

**СТРАТЕГІЧНИЙ АНАЛІЗ
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ
ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ**

**(виконано в межах розробки проекту Стратегії регіонального розвитку
Запорізької області на період до 2027 року)**

ЗМІСТ

Географічне розташування, суміжні території.....	4
Ландшафтні особливості рельєфу, характеристика ґрунтів та гідрологія	5
Природно-ресурсний потенціал, кліматичні умови	6
Адміністративно-територіальний поділ та формування об'єднаних територіальних громад	7
Наявність містобудівної документації на рівні регіону	9
Демографічна ситуація та ринок праці. Прогнозні розрахунки чисельності та вікової структури населення	10
<i>Демографічний прогноз .....</i>	<i>16</i>
Економічний розвиток регіону.....	19
<i>Промисловість.....</i>	<i>24</i>
<i>Сільське господарство.....</i>	<i>25</i>
<i>Туризм .....</i>	<i>27</i>
<i>Підприємницьке середовище.....</i>	<i>28</i>
<i>Малий бізнес.....</i>	<i>35</i>
<i>Інфраструктура підтримки підприємництва .....</i>	<i>37</i>
<i>Капітальні інвестиції.....</i>	<i>41</i>
<i>Прямі іноземні інвестиції в Запорізьку область.....</i>	<i>47</i>
Сфера досліджень та інновацій	49
<i>Наукова діяльність.....</i>	<i>49</i>
<i>Інноваційна діяльність підприємств .....</i>	<i>53</i>
Види економічної діяльності, які володіють інноваційним потенціалом.....	59
Розвиток міст та сільських територій	63
Розвиток інфраструктури	72
<i>Транспортна інфраструктура та інфраструктура зв'язку .....</i>	<i>72</i>
<i>Енергетична інфраструктура .....</i>	<i>75</i>
<i>Соціальна інфраструктура.....</i>	<i>77</i>
<i>Освіта .....</i>	<i>77</i>
<i>Охорона здоров'я .....</i>	<i>80</i>
<i>Культура.....</i>	<i>83</i>
<i>Інфраструктура соціального захисту .....</i>	<i>84</i>

Фінансово-бюджетна сфера.....	85
<i>Фінансово-економічне становище об'єднаних територіальних громад .....</i>	<i>93</i>
Екологічна ситуація	99
<i>Атмосферне повітря.....</i>	<i>99</i>
<i>Водні ресурси .....</i>	<i>101</i>
<i>Екологічний стан Азовського моря .....</i>	<i>103</i>
<i>Збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, формування національної екологічної мережі.....</i>	<i>104</i>
<i>Земельні ресурси і ґрунти.....</i>	<i>105</i>
<i>Екзогенні геологічні процеси .....</i>	<i>106</i>
<i>Відходи .....</i>	<i>107</i>
Урахування гендерного компонента в програмах економічного та соціального розвитку регіону	108
Результати досягнення прогнозованих індикаторів діючої Стратегії	110
SWOT-аналіз соціально-економічного становища Запорізької області.....	112

Географічне розташування, суміжні території

Запорізька область розташована у центральній частині України. Область межує: на заході – із Херсонською; на півночі – із Дніпропетровською; на сході – із Донецькою областями; на півдні – виходить до акваторії Азовського моря.

Територія області займає 27,2 тис. км², що становить 4,5% території України. Протяжність з півночі на південь становить 208 км, зі сходу на захід – 235 км, тобто є достатньо територіально компактною. Адміністративний центр – м. Запоріжжя – розташований у північно-західній частині регіону, тобто близько половини території області знаходиться поза 100-кілометровою зоною його досяжності. Водночас до переваг забезпечення інтегрованості регіону слід віднести відсутність значних перепон природного характеру та наявність виходу до Азовського моря.

В межах обласного центру – міста Запоріжжя – розташований острів Хортиця – місце історичної Запорозької вольниці.

Відстань від м. Запоріжжя до столиці України м. Києва: залізничним сполученням – 715 км, шосейними дорогами – 618 км.

Відстань автомобільним сполученням:

Запоріжжя – Кишинів (Молдова) – 651 км,

Запоріжжя – Мінськ (Білорусь) – 1070 км,

Запоріжжя – Бухарест (Румунія) – 1127 км,

Запоріжжя – Тбілісі (Грузія) - 1343 км.

Рис. 1. Міжнародні транспортні коридори через територію України

Україна включена в Транс'європейську опорну транспортну мережу (TEN-T) і є важливим учасником розвитку стратегічного транспортного коридору Європа – Азія. Через Запорізьку область проходить транспортний коридор Бухарест – Одеса – Миколаїв – Маріуполь з перспективою виходу до Ростова – на - Дону. Через військові дії на Сході України з перспективної карти розбудови транспортних коридорів виключено два, які мали проходити через територію Донбасу, що безумовно негативно вплине і на розвиток транспортної інфраструктури Запорізької області. Однак позитивним є те, що область знаходиться поблизу міжнародного транспортного коридору Європа – Азія.

Отже, позитивними характеристиками геостратегічного становища Запорізької області є наявність виходу до моря та територіальна близькість до транспортного коридору Європа – Азія. Водночас географічне розміщення області створює певні обмеження щодо рівномірного розвитку територій області, територіальної наближеності до європейських та азійських ринків. Зважаючи на територіальну близькість, у найближчій перспективі негативний вплив на розвиток регіону матимуть військові дії в межах частини Донецької та Луганської областей, а також анексія Криму.

Ландшафтні особливості рельєфу, характеристика ґрунтів та гідрологія

Південні кордони області омиваються водами Азовського моря, берегова лінія якого в межах області перевищує 300 км. Уздовж узбережжя простягаються численні довгі вузькі піщані коси, намиті морем. Найбільші з них Федотова, Обитічна, Бердянська. На території області розташовані 4 лимани: Білозерський, Утлюкський, Тубальський та Молочний, загальна площа водного дзеркала яких становить 655,5 кв. км.

На території області протікає 109 річок, з них 78 – протяжністю понад 10 км. Головна з них р. Дніпро – третя за величиною річка в Європі, яка є найбільшою водною артерією України. До його басейну належать Кінська і Гайчур, до басейну Азовського моря – Молочна, Обитічна, Берда. Середній багаторічний об'єм поверхневого стоку, що формується на території області, сягає 0,5 куб. км /рік, стік р. Дніпро – 53,0 куб. км /рік. Фактична водність малих і середніх річок області у 2014 році відповідала 60,0 % забезпеченості.

Водозабезпеченість області висока і в перерахунку на 1 особу становить понад 30 тис. м³ на рік в основному за рахунок стоку р. Дніпро, водозабезпеченість підземними водами складає усього 0,061 тис. м куб. на рік, водозабезпеченість місцевим поверхневим стоком – 0,24 тис. м куб. на рік. Експлуатаційні запаси прісних підземних вод, придатних для питного водопостачання, по 13 розвіданих родовищах становлять 109,3 млн. м куб. /рік (299,5 тис. м куб. /добу).

Запорізька область розташована в степовій зоні з характерним рівнинним ландшафтом з домінуванням чорноземних ґрунтів (70 % площі області), на 10% площі області – солонцюваті каштанові і темно-каштанові ґрунти (південь і південний захід). Площа, яку покривають ліси, складає 1,15 тис. кв. км, або 4,31 % території області.

Таблиця 1

Площа орних земель в окремих регіонах

	Площа орних земель (рілля), тис. г				Частка площі орних земель(рілля) у загальній території регіону, %		
	2011	2015	2016	Частка, %	2011	2015	2016
Україна	32209,7	31929,8	31929,8	100,0	53,4	53,9	53,9
Дніпропетровська	2162,2	2127,1	2127,1	6,7	66,6	66,6	66,6
Донецька	1652,4	1652,9	1652,9	5,2	62,3	62,3	62,3
Запорізька	1905,1	1903,8	1903,8	6,0	70,1	70,0	70,0
Харківська	1927,0	1933,2	1933,2	6,1	61,3	61,5	61,5
Херсонська	1777,0	1777,9	1777,9	5,6	62,4	62,5	62,5

Таблиця 2

Лісистість території та запаси деревини

	Лісистість території регіону, %			Запаси деревини в лісах, млн куб. м			
	2011	2015	2016	2011	2015	2016	Частка,%
Україна	15,9	15,9	15,9	1901,3	1817,8	1769,1	100,0
Дніпропетровська	2,4	2,4	2,4	13,5	14,2	14,2	0,8
Донецька	7,7	7,1	7,1	32,2	0,0	0,0	0,0
Запорізька	3,9	4,4	4,3	31,2	35,2	30,9	1,7
Харківська	12,1	12	12,0	65,4	0,0	0,0	0,0
Херсонська	4,1	4,1	4,1	8,7	20,8	20,8	1,2

Природно-ресурсний потенціал, кліматичні умови

Запоріжжя є надзвичайно багатим у геологічному розумінні регіоном; тут містяться численні родовища мінеральних та агрегатних ресурсів. Область багата на поклади рудних корисних копалин, зокрема залізних та марганцевих руд. Промислове значення мають родовища будівельних матеріалів: сірих та червоних гранітів, талько-магнезитів, вогнетривких глин, вапняків, пісковиків. Виявлено родовища бурого вугілля, графітів, каолінів. Є лікувальні грязі та мінеральні води. Частка регіону в сумарних запасах мінеральної сировини в Україні складає: пегматит – 88,06 % , апатит – 63,42 %, марганцева руда – 69,1 %, вторинні каоліни – 22,9 %, вогнетривкі глини – 8,6%. Для розробки перспективними видами корисних копалин є руди марганцю, апатит, фтор, графіт, скляна сировина (пісок кварцовий) та інше.

Клімат – помірно-континентальний, характеризується чітко визначеною посушливістю, що обумовлена пануванням на більшості території області сухих східних вітрів. Майже вся територія, за винятком північної частини, відноситься до посушливої та дуже посушливої зони.

Зима коротка, малосніжна; весна коротка напівзасушлива; літо тривале, дуже тепле і посушливе; осінь середньо тривала напівзасушлива. На рік у середньому припадає 225 сонячних днів.

Середня температура повітря найтеплішого місяця (липень) – 21.5°-23.3° С, найхолоднішого (січень) – мінус 4°-6° С.

Вітри переважно північні та північно-східні з середньорічною швидкістю до 4 м/сек.

Середньорічна кількість опадів в північних районах області – 400-450 мм, в південних – 350 мм. Протягом року опади випадають нерівномірно: більше їх - у червні і липні – 53-62 мм, мінімальна кількість – у січні – лютому – 20-29 мм. Влітку переважають зливи. В посушливі роки випаровуваність вдвоє перевищує кількість опадів. Нерівномірність випадання опадів та значні коливання їх об'ємів зумовлює повітряні та ґрунтові посухи. Протягом року налічується 10-15 днів з суховіями, в західній частині – до 20 днів.

Сніговий покрив на території області нестійкий, середньою висотою 14 см (з коливанням від 4 до 35 см). За зиму буває від 20 до 80 днів з сніговим покривом.

Умовно область поділяється на три природно-сільськогосподарські зони: зону степу (50,8%), степну посушливу (34,8%) та сухостепну (14,4 %) зони.

Такі природнокліматичні умови дозволяють вирощувати в області майже всі сільськогосподарські культури, отримуючи високі врожаї, а також максимально сприяють розвиткові курортно-туристичної діяльності.

Кліматичні ресурси у поєднанні з розташуванням області на узбережжі теплого Азовського моря зумовили високий рекреаційний потенціал узбережних територій.

Порівняно із північностеповими районами тут більші теплові ресурси, але гостріший дефіцит вологи, найменша відносна вологість повітря та найбільша випаровуваність, високі літні температури повітря, значна тривалість безморозного та вегетаційного періодів, дуже виражена посушливість. За теплий період випадає 200-260 мм опадів.

Адміністративно-територіальний поділ та формування об'єднаних територіальних громад

До початку реформи децентралізації на території Запорізької області існувало 20 районів, 950 населених пунктів, 5 міст обласного значення та 299 місцевих рад, з них: сільських - 263, селищних - 22, міських - 14.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 № 333-р було схвалено Концепцію реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. На виконання зазначеного розпорядження Уряду Запорізькою обласною державною адміністрацією було розроблено Перспективний план формування територій громад Запорізької області.

Перспективний план формування територій громад Запорізької області було схвалено рішенням Запорізької обласної ради № 1 від 07.07.2015 та затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України № 938-р від 16.09.2015 (в який в подальшому вносилися зміни).

Перспективним планом охоплено 100% території області та запроектовано створення 76 спроможних територіальних громад, з урахуванням міст обласного значення.

Рис. 2. Перспективний план формування територій громад Запорізької області

Станом на 01.01.2019 на території Запорізької області існувало 20 районів, 5 міст обласного значення (у тому числі 1 об'єднана територіальна громада) та 183 місцевих рад, з них: сільських - 147, селищних –22, міських – 14, у тому числі 44 місцеві ради об'єднаних територіальних громад (сільських - 30, селищних – 9, міських – 5); 52 об'єднані територіальні громади.

У січні – травні 2019 року створено 3 об'єднані територіальні громади, в які об'єдналися 8 місцевих рад (*Тернуватська селищна об'єднана територіальна громада Новомиколаївського району, Новенська сільська об'єднана територіальна громада Мелітопольського району, Семенівська сільська об'єднана територіальна громада Мелітопольського району*).

Станом на 27.05.2019 на території Запорізької області існує 20 районів, 5 міст обласного значення, 950 населених пунктів та 178 місцевих рад, з них: сільських - 147, селищних –22, міських – 14, у тому числі 44 місцеві ради об'єднаних територіальних громад (сільських - 30, селищних – 9, міських – 5);

55 об'єднаних територіальних громад, в які об'єдналися 198 місцевих рад, що становить 66,22 % від загальної кількості територіальних громад області станом на 01.01.2015 року. На території області залишилася 101 місцева рада, яка не увійшла до жодної об'єднаної територіальної громади. Таким чином, у порівнянні з 2014 роком, у 2019 році кількість місцевих рад, що не об'єдналися становить 33,8%

Із 20 районів 4 райони Запорізької області повністю покриті об'єднаними територіальними громадами (Більмацький, Великобілозерський, Оріхівський, Чернігівський), із них 2 - мають формат «1 район - 1 громада» (Великобілозерський та Чернігівський), в 10 районах – площа покриття територіальними громадами районів складає 50-99%, в 6 районах – 1-49%.

Наявність містобудівної документації на рівні регіону

Згідно із Законом України «Про регулювання містобудівної документації» планування територій на регіональному рівні здійснюється шляхом розроблення схем планування території Автономної Республіки Крим, областей та районів.

Рішенням Запорізької обласної ради від 29.12.2011 № 4 затверджена Схема планування території Запорізької області, яка є планувальною документацією на регіональному рівні та визначає принципові вирішення розвитку, планування, забудови, використання територій адміністративно-територіальних одиниць та їх окремих частин.

У зв'язку з реформою децентралізації, в тому числі зміною адміністративно-територіального устрою Запорізької області, законодавчої бази та соціально-економічних відносин та показників, заплановано внести зміни до Схеми планування території Запорізької області.

Рішенням Василівської районної ради від 20.12.2017 № 4 затверджена «Схема планування території Василівського району Запорізької області», як містобудівна документація для майбутніх територіальних громад відповідно до Перспективного плану формування територій Запорізької області.

За період 2015-2019 років плани об'єднаних територіальних громад не розроблялись.

Планування територій на місцевому рівні здійснюється шляхом розроблення та затвердження генеральних планів населених пунктів, планів зонування територій і детальних планів території, їх оновлення та внесення змін до них. З початком реформи децентралізації передача повноважень та коштів від органів державної влади до органів місцевого самоврядування підвищила темпи розроблення містобудівної документації.

У 2015 році затверджено 4 генеральних плани населених пунктів, 3 плани зонування територій та 3 детальних плани територій. У 2016 році затверджено 3 генеральні плани населених пунктів, 3 плани зонування територій та 8 детальних планів територій. У 2017 році затверджено 27 генеральних планів населених пунктів, 18 планів зонування територій та 13 детальних планів територій. У 2018 році затверджено 24 генеральні плани населених пунктів, 26 планів зонування

територій та 30 детальних планів територій.

У 2019 році (станом на 20.05.2019) затверджено 11 генеральних планів населених пунктів, 10 планів зонування та 4 детальних плани територій.

Станом на 20.05.2019 із 950 населених пунктів області генеральні плани наявні у 625 населених пунктах.

Забезпечено внесення до веб-ресурсу РМАР, створеного Мінрегіоном України спільно з Офісом ефективного регулювання (BRDO) 100 % записів про містобудівну документацію від загальної кількості адміністративно-територіальних одиниць Запорізької області.

На виконання статті 22 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності», постанови Кабінету Міністрів України від 25.05.2011 № 559 «Про містобудівний кадастр», з метою удосконалення державної політики у сфері містобудування, рішенням обласної ради від 31.10.2013 № 12 (зі змінами) затверджена Регіональна програма створення містобудівного кадастру Запорізької області на 2014-2020 роки, однак її недофінансування призводить до часового зміщення плану.

Демографічна ситуація та ринок праці. Прогнозні розрахунки чисельності та вікової структури населення

Станом на 01.01.2019 р. в Запорізькій області проживало 1 705,8 тис. осіб. Регіон характеризується високим рівнем урбанізації (77,3%), однак щільність населення (62,7 ос./км²) є меншою, ніж у більшості порівнюваних регіонів (табл. 3). Вікова структура населення співмірна з іншими областями України – високою є частка населення у працездатному віці (68,0%), однак низька частка дітей (14,7%) свідчить про поступове старіння населення та зниження у майбутньому частки населення у працездатному віці поряд зі зростанням чисельності населення у віці 65 років і старше. Середня очікувана тривалість життя при народженні (66,1 р. для чоловіків та 76,7 р. для жінок) співмірна із середніми показниками по країні, однак поступається показникам у вибраних закордонних регіонах. Сумарний коефіцієнт народжуваності у Запорізькій області є дуже низьким (1,25 народжень в середньому на 1 жінку), що вказує на подальше зниження рівня народжуваності в регіону (табл. 2). Для регіону характерні низький коефіцієнт народжуваності (7,4‰) та високий коефіцієнт смертності населення (16,3‰), які в сумі дають найгірший показник природного приросту населення (-8,9‰) серед порівнюваних регіонів, особливо закордонних.

Таблиця 3.

Демографічні характеристики окремих регіонів

Країна, область, воеводство	Чисельність населення, тис. осіб (2018)	Рівень урбанізації, % (2018)	Щільність населення, ос./км ² (2018)	Вікова структура населення (2018)			Середня очікувана тривалість життя при народженні, років (2017)	
				населення у віці 0-14 років, %	населення у віці 15-64 роки, %	населення у віці 65 років і старше, %	чоловіки	жінки
Україна	42152,2	69,3	69,8	15,5	68	16,5	67	76,7
Запорізька	1705,8	77,3	62,7	14,7	68	17,3	66,1	76,7

Дніпропетровська	3206,5	83,8	100,5	15,6	67,7	16,7	65,9	75,7
Донецька	4165,9	90,8	157,2	12,3	67,6	20,1	...	...
Харківська	2675,6	80,9	85,2	13,8	69,5	16,7	67,1	76,5
Херсонська	1037,6	61,3	36,4	16,2	68,1	15,7	65,7	75,8
Гомельська	1409,9	77,7	34,9	18,3	56,7	24,9	68,5	78,9
Сілезьке воєв.	4533,6	76,7	368	14,5	62,9	22,6	73,4	80,8

Таблиця 4

Природний та механічний рух населення окремих регіонів (2018)

Країна, область, воеводство	Коефіцієнт народжуваності, ‰	Коефіцієнт смертності, ‰	Коефіцієнт природного приросту, ‰	Коефіцієнт смертності дітей у віці до 1 р., ‰	Сальдо міграції, ‰	Сумарний коефіцієнт народжуваності (2017)
Україна	8,0	13,9	-6,0	4,08	0,23	1,37
Запорізька	7,4	16,3	-8,9	3,80	-0,04	1,25
Дніпропетровська	7,8	16,3	-8,5	4,39	0,03	1,29
Донецька	...	...	...	...	...	...
Харківська	7,3	15,9	-8,6	3,26	0,99	1,17
Херсонська	8,8	15,6	-6,8	4,83	-0,31	1,43
Гомельська	10,3	13,1	-2,8	4,10	-1,30	...
Сілезьке	9,4	11,5	-2,1	3,87	-0,72	1,42

Впродовж останніх 25 років у Запорізькій області стійкою є тенденція скорочення чисельності населення. Порівняно з максимальним значенням у 1993 році в області проживає на 392,9 тис. осіб менше. За підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року чисельність населення області зменшилася на 225,4 тис. осіб у період 2001-2018 рр., або на 11,6 % (в Україні¹ – на 6536,8 тис. осіб, або на 13,4 %), у тому числі міського населення – на 143,3 тис. осіб (9,7 %), сільського – на 82,1 тис. осіб (17,3 %) (рис. 3). Останні 5 років темпи скорочення чисельності населення області коливаються у межах 0,5-0,9% щорічно.

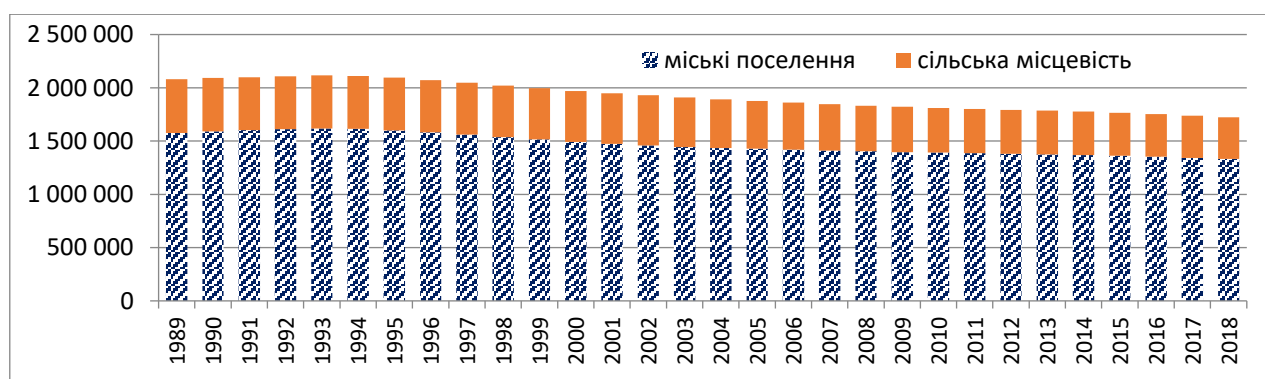

Рис. 3. Динаміка чисельності населення Запорізької області (станом на 01 січня відповідного року), осіб

Помітні суттєві відмінності у відносних показниках скорочення чисельності населення в період 2013-2018 рр. у розрізі міських поселень та сільського населення адміністративних одиниць. Вони порівняно низькі в

¹ Без тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та м.Севастополя.

Запоріжжі (-3,3%) та довколишніх містах і смт(-1,2 – -2,9%), інших містах обласного значення та прилеглих до них районах, районних центрах півночі та південного заходу області (рис. 4). Найвищі темпи депопуляції властиві для сільського населення північно-східних районів (-6,9 – -8,1%), меншою мірою центральних та південних районів разом з невеликими смт (-5,2 – -6,5%).

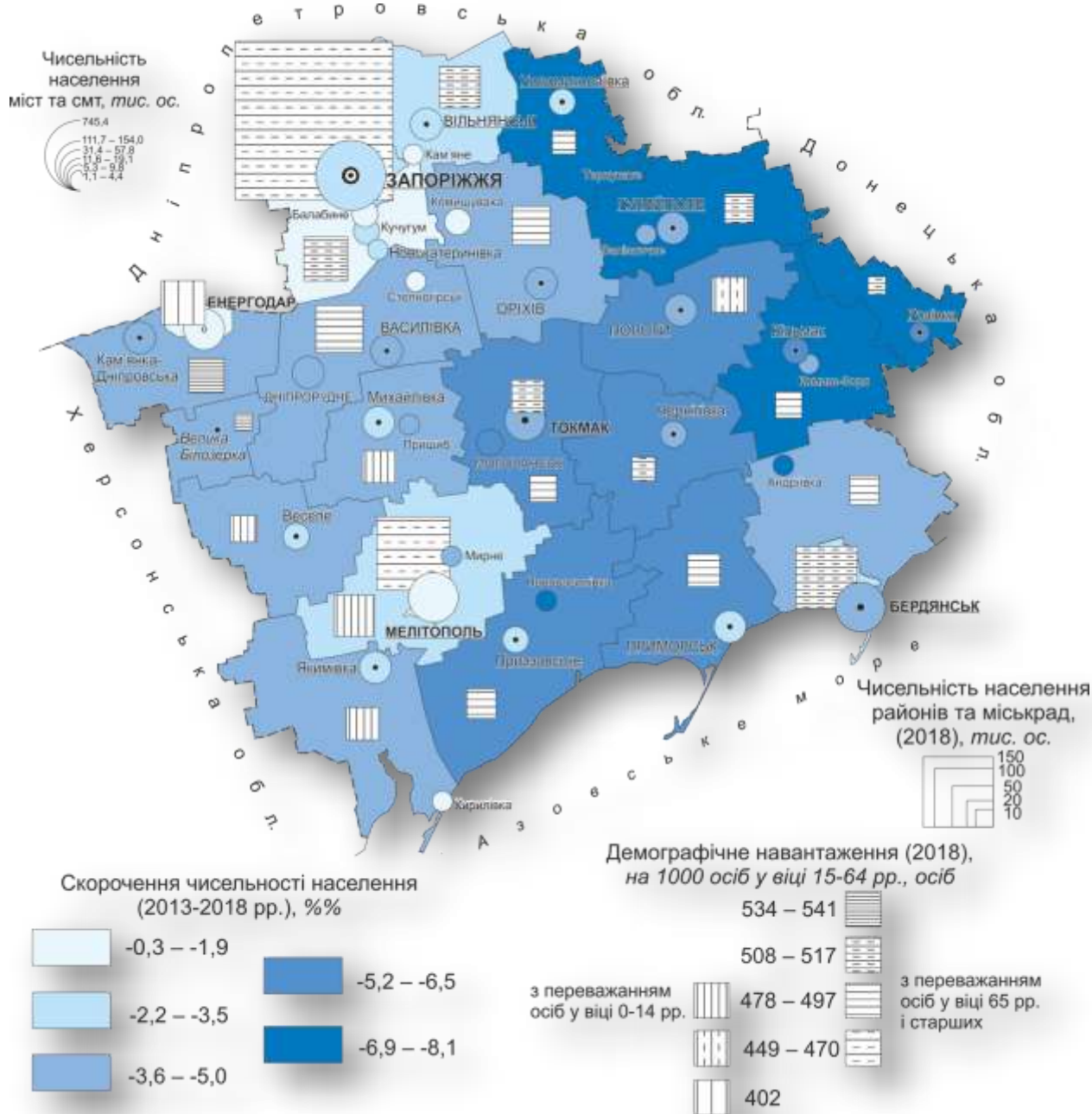

Рис. 4. Чисельність населення, динаміка її скорочення та демографічне навантаження у Запорізькій області

Головними індикаторами демографічної ситуації в регіоні є характер процесів природного та механічного руху населення. В регіоні низький сумарний коефіцієнт народжуваності – змінюючись в діапазоні 1,3-1,5 народжень в середньому на 1 жінку, у 2017 р. він опустився до 1,25. Внаслідок цього Запорізькій області властиве істотне переважання чисельності померлих над

чисельністю народжених (в абсолютному вираженні – на 8,4-13,6 тис. осіб щороку впродовж останніх 5 років), 2/3 з яких – за рахунок міського населення. При цьому коефіцієнт народжуваності за останні 5 років зменшився з 10,2‰ до 8,2‰. Наявна вікова структура пояснює незначне зростання рівня смертності – від 14,9‰ у 2013 р. до 16,0‰ у 2018 р. Відповідно коефіцієнт природного приросту за цей період в абсолютному відношенні зріс від -4,7 до -7,8‰.

Негативним є також міграційне сальдо, однак роль міграції у скороченні чисельності населення області незначна.

Скорочення чисельності населення області яскраво ілюструє статевовікова піраміда населення (рис. 5), на якій помітне домінування середніх та старших вікових когорт населення над молодшими.

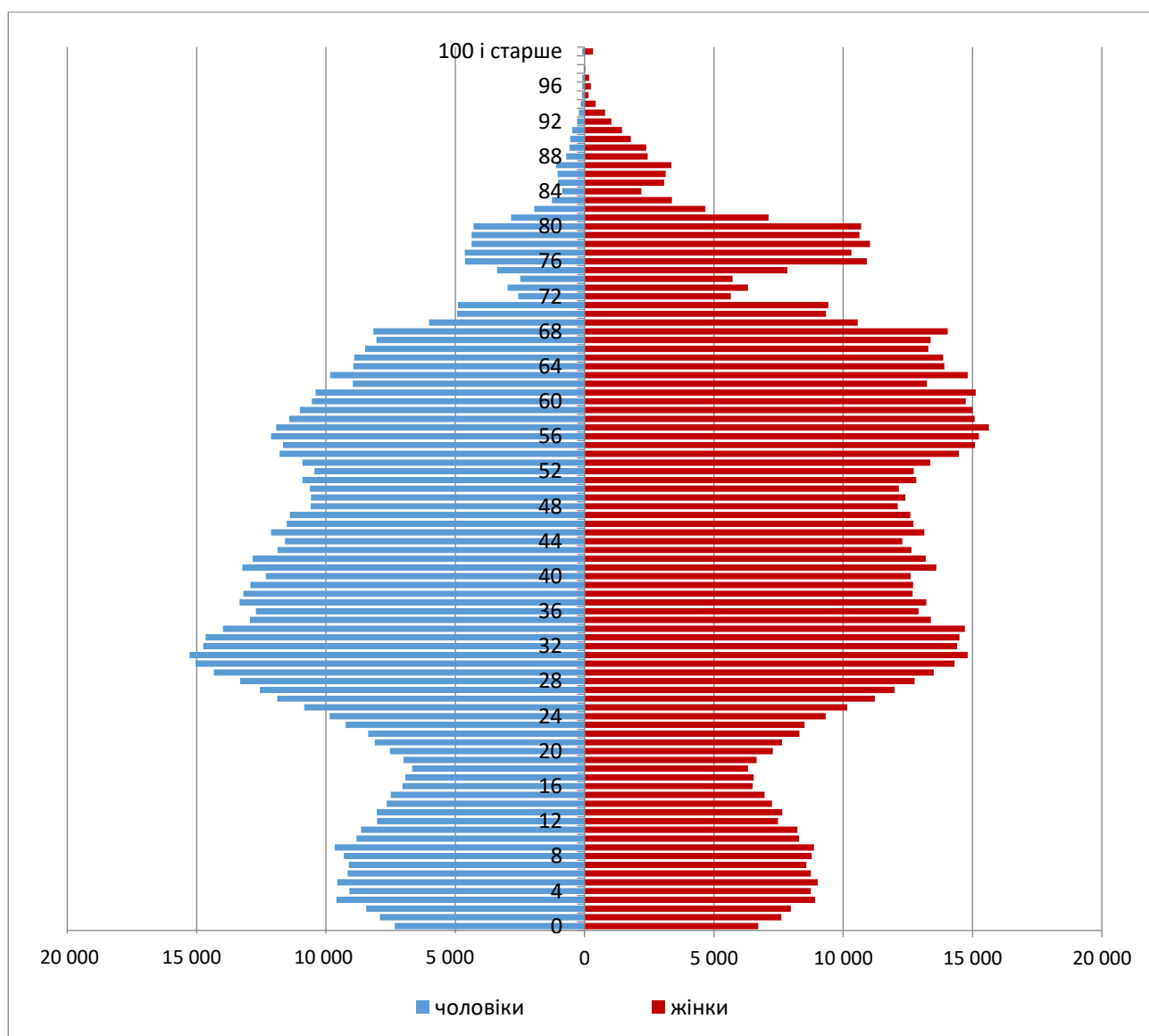

Рис. 5. Розподіл населення Запорізької області за статтю та віком (станом на 01.01.2018 р.), осіб

Однак вже зараз щороку зменшується чисельність населення у репродуктивному віці, що відображається у істотному падінні рівня народжуваності. Натомість у значна частка старших вікових когорт

працездатного населення переходить у категорію непрацездатного. Іншими словами, незважаючи на те, що у віковій структурі населення станом на 2018 р. має місце значне переважання населення працездатного віку, з кожним роком чисельність населення у старших вікових когортах зростатиме, а в середніх та молодших – суттєво зменшуватиметься.

В економічному сенсі процес старіння населення відображається на показникові демографічного навантаження (див. рис. 4). Його найвищий рівень характерний для північно-західних і північних районів, а також більшості міст обласного значення, причому у них осіб у післяпрацездатному віці суттєво більше, ніж у допрацездатному. Натомість у південно-західних районах, Енергодарі та Пологи́вському районі серед когорти непрацездатних переважають особи у віці до 14 років.

З огляду на стійку тенденцію старіння населення, вже найближчими роками демографічне навантаження на осіб працездатного віку зростатиме головню за рахунок осіб післяпрацездатного віку.

Загалом для Запорізької області характерна сприятлива в економічному відношенні поточна вікова структура населення (рис. 6). Майже 2/3 населення області перебувають у працездатному віці, з них 66,9% (702,7 тис. осіб) – зайняті в економіці області, 25,5% (477,8 тис. осіб) – економічно неактивні.

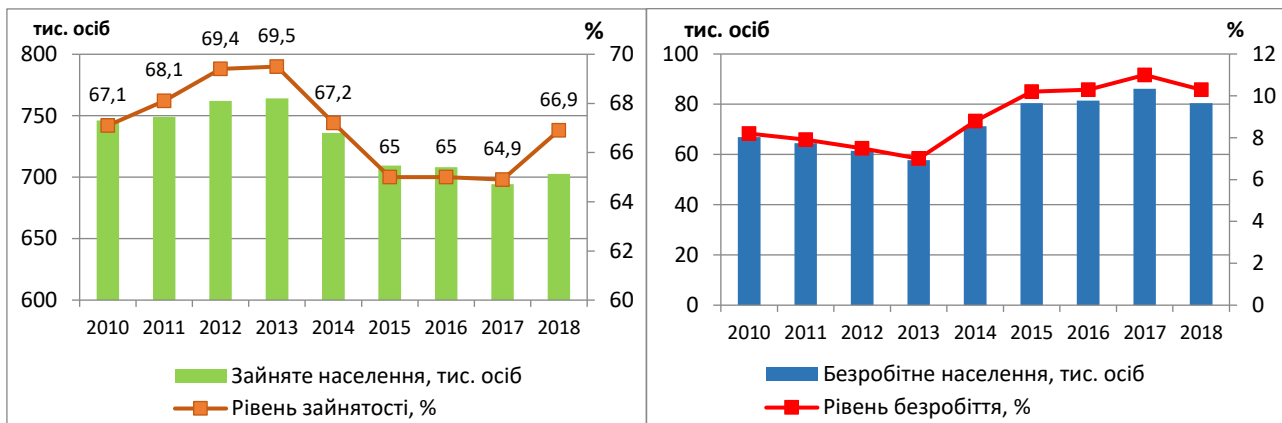

Рис. 6. Вікова структура та економічна активність населення області у 2018 р.

Впродовж 2014-2017 рр. чисельність зайнятих в області скоротилась на 69,7 тис. осіб (відповідно, рівень зайнятості працездатного населення зменшився на 4,6%). Однак динаміка зайнятості (рис. 7) вказує на зміну негативної тенденції цих років – у 2018 р. відбулось незначне зростання абсолютного числа зайнятих та, відповідно, рівня зайнятості населення працездатного віку (на 8,4 тис. осіб та 2 в.п. відповідно).

Дзеркальним відображенням тенденцій зайнятості є динаміка безробіття. Після значного зростання чисельності безробітних у 2014-2017 рр. (на 28,5 тис. осіб, або 4 в.п.) у 2018 р. значення цього показника зменшилось (у порівнянні з попереднім роком на 5,8 тис. осіб, або 0,7 в.п.).

Згідно з результатами вибіркового обстеження Держкомстату, в Запорізькій області чисельність неформально зайнятого населення у віці 15-70 рр. у 2018 р. склала 154,6 тис. осіб, або 21,1% населення цього віку (по країні – 21,6%).

а)

б)

Рис. 7. Рівень зайнятості (а) та безробіття (б) населення працездатного віку у 2018 р.

Падіння рівня зайнятості ілюструє динаміка чисельності штатних працівників – у 2018 році їх налічувалось 364,5 тис., що на 58,3 тис. менше, ніж у докризовому 2013 р. (на 13,8%). У розрізі видів економічної діяльності (ВЕД) найбільше працівників втратила промисловість області – 24,3 тис., в освіті їхня чисельність зменшилась на 6,2 тис., в сільському господарстві – на 5,4 тис. У відносному вираженні найбільше скорочення штатів мали місце у сферах функціонування бібліотек, архівів, музеїв та інших закладів культури (на 58%), інформації та телекомунікації (44,6%) та будівництві (43,5%). Лише в окремих ВЕД відбулося зростання чисельності штатних працівників: у транспорті – на 42,1%, сфері творчості, мистецтва та розваг – на 20,4%, у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування – на 6,5%.

Таблиця 7.

Середньооблікова кількість штатних працівників області за видами економічної діяльності

	2013	2014	2015	2016	2017	Приріст (скорочення) за 2013-2017 рр.	
						тис. осіб	%
Усього	422,8	408,7	384,4	371,9	364,5	-58,3	-13,8
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	23,9	22,1	20,2	20,6	18,6	-5,3	-22,2
у т.ч. сільське господарство	22,8	20,8	19	19,9	17,4	-5,4	-23,7
Промисловість	163,1	151,2	144,8	140,6	138,8	-24,3	-14,9
Будівництво	6,9	6,1	5	4	3,9	-3	-43,5
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	29,7	30,8	26,6	28,3	28	-1,7	-5,7
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	25,9	25,6	24,5	24,8	24,9	-1	-3,9
транспорт	5,7	8,1	7,8	8	8,1	2,4	42,1
складське господарство та допоміжна діяльність у сфері транспорту	16,1	13,5	12,9	13,2	13,3	-2,8	-17,4
поштова та кур'єрська діяльність	4,1	4	3,8	3,6	3,5	-0,6	-14,6
Тимчасове розміщення й організація харчування	3,6	3,5	3,1	2,8	2,8	-0,8	-22,2
Інформація та телекомунікації	5,6	4,6	3,7	3,3	3,1	-2,5	-44,6
Фінансова та страхова діяльність	7,9	8	6,4	5,9	5,9	-2	-25,3
Операції з нерухомим майном	3,5	3,1	3,2	3	2,9	-0,6	-17,1

Професійна, наукова та технічна діяльність	14,5	10,9	10,6	10,5	9,5	-5	-34,5
у т.ч. наукові дослідження та розробки	4,9	4,6	4,7	4,1	...	...	...
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	4,6	9,6	9,3	6,7	4,9	0,3	6,5
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	19,9	21,3	21,1	19,3	17,5	-2,4	-12,1
Освіта	58,9	57,2	53,3	51,4	52,7	-6,2	-10,5
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	46,5	46,8	45,4	44,5	43,4	-3,1	-6,7
у т.ч. охорона здоров'я	41,2	41,6	40,9	40,3	39,4	-1,8	-4,4
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	7,1	6,8	6,3	5,3	6,7	-0,4	-5,6
у тому числі діяльність у сфері творчості, мистецтва та розваг	4,9	4,7	4,6	4,6	5,9	1	20,4
функціонування бібліотек, архівів, музеїв та інших закладів культури	1,2	1,3	0,9	0,5	0,5	-0,7	-58,3
Надання інших видів послуг	1,2	1,1	0,9	0,9	0,9	-0,3	-25,0

Демографічний прогноз

Аналіз статистичних даних, які описують демографічні процеси у регіоні, а також ймовірні тенденції змін статевовікової структури, показників народжуваності, смертності та міграції населення дозволили здійснити сценарний демографічний прогноз Запорізької області до 2035 року (табл. 8).

Таблиця 8

Чисельність населення Запорізької області до 2035 року за різними сценаріями розвитку демоподій

Варіант прогнозу	Кількість населення, тис. осіб				
	2017	2020	2025	2030	2035
оптимістичний	1739	1726	1716	1702	1694
середній (тенденційний)		1699	1633	1557	1483
песимістичний		1674	1556	1424	1291

Розрахунки показують, що за будь-яким варіантом прогнозу чисельність населення Запорізької області до 2035 року зменшиться. При цьому, якщо демографічні показники (сумарні коефіцієнти народжуваності, смертності, структура народжуваності, міграційні процеси) залишатимуться незмінними, то до 2035 року кількість населення зменшиться майже на 250 тис. осіб (середній варіант прогнозу). Якщо показники відтворення, смертності та міграції населення погіршаться, то кількість населення зменшиться майже на 450 тис. осіб, а за оптимістичного варіанту розвитку подій – зменшиться на 45 тис. осіб (рис. 8).

При тривалому збереженні високих показників народжуваності і позитивного сальдо міграції, які закладені у оптимістичному варіанті розвитку демоподій, починаючи з 2030 року значення показника чисельності населення може стабілізуватись та почати зростати в наступні роки.

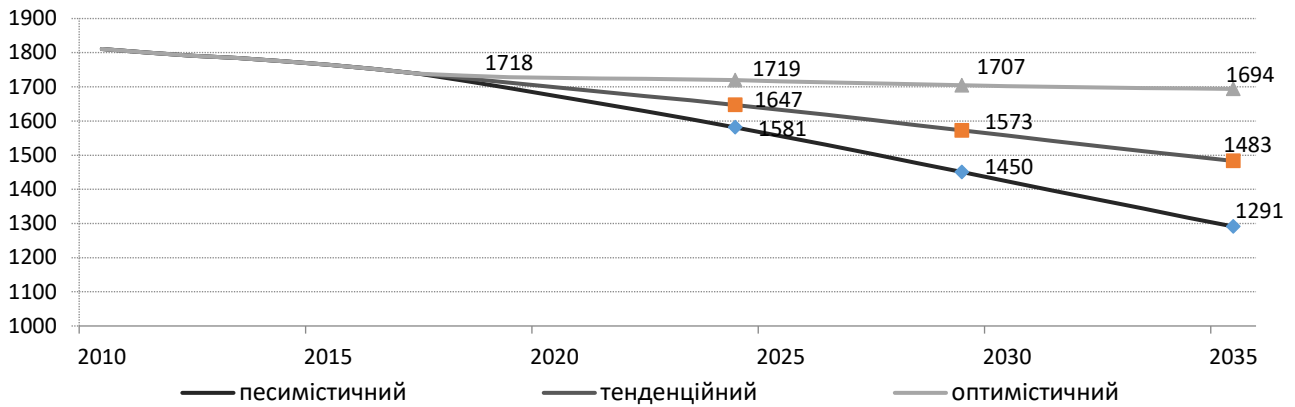

Рис. 8. Перспективна чисельність населення Запорізької області до 2035 року за різними сценаріями розвитку демографічних подій, тис. осіб

Привертають увагу ризику погіршення вікової структури населення: за будь-яким варіантом прогнозу істотно зросте частка осіб післяпрацевдатного віку. За оптимістичним варіантом прогнозу в 1,15 разу, середнім – в 1,24 разу, песимістичним – 1,35 разу (рис. 10). Частка дітей у загальній сукупності населення за середнім варіантом прогнозу в 2035 році порівняно з 2017 роком зменшиться на 17%, за песимістичним – майже на 40%, тоді як за оптимістичним – може зрости на 8% (рис. 9).

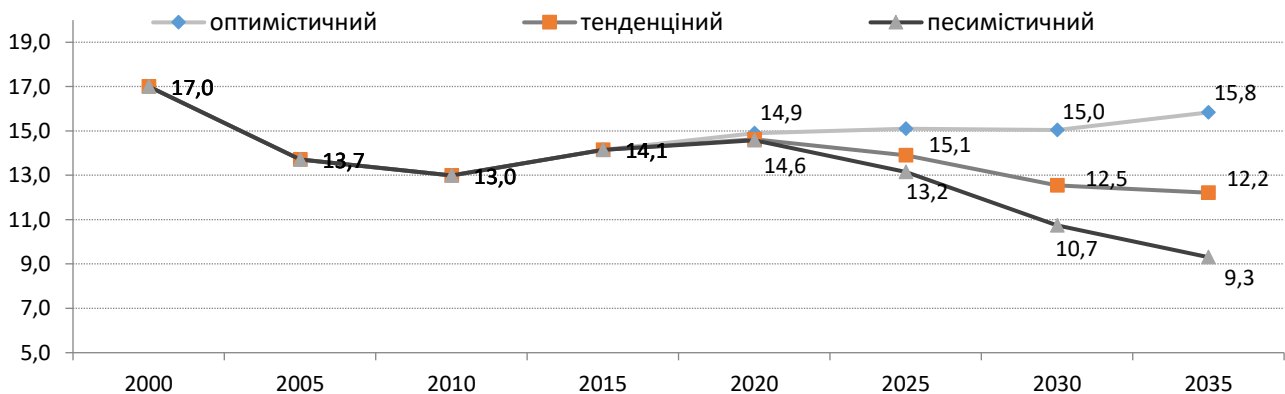

Рис. 9. Частка населення у допрацевдатному віці до 2035 року за різними сценаріями розвитку демографічних подій, %

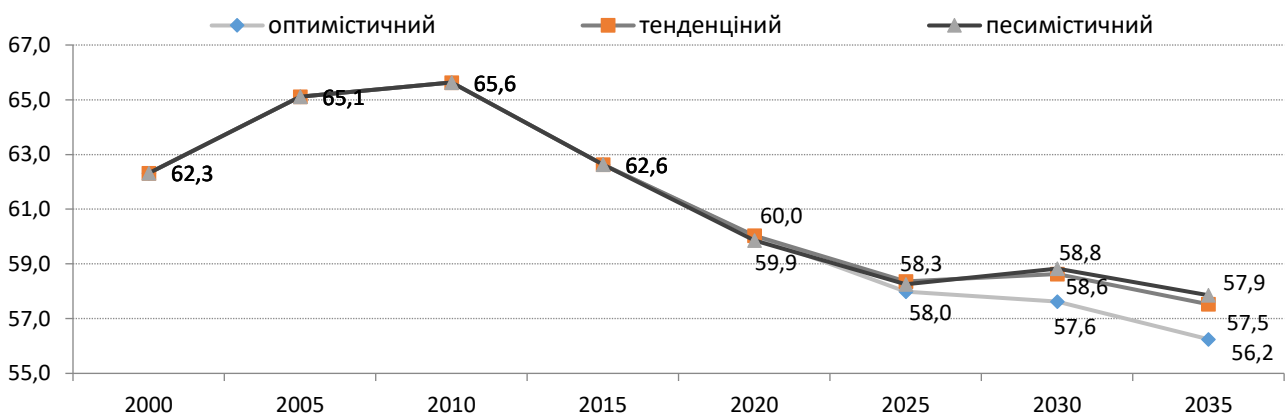

Рис. 10. Частка населення у працевдатному віці до 2035 року за різними сценаріями розвитку демографічних подій, %

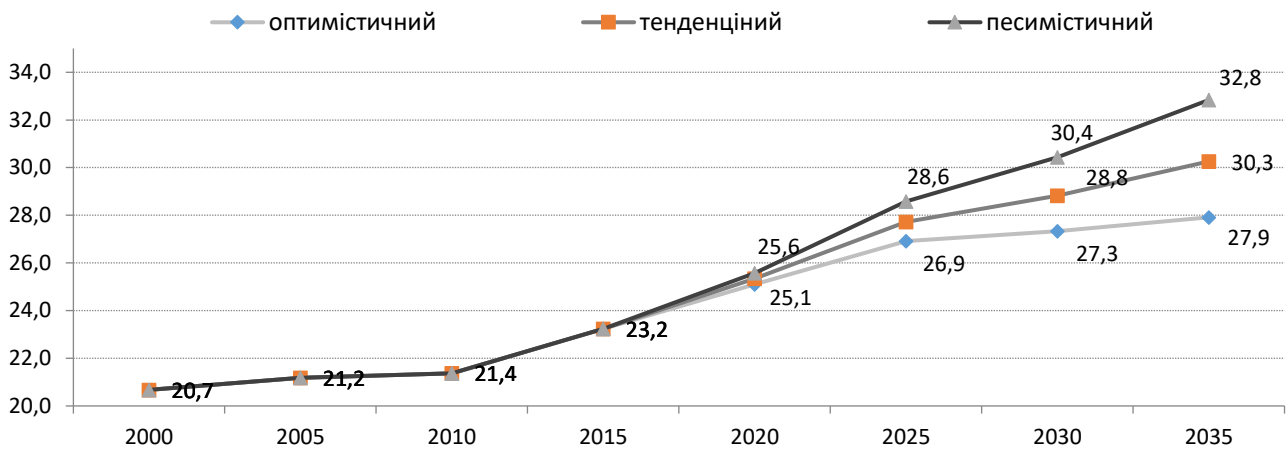

Рис. 11. Частка населення у післяпрацевдатному віці до 2035 року за різними сценаріями розвитку демографічних подій, %

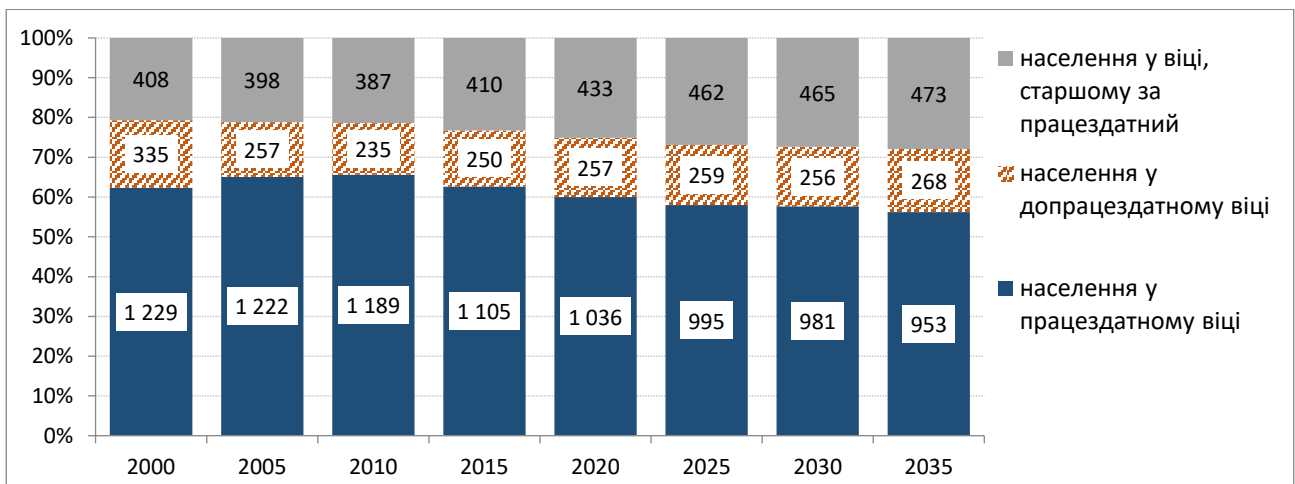

Рис. 12. Перспективна кількість населення в розрізі вікових груп працевдатності населення за оптимістичним сценарієм розвитку демографічних подій

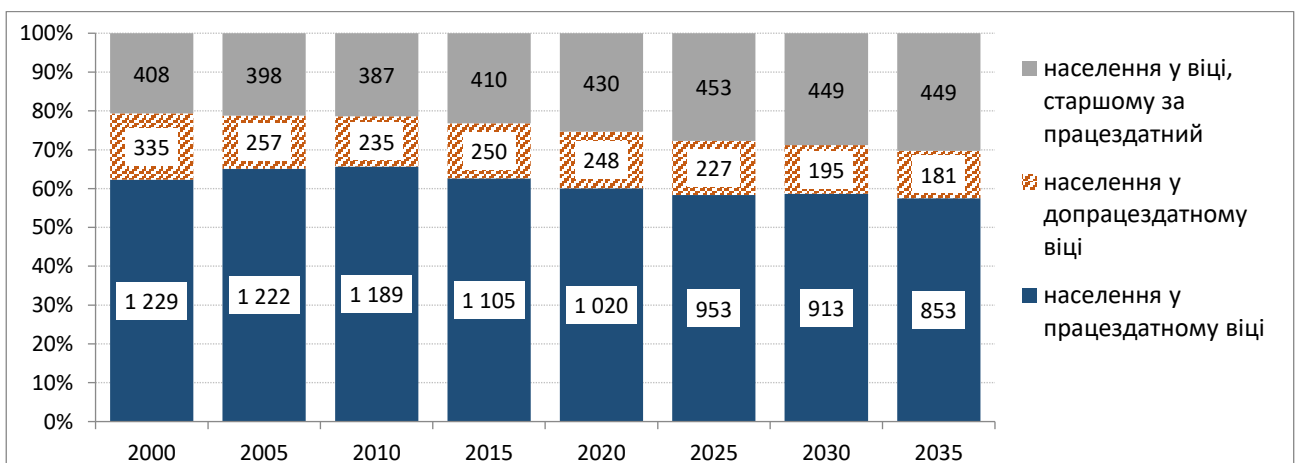

Рис. 13. Перспективна кількість населення в розрізі вікових груп працевдатності населення за середнім (тенденційним) сценарієм розвитку демографічних подій

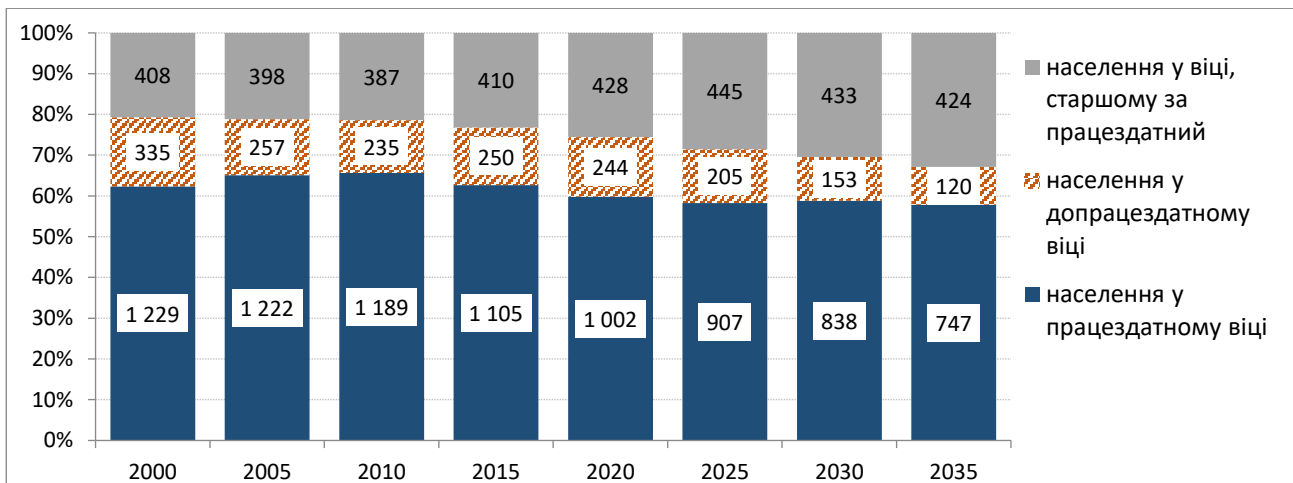

Рис. 14. Перспективна кількість населення в розрізі вікових груп працездатності населення за песимістичним сценарієм розвитку демографічних подій

Таким чином, за будь-якого сценарію демографічного прогнозу у найближчій перспективі Запорізьку область на тлі зменшення кількості жителів чекає погіршення вікової структури населення в напрямку збільшення кількості осіб післяпрацездатного віку, зменшення кількості дітей дошкільного та шкільного віку, що безумовно має відобразитись на пріоритетах розвитку соціальної інфраструктури області. Окрім цього, для області характерні досить високі темпи зниження кількості осіб працездатного віку, що може нести певну загрозу для розвитку економіки регіону.

Економічний розвиток регіону

Тренди економічного розвитку

Упродовж останніх п'яти років Україна перебувала у надскладній геополітичній та соціально-економічній ситуації. Передусім це пов'язано з окупацією Російською Федерацією 7% території, на якій проживало 13% населення України (2 млн. осіб у Криму і близько 4 млн. осіб на окупованих територіях Донбасу)² та формувалось 13,7% ВВП (у 2013 році). Втрати України від окупації цих територій (за умови їх втрати назавжди) оцінено у 98,8 млрд. дол. США, що склало 88,1% ВВП України у 2017 році³. Окрім того, розірвались зв'язки вітчизняних суб'єктів господарювання з бізнес-партнерами на території країн СНД (передусім РФ).

Особливо відчутними зазначені процеси стали для економіки Запорізької області, яка безпосередньо межує з Донецькою областю та територіально близька до АР Крим. Як результат Запорізька область – один з найпотужніших промислових регіонів України – показував негативні тренди розвитку за основними економічними показниками до 2016 р. включно (табл. 9).

² Сьогоднішня Україна без Криму й Донбасу. 2017. – Режим доступу: <https://fakty.ictv.ua/ua/ukraine/20170413-tilky-fakty-shho-ukrayina-vtratyla-vnaslidok-okupatsiyi-krymu-i-donbasu/>

³ Kremlin Aggression in Ukraine: the Price Tag. – Режим доступу: http://www.atlanticcouncil.org/images/publications/Cost_of_Kremlin_Aggression_web.pdf

Таблиця 9

Динаміка індексів виробництва товарів, продукції, послуг у 2013-2017 рр.
(у % до попереднього року)

	Індекс ВРП	Індекс промислової продукції	Індекс сільськогосподарської продукції	Індекс обороту роздрібною торгівлі	Індекс будівельної продукції	Індекс капітальних інвестицій	Індекс експорту товарів
2013	99,3	97,1	134,4	108,2	80,6	95,9	91,9
2014	100,4	96,8	96,6	98	79,5	89,8	101,4
2015	94,7	95,3	109,3	79,3	97,6	84,9	78,6
2016	99,7	96,9	98,7	105,4	98,8	131,3	78,2
2017	104,7	106,2	96,7	105,5	132,7	147,4	130

Але вже з 2017 р. спостерігаються позитивні зміни в динаміці розвитку регіону, що значною мірою можна пояснити певною стабілізацією соціально-економічної ситуації в Україні загалом, а також покращенням із 2016 року кон'юнктури на світових ринках зернових культур і чорних металів, які становлять основу експорту Запорізької області. У 2017 р. область збільшила обсяги експорту на 30%, що стало поштовхом для нарощення ВРП, виробництва промислової продукції, зростання капітальних інвестицій в регіоні.

Наслідком перерозподілу територіальної структури ВРП (з огляду на втрату економічної потужності Донецької та Луганської областей) стало зростання частки ВРП Запорізької області з 3,8% у 2012 р. до 4,4% у 2017 р. у ВРП України загалом.

Аналіз динаміки рівня ВРП на 1 особу Запорізької області в 2010-2017 рр. свідчить про те, що регіон входить у 5-ку найкращих за даним показником в Україні (поступаючись тільки м. Києву (238,62 тис. грн.), Полтавській (106,25 тис. грн.), Київській (90,0 тис. грн.) та Дніпропетровській (97,1 тис. грн.) областям), перевищуючи середнє значення по країні (70,2 тис. грн.) на 8%.

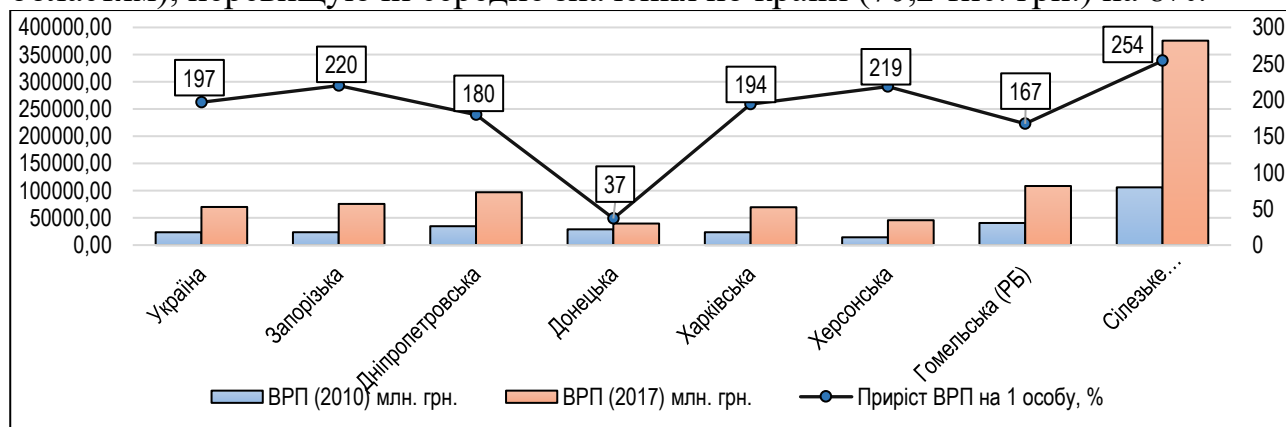

Рис. 15. Динаміка та приріст обсягу ВРП на 1 особу, 2010-2017 рр.

Переважаючи за розміром приросту обсягу ВРП на 1 особу значення всіх сусідніх регіонів і середнє по Україні, Запорізька область відчутно поступається Сілезькому воєводству, як за розміром приросту, так і, особливо, за абсолютними значеннями даного показника. Функціонування потужного промислового сектору та сільського господарства дозволяє регіону залишатися серед лідерів в Україні, але загалом нижча їх економічна ефективність та експлуатація застарілих економічних структур зумовлює відчутне відставання від схожих за типом іноземних регіонів.

Економічну спеціалізацію Запорізької області сьогодні визначають сектори економіки, які мають найбільшу питому вагу за обсягом реалізованої продукції. Домінуючу частку мають промисловість (65,5%), оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів та мотоциклів (22,1%), сільське, лісове та рибне господарство (6,1%), транспорт, складське господарство, пошта та куерська діяльність (1,4%) та будівництво (1,4%).

У порівнянні з 2013 роком частка промисловості в структурі економіки регіону за обсягами реалізованої продукції зменшилась на 2,8% (рис. 16, 17).

Загалом, структурні зрушення в економіці регіону упродовж п'яти останніх років характеризують:

- зростання частки обсягів реалізації продукції, товарів, послуг у сфері оптової та роздрібної торгівлі з 18,0% до 22,1%, сільського, лісового та рибного господарства з 4,9 до 6,1%;
- зменшення частки зайнятих у сільському, лісовому та рибному господарстві (з 10,6% до 10%);
- зростання частки зайнятих у оптовій та роздрібній торгівлі (з 9,8% до 11%).

З огляду на посилення конкурентних умов регіону, актуальним є виявлення наявного потенціалу секторів економіки до посилення конкурентних позицій на міжнародних ринках, а також створення нових галузевих та міжгалузевих кластерів. Оцінки економічного потенціалу окремих видів діяльності економіки Запорізької області базується на рівні їх концентрації за показниками валової доданої вартості, кількості підприємств, зайнятості, обсягів реалізованої продукції (табл. 10).

Таблиця 10

Концентрація основних видів економічної діяльності у Запорізькій області
(частка ВЕД регіону у ВЕД України), 2012 р. та 2017 р.

Вид економічної діяльності	Частка ВЕД у валовій доданій вартості, %		Концентрація за кількістю підприємств		Концентрація за зайнятстю		Концентрація ВЕД за обсягами реалізованої продукції (товарів, послуг) підприємств		Інтегральний показник концентрації ВЕД в регіоні	
	2012	2017	2012	2017	2012	2017	2012	2017	2012	2017
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	11,50	12,03	19,10	19,80	5,10	5,10	5,20	6,10	10,23	10,76
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	3,00	2,49	0,10	0,14	1,61	1,67	1,90	1,64	1,65	1,49
Переробна промисловість	26,50	30,83	10,60	11,80	29,04	27,38	52,30	49,57	29,61	29,89
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	8,20	8,74	0,30	0,45	6,46	6,91	13,90	15,20	7,21	7,83

Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	0,60	0,39	1,00	1,30	1,47	2,11	0,70	0,39	0,94	1,05
Будівництво	1,40	1,19	8,40	7,10	1,07	1,07	2,11	1,41	3,25	2,69
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	12,00	10,66	28,90	26,80	7,68	7,68	18,64	22,11	16,80	16,81
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	4,70	3,58	3,70	3,60	6,83	6,83	1,33	1,42	4,14	3,86
Тимчасове розміщування й організація харчування	0,80	0,65	2,60	2,50	0,77	0,77	0,24	0,19	1,10	1,03
Інформація та телекомунікації	1,40	1,82	2,60	2,80	0,85	0,85	0,39	0,29	1,31	1,44
Фінансова та страхова діяльність	3,00	3,66	0,90	0,60	1,62	1,62	0,64	0,64	1,54	1,63
Операції з нерухомим майном	6,50	5,65	8,70	10,70	0,80	0,80	0,59	0,73	4,15	4,47
Професійна, наукова та технічна діяльність	2,20	1,55	6,70	5,90	2,61	2,61	1,07	0,84	3,14	2,73
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	0,90	0,78	3,20	3,40	1,34	1,34	0,46	0,40	1,48	1,48
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	5,20	5,70	0,1	0,1	4,80	4,80	0,1	0,1	5,00	5,25
Освіта	5,90	5,45	0,40	0,40	14,46	14,46	0,05	0,02	5,20	5,08
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	4,40	3,59	1,50	1,40	11,91	11,91	0,29	0,24	4,52	4,28
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	0,60	0,47	0,40	0,40	1,80	1,84	0,02	0,02	0,71	0,68
Надання інших видів послуг	1,10	0,80	1,00	1,00	0,20	0,20	0,15	0,10	0,61	0,52

Зокрема, потенційними секторами економіки Запорізької області для кластеризації є: переробна промисловість, сільське господарство, оптова та роздрібна торгівля та енергетика (рис. 18).

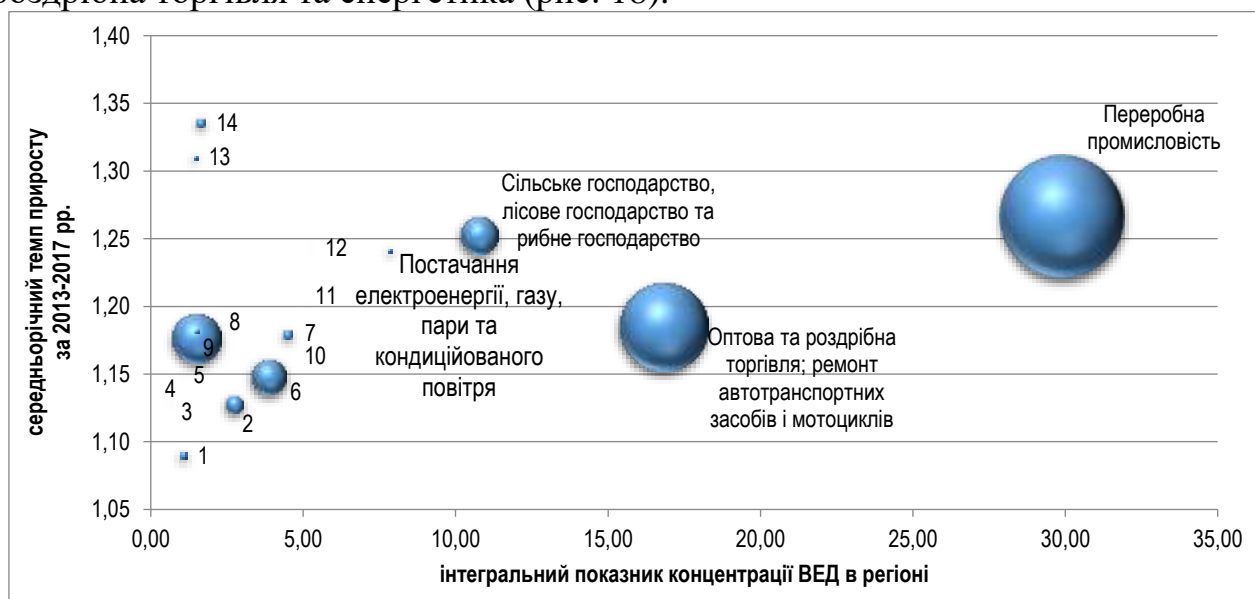
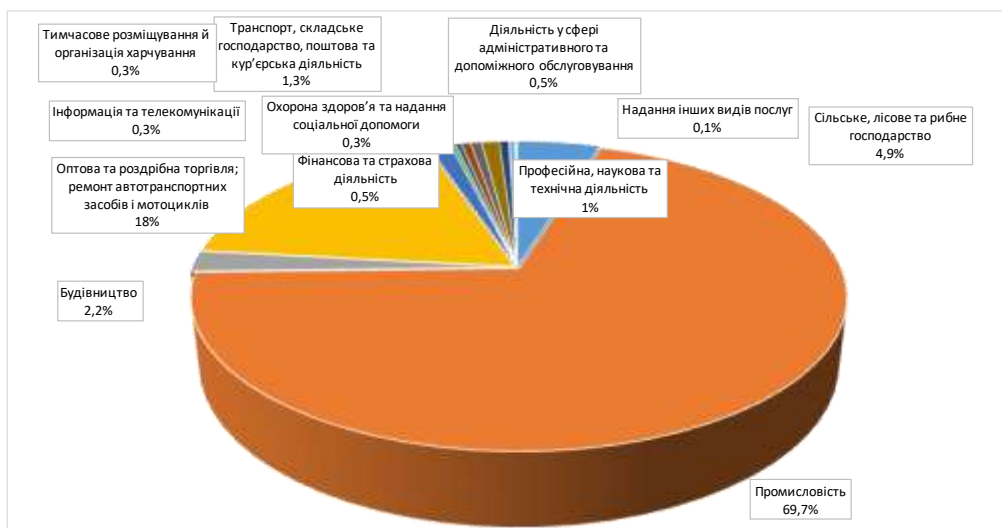

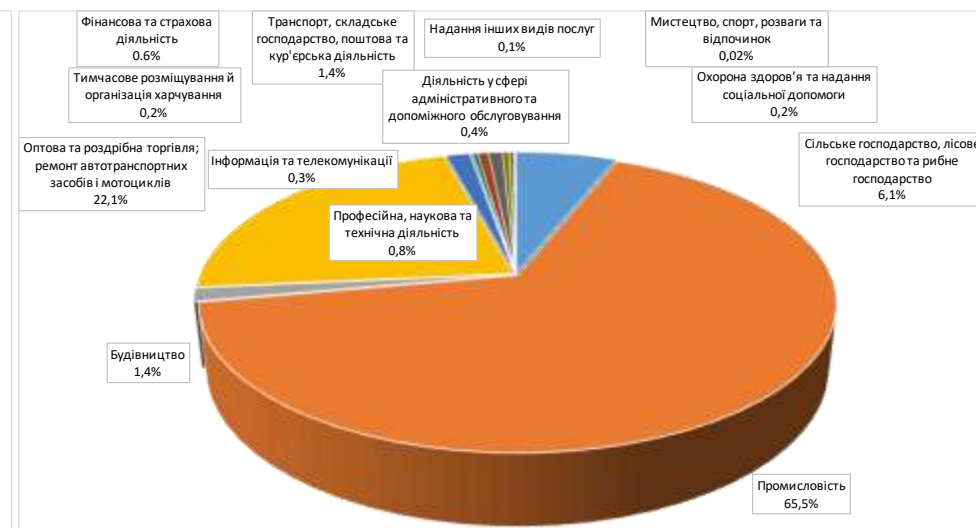
Рис. 18. Економічний потенціал видів економічної діяльності Запорізької області за інтегральним показником концентрації та часткою експорту ВЕД у загальному обсязі експорту регіону

Примітки:

- діаметр бульбашки - це частка експорту певного ВЕД в загальному обсязі експорту регіону, %
- 1 – водопостачання; каналізація, поводження з відходами; 2 – професійна, наукова та технічна діяльність;
- 3 – мистецтво, спорт, розваги та відпочинок; 4 – надання інших видів послуг; 5 – тимчасове розміщування й організація харчування; 6 – транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність; 7 – операції з нерухомим майном;
- 8 – добувна промисловість і розроблення кар'єрів; 9 – діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування; 10 – охорона здоров'я та надання соціальної допомоги; 11 – освіта; 12 – державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування; 13 – інформація та телекомунікації; 14 – фінансова та страхова діяльність.

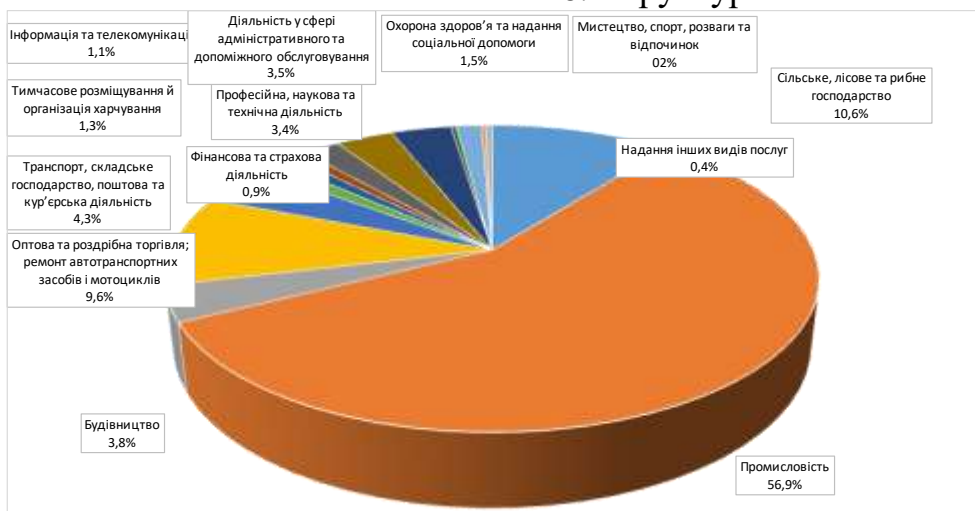

2013 р.

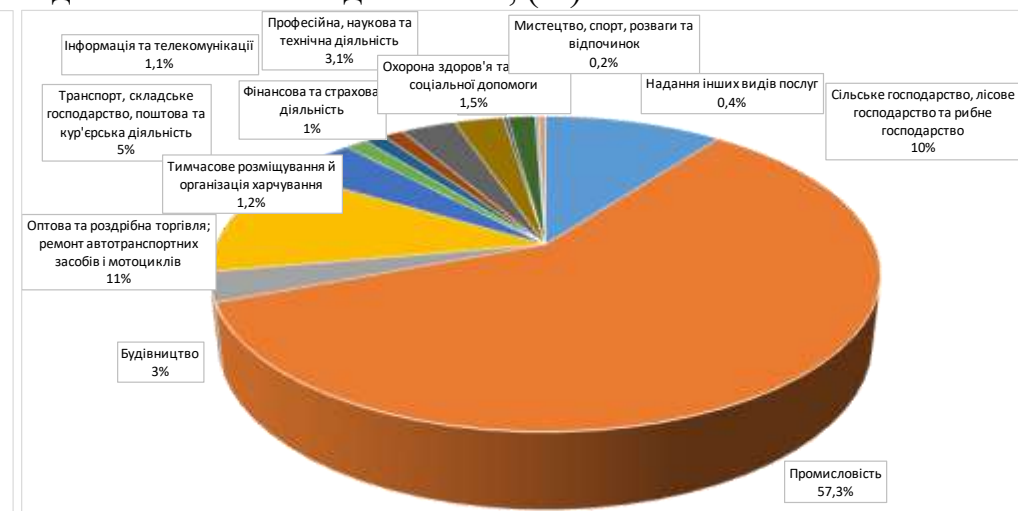

2017 р.

Рис. 16. Структура економіки за видами економічної діяльності, (%)

2013 р.

2017 р.

Рис. 17. Структура зайнятих за видами економічної діяльності, (%)

Промисловість

Промисловість є найбільш важливим для економіки Запорізької області видом економічної діяльності. За обсягом реалізованої промислової продукції регіон стабільно посідає третє місце в Україні після Дніпропетровської та Донецької областей. Обсяги виробництва промислової продукції зазначених областей сумарно склали 43,9% у 2018 р. Частка промисловості Запорізької області у 2018 році склала 9,16 % у загальних обсягах реалізованої продукції промисловості України.

Порівнюючи структуру промисловості високоіндустріальних регіонів України, слід наголосити на суттєво кращій позиції Запорізької області. *На тлі сучасної “неоіндустріалізації” в Україні, яка відбувається через нарощення обсягів та частки добувної промисловості та зменшення частки переробної в регіонах України (що посилює сировинну орієнтацію вітчизняної промисловості, а відтак, стає додатковим бар’єром на шляху до підвищення рівня її конкурентоспроможності на світових ринках) (табл. 11) у Запорізькій області відбуваються зворотні процеси – тобто має місце нарощення потенціалу саме переробної промисловості за рахунок зменшення внеску інших видів промисловості.*

Структура промисловості Запорізької області є висококонцентрованою – майже 38% у ній припадає на металургію та 29% на виробництво повітряних і космічних літальних апаратів, супутнього устаткування. Останнє слід вважати суттєвою конкурентною перевагою регіону.

Таблиця 11

Структура промисловості регіонів України
(за обсягом реалізованої промислової продукції), % *

Регіон	Добувна промисловість і розроблення кар’єрів			Переробна промисловість			Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря			Водопостачання; каналізація, поводження з відходами		
	2012	2017	2018	2012	2017	2018	2012	2017	2018	2012	2017	2018
Україна	10,5	14,6	15,2	63,7	65,0	65,3	24,4	19,4	18,5	1,4	1,0	1,0
Дніпропетровська	24,2	26,9	27,2	58,8	59,3	59,5	14,8	12,6	12,4	2,2	1,2	0,9
Донецька	15,7	16,8	18,7	68,5	66,4	65,9	14,7	15,9	14,7	1,1	0,9	0,8
Запорізька	2,9	2,5	2,0	72,0	74,2	76,0	24,0	22,8	21,4	1,1	0,6	0,6
Полтавська	17,4	45,9	45,3	75,7	46,0	46,7	6,4	7,8	7,5	0,5	0,4	0,5
Харківська	4,1	29,1	29,0	70,8	53,2	52,8	23,6	16,4	16,9	1,5	1,2	1,2

Найбільшу питому вагу за обсягами реалізованої продукції у промисловості Запорізької області мають такі види економічної діяльності як виробництво чавуну, сталі та феросплавів (59,3% загального обсягу реалізованої промислової продукції області), олії та тваринних жирів (5,9%); електродвигунів, генераторів, трансформаторів, електророзподільчої та контрольної апаратури (3,9%), виробництво проводів, кабелів і електромонтажних пристроїв (2,8%) та ремонт і технічне обслуговування готових металевих виробів, машин і устаткування (2,8%).

Динаміка структурних зрушень в промисловості регіону засвідчує зростання частки обсягів виробництва харчових продуктів (з 7,5 до 9,1%);

хімічних речовин і хімічної продукції (з 1,2 до 1,6%); металургії (з 36,6 до 53,5%); готових металевих виробів, крім машин і устаткування (з 1,2 до 3,2%); електричного устаткування (з 5,6 до 8,2%); машин і устаткування, не віднесених до інших угруповань (з 1,7 до 3,2%).

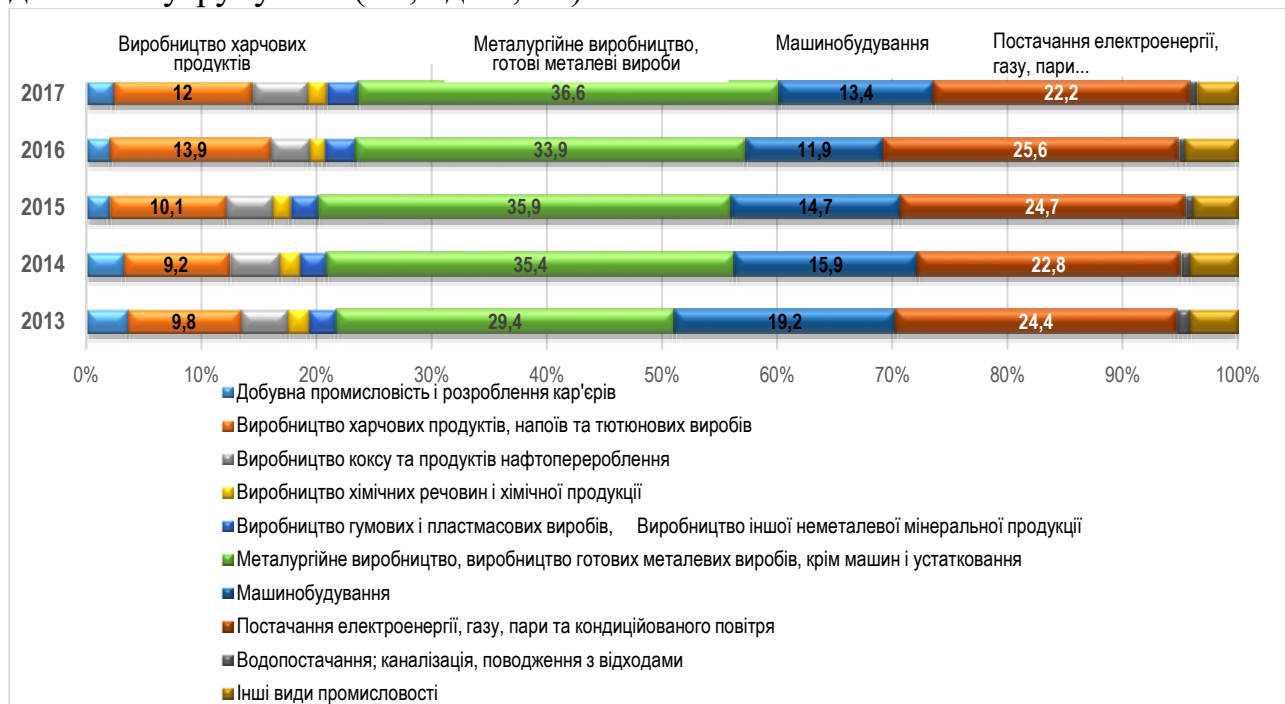

Рис. 19. Динаміка структури промисловості за обсягом реалізованої продукції в розрізі видів економічної діяльності, 2013-2017 рр.

Сільське господарство

У сільському господарстві Запорізької області формується основна частина продовольчих ресурсів та майже три чверті роздрібного товарообігу, що має визначальний вплив на гарантування продовольчої безпеки як регіону, так і держави в цілому.

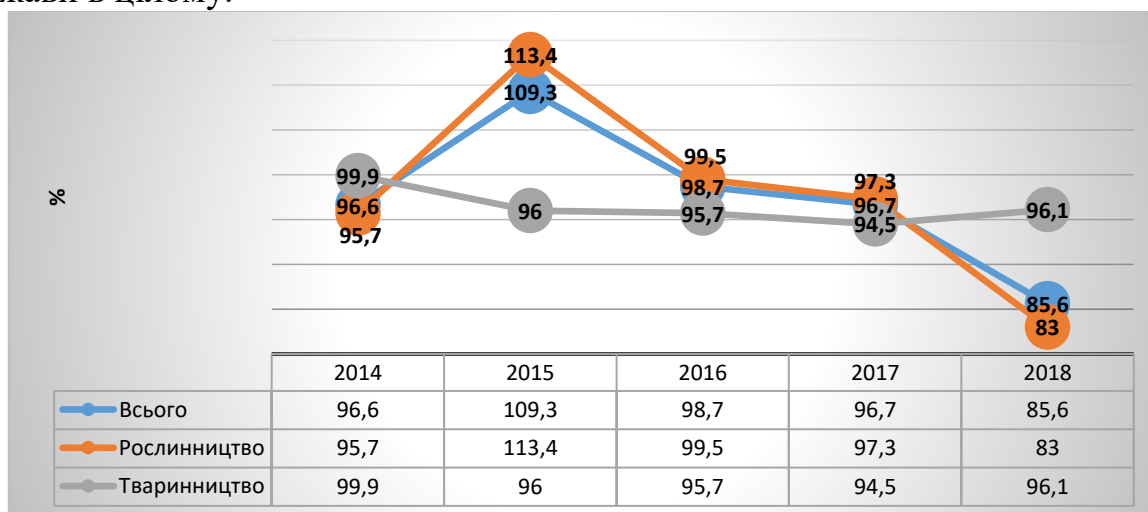

Рис. 20. Динаміка індексу обсягів сільськогосподарського виробництва у 2014-2018 роках, %

В структурі валового виробництва сільського господарства за 2018 рік рослинництво становить – 77,6 %, тваринництво – 22,4 %.

Запорізька область має достатній виробничий потенціал для забезпечення населення основними продуктами харчування. У регіоні є багатогалузева харчова та переробна промисловість, яка здатна переробляти сільськогосподарську продукцію, вироблену в області, забезпечувати населення регіону харчовими продуктами, а також здійснювати поставки їх за межі області та України.

На сьогоднішній день внутрішня потреба населення області повністю забезпечується за рахунок власного виробництва зерна, олії, яєць, овочів та баштанних культур.

Враховуючи ґрунтово-кліматичні умови та сформовані землеробські традиції в галузі рослинництва, область спеціалізується на виробництві зернових, олійних та овочевих культур. У виробництві зернових культур переважає озима пшениця, що обумовлено як загалом сприятливими зональними умовами для її вирощування, так і високою рентабельністю виробництва.

Сільськогосподарські угіддя області займають 82,5% її території. У 2018 році аграріями області зібрано 2,2 млн. тонн зернових та зернобобових культур із середньою урожайністю 23,4 ц/га. По виробництву зернових і зернобобових культур область займає 16 місце, по виробництву пшениці – 4.

Основна технічна культура Запорізької області - соняшник, збір якої у 2018 році становив 720,4 тис. тонн (на 14,6 % менше ніж у 2017 році). По виробництву соняшника область займає 9 місце. До 80 % валового виробництва соняшнику переробляється на олієжирових комбінатах Запорізької та сусідніх областей. В останні роки в області активно розвивається виробництво інших олійних культур - сої, ріпаку, гірчиці та льону. Стрімко завойовують площі бобові, площа яких збільшилась майже на 30,0 тис. га.

Разом з цим, розвивається і ринок нішевих культур. Нут, сочевиця, коріандр, квасоля, волоський горіх, фундук, гарбуз, шафран, лікарські трави (душиця лікарська, м'ята лимонна, тимін, шалфей лікарський, лаванда та інші) — все це перспективні напрямки.

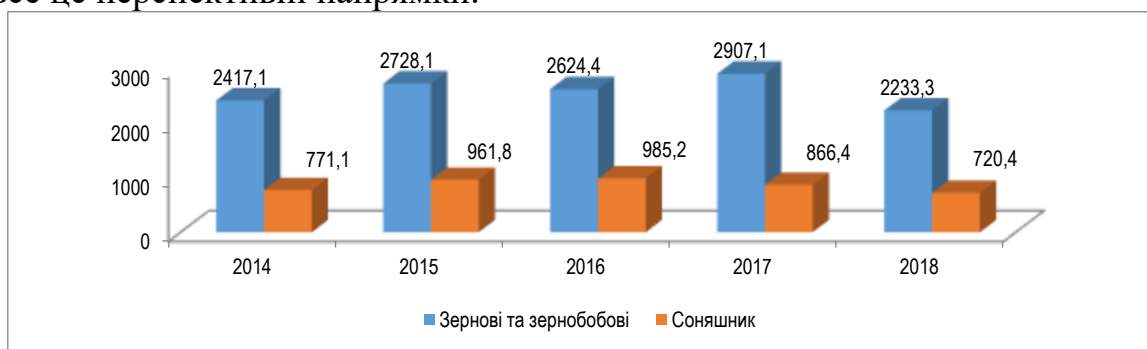

Рис. 21. Валовий збір зернових і зернобобових культур та соняшнику, тис. Т, 2014-2018 рр.

Основними напрямками спеціалізації в галузі тваринництва є м'ясо-молочне скотарство, свинарство та виробництво яєць.

В продовж останніх років в регіоні має місце скорочення поголів'я великої рогатої худоби, що зумовлено низькими закупівельними цінами на молоко та м'ясо яловичини, низькою рентабельністю ведення галуззю молочного

скотарства, так як прибутки від реалізації продукції не покривають затрат на її виробництво і як наслідок небажанням сільгосптоваровиробників займатися виробництвом молока.

В регіоні здійснюється робота з реалізації інвестиційних проектів у галузі тваринництва, а саме, по створенню сімейних молочних міні-ферм, реконструкції тваринницьких приміщень у галузі свинарства.

Стабілізація та подальший розвиток галузі тваринництва є перспективною економічного розвитку регіону, яка дає можливість створення нових робочих місць, покращення благополуччя та підняття життєвого рівня сільського населення області.

Туризм

У Запорізькій області протягом 2014-2018 років спостерігається збільшення основних показників туристичної сфери. Однак таке зростання забезпечують туристи із числа громадян України, які виїжджали відпочивати за кордон (їх кількість збільшилась вдвічі). Область щорічно відвідувало 15-16 тис. осіб.

Таблиця 12

Туристичні потоки, осіб

Рік	Кількість туристів, обслуговуваних суб'єктами туристичної діяльності України	Іноземні туристи	Туристи з громадян України, які виїжджали за кордон	Внутрішні туристи
2014	39010	112	22320	16578
2015	30922	31	17197	13694
2016	40376	114	23571	16691
2017	47675	26	32487	15162
2018*	-	-	-	-

Реалізація Програми розвитку рекреаційно-курортного комплексу та туризму в Запорізькій області на 2016-2020 роки сприяла та налагодженій співпраці з територіями області у 2018 році відбулось збільшення обсягів туристичного збору: у порівнянні з 2017 роком він збільшився на 33 %. (на 01.12.2018- 3607,7 тис. грн.).

Таблиця 13

Динаміка обсягів туристичного збору, тис.грн.

	2015	2016	2017	2018*	2015/2018
м. Запоріжжя	324,7	370,9	538,4	578,8	+254,1
м. Бердянськ	443	654,5	946,1	1239,3	+796,3
м. Мелітополь	39,4	41,9	45,3	45,8	+6,4
м. Токмак	2,1	1,8	2,7	4,3	+2,2
Запорізький р-н	3,9	4,3	6,5	5,0	+1,1
Гуляйпільський р-н	1,4	2,7	0	1,3	-0,1
Василівський р-н	0,8	0,8	2,7	4,3	+3,5
Бердянський р-н	2,3	3,5	7,7	5,9	+3,6
Приазовський р-н	25,4	51,6	46,7	57,7	+32,3
Приморський р-н	259,4	330,1	454,2	529,9	+270,5
Якимівський	462,9	608,5	659,3	1135,2	+672,3
Всього по області	1565,3	2070,6	2709,6	3607,7	+2042,4

Для задоволення потреб в оздоровленні та відпочинку мешканців та гостей області на території регіону знаходиться понад 550 закладів тимчасового розміщення, серед яких: 437 баз відпочинку, 56 закладів готельного типу, 8 оздоровчих центрів та комплексів, 24 санаторно-профілакторних закладів, 6 пансіонатів, 3 туристичних притулків, 28 дитячих таборів.

На території Запорізької області функціонує 8 туристично-інформаційних центрів: 1 обласний (обласний туристично-інформаційний центр при обласному краєзнавчому музеї), 2 - у містах Бердянськ, Запоріжжя та 5 районних (у Бердянському, Василівському, Мелітопольському, Пологівському та Приазовському районах).

Перспективним видом туризму для регіону є сільський туризм. Про це свідчать статистичні дані щодо кількості сільських садиб. На сьогодні у Запорізькій області налічується 30 зазначених закладів, які надають послуги з тимчасового розміщення, харчування, традиційних видів сільськогосподарської діяльності тощо. Проблемним питанням у сфері сільського туризму є відсутність нормативно-правової бази, що унеможливує повноцінне ведення діяльності у зазначеній галузі.

Підприємницьке середовище

Стабільний розвиток підприємництва є запорукою становлення конкурентоспроможної економіки регіону та держави загалом, що є основою успішного суспільства та вимагає сприятливого ділового клімату. Однак, незважаючи на деяке покращення середовища ведення бізнесу в Україні, про що свідчить її підняття в рейтингу ведення бізнесу у 2019 р. на 5 позицій, порівняно із 2018 р. (рис. 22), наша країна все ще значно відстає від передових країн світу. Особливо складними впродовж останніх років є вирішення проблем із неплатоспроможністю, підключення підприємств до електромереж, а також проблеми у сфері міжнародної торгівлі (за цими показниками Україна посіла у 2019 р. відповідно 145, 135 та 78 місце серед 190 країн світу).

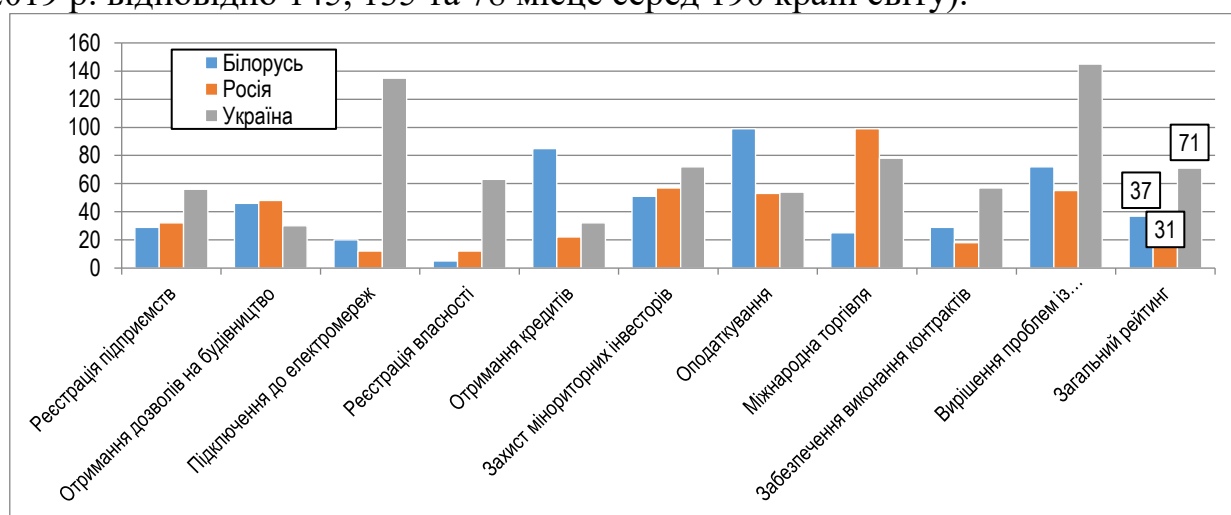

Рис. 22. Позиція України, Росії та Білорусі у рейтингу ведення бізнесу, 2019 р.

В регіональному рейтингу ведення бізнесу в 2018 р. Запорізька область посіла 15 місце серед 25 регіонів України, піднявшись на 7 позицій, порівняно із 2017 р. (табл. 14).

Таблиця 14

Рейтинг окремих регіонів України
за Індексом легкості ведення бізнесу у 2019 р., бали

Області	Створення підприємства	Сплата місцевих податків	Одержання дозволів на будівництво	Оформлення земельної ділянки	Приєднання до електромереж	Електронні сервіси	Сума балів	Позиція в рейтингу		Зміна позиції
								2017 р.	2018 р.	
максимальне значення - 100 балів							максимальне значення - 600 балів			
Запорізька	80	25	38	21	63	26	253	22	15	+7
Вінницька	86	35	53	71	67	22	334	9	2	+7
Дніпропетровська	85	25	46	42	53	45	296	19	4	+15
Донецька	63	45	57	65	64	17	302	16	24	-8
Київська (без м. Києва)	79	26	64	44	45	15	273	18	16	+2
Львівська	78	33	47	50	65	65	309	2	19	-17
Одеська	73	35	42	39	63	16	268	10	22	-12
Харківська	81	45	39	26	63	17	271	17	13	+4
Херсонська	79	37	42	40	60	19	277	24	18	+6

Незважаючи на деяке полегшення процедур зі створення підприємництва у 2018 р., на сьогодні в Запорізькій області складними залишаються умови щодо оформлення земельних ділянок, сплати місцевих податків, а також підключення бізнесу до електронних сервісів. Останнє, зокрема, ускладнює процес запровадження внутрішніх систем електронного документообігу у сфері надання адміністративних послуг.

Інституційне середовище ведення бізнесу не сприяє процесам створення нових суб'єктів господарювання. Так, на початок 2018 р. в області діяло 77621 суб'єкт господарювання; середній темп приросту кількості суб'єктів господарювання за 2010-2017 рр. становив 99,3% (табл. 15).

Таблиця 15

Основні показники діяльності суб'єктів господарювання Запорізької області у 2010-2017 рр.

Показники	Роки					
	2010	2013	2014	2015	2016	2017
Кількість суб'єктів господарювання, од.	85974	69912	90969	94405	87119	77621
підприємства, од.	14588	14777	14483	14423	13474	14576
до загальної кількості суб'єктів, %	17,0	21,1	15,9	15,3	15,5	18,8
на 10 тис. осіб наявного населення, од.	81	83	82	82	77	86
до загальної кількості підприємств по Україні, %	3,9	3,7	4,3	4,2	4,4	4,3
фізичні особи-підприємці, од.	71386	55135	76486	79982	73645	63045
до загальної кількості суб'єктів, %	83,0	84,1	84,7	84,5	84,5	81,2
на 10 тис. осіб наявного населення, од.	395	310	432	454	422	370
до загальної кількості осіб-підприємців по Україні, %	4,0	4,2	7,8	4,9	4,7	4,3
Кількість зайнятих працівників, тис. ос.	437,8	388,9	401,2	372,4	364,8	360,8
підприємства, усього, тис. осіб	327,7	293,0	278,5	263,0	258,9	260,3
до загальної кількості зайнятих працівників, %	74,8	75,3	69,4	70,6	71,0	72,1
до загальної кількості зайнятих працівників на підприємствах по Україні, %	4,1	4,0	4,4	4,5	4,5	4,4

фізичні особи-підприємці, усього, тис. осіб	110,4	95,9	122,7	109,4	105,9	100,5
до загальної кількості зайнятих працівників, %	25,2	24,7	60,3	29,4	29,0	27,9
до загальної кількості зайнятих працівників у фізичних осіб по Україні, %	3,9	4,1	4,9	4,8	4,6	4,3
Кількість найманих працівників, тис. ос.	361,5	328,4	318,8	287,2	286,4	292,2
підприємства, усього, тис. осіб	322,4	287,8	272,6	257,7	254,1	254,8
до загальної кількості найманих працівників, %	89,2	87,6	85,5	89,7	88,7	87,2
до загальної кількості найманих працівників на підприємствах по Україні, %	4,1	3,9	4,4	4,5	4,4	4,5
фізичні особи-підприємці, усього, тис. осіб	39,0	40,7	46,2	29,6	32,4	37,4
до загальної кількості найманих працівників, %	10,8	12,4	14,5	10,3	11,3	12,8
до загальної кількості найманих працівників у фізичних осіб-підприємців по Україні, %	3,9	4,1	5,1	4,5	4,3	4,3
Обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг), млн. грн.	115994,4	124887,0	150914,2	201042,1	237404,3	304353,8
підприємства, млн. грн.	106893,4	113538,4	138093,4	183707,1	217571,0	281201,6
до загального обсягу реалізованої продукції (товарів, послуг) по області, %	92,2	90,9	91,5	91,4	91,6	92,4
до загального обсягу реалізованої продукції (товарів, послуг) підприємств по Україні, %	3,2	2,8	3,3	3,6	3,5	3,7
фізичні особи-підприємці, млн. грн.	9101,0	11348,6	12820,8	17335,0	19833,3	23152,2
до загального обсягу реалізованої продукції (товарів, послуг) по області %	7,8	9,1	8,5	8,6	8,4	7,6
до загального обсягу реалізованої продукції (товарів, послуг) фізичних осіб-підприємців по Україні, %	3,9	4,0	4,4	4,4	4,0	3,8

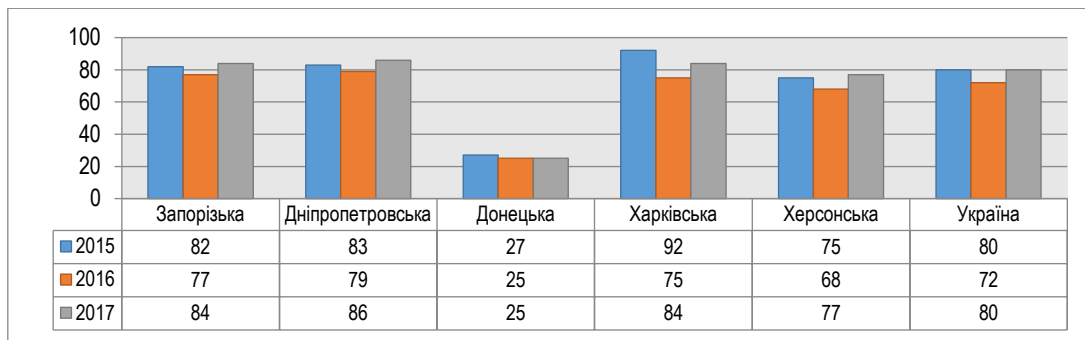
Упродовж досліджуваного періоду структура суб'єктів господарювання регіону змінилася в сторону зростання частки підприємств і, відповідно, зниження частки фізичних осіб-підприємців на 1,8 в.п. Таким чином, у 2017 р. в загальній чисельності суб'єктів господарювання 18,8% становили підприємства, а 81,2% – фізичні особи-підприємці.

Частка підприємств регіону в загальнодержавному показнику у звітному році щодо базового зросла на 0,4 в.п., а фізичних осіб-підприємців – на 0,3 в.п.

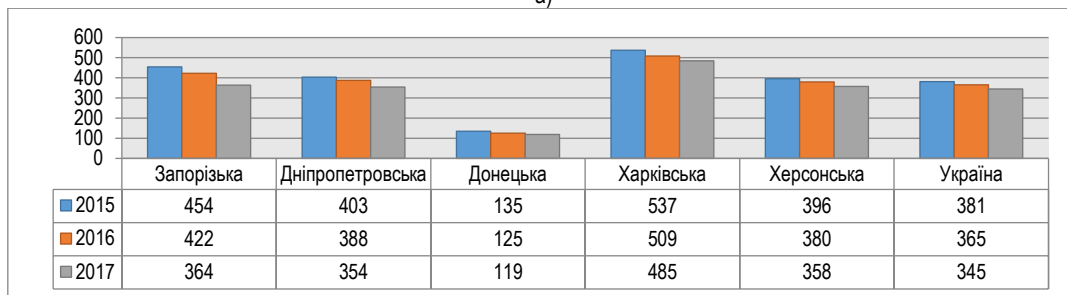
Діяльність у суб'єктів господарювання Запорізької області у 2017 р. забезпечила зайнятість 360,8 тис. осіб, що на 77 тис. осіб менше, ніж у 2010 р.

Незважаючи на зниження чисельності найманих працівників протягом досліджуваного періоду на 69,3 тис. осіб, їх частка у відповідному загальнодержавному показнику зросла на 0,4 в.п. як в розрізі підприємств, так фізичних осіб-підприємців. Тобто процеси зниження зайнятості в регіоні відбувалися нижчими темпами, ніж загалом по Україні.

У 2017 р. в розрахунку на 10 тис. осіб наявного населення Запорізької області припадало 84 підприємства (+2 підприємства, порівняно із 2015 р.) та 364 фізичних особи-підприємці (-90 ФОП, порівняно із 2015 р.), що перевищило аналогічні показники по Україні на 4 од. та 19 од. відповідно (рис. 23).

а)

б)

Рис. 23. Кількість підприємств (а) та фізичних осіб-підприємців (б) в розрахунку на 10 тис. осіб наявного населення у 2015-2017 рр., од.

Примітка: інформацію по Донецькій області наведено без урахування частини тимчасово окупованих територій по підприємствах, установах та організаціях, які подали звітність до органів державної статистики

Однак, у 2015-2017 р. кількість підприємств в розрахунку на 10 тис. осіб наявного населення Гомельської області (Білорусь) – регіону із подібною специфікою соціально-економічного розвитку, в середньому перевищила відповідний показник Запорізької області на 17 підприємств.

Проте, динаміка розвитку за названим показником Запорізької області є вища, ніж Гомельської області – відповідно 101% та 99%.

Конкурентною перевагою Запорізької області, порівняно із регіонами-сусідами (окрім Харківської області), є вища частка інноваційно активних промислових підприємств – 19,1% від загальної кількості промислових підприємств. При цьому, відповідний показник по Україні – 16,2%.

Найбільша частка підприємств області у звітному році (як і в попередні періоди) концентрувалася в обласному центрі – м. Запоріжжя (59,8% у 2017 р. та 60,6% – у 2015 р.).

Результати проведеного аналізу динаміки росту кількості малих і середніх підприємств Запорізької області у розрізі міст/районів свідчать, що середній темп їх приросту у 2017 р. склав 8,2%. Водночас, найбільший приріст спостерігався у мм. Токмак (19,8%), Мелітополь (11,5%), Бердянськ (9,7%), Запоріжжя (7,9%), а також у Токмацькому (15,2%), Вільнянському (13,5%), Приазовському (11,8%), Мелітопольському (11,3%); Запорізькому (11,0%) та Бердянському (10,2%) районах.

У структурі підприємств за видами економічної діяльності у 2017 р. найвищу частку займали підприємства оптової та роздрібною торгівлі (27%), сільськогосподарські (20%) та промислові (14%) підприємства (рис. 21). Відповідні показники по Україні становили 26,5%, 14,8% та 12,4%.

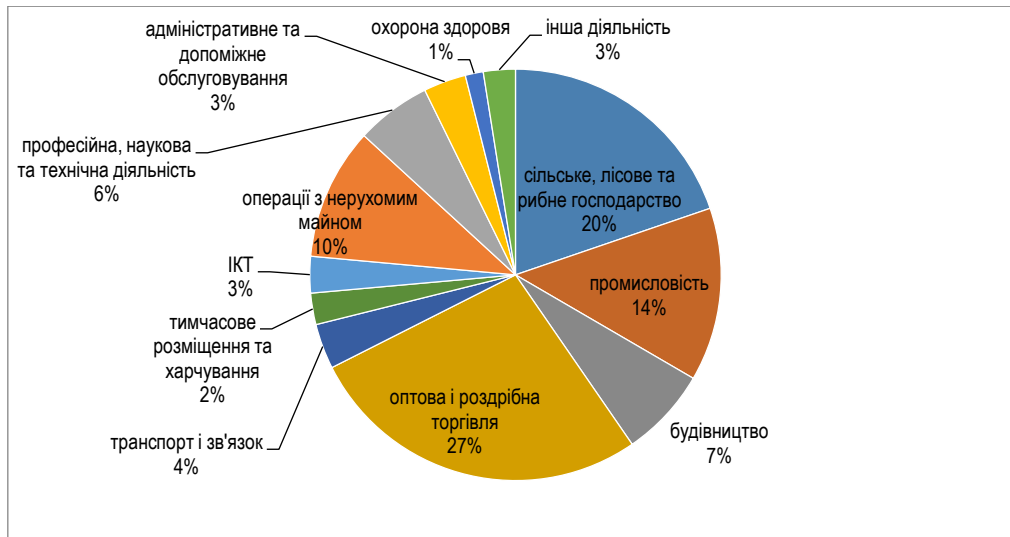

Рис. 24. Розподіл підприємств Запорізької області за видами економічної діяльності, %, 2017 р.

Однак, неминучим наслідком промислового розвитку області є тенденція до збільшення викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря, зокрема, у 2017 р. на 13,9 тис. тон. (з 180,9 тис. тон до 167 тис. тон). При цьому фактичні витрати на заходи, спрямовані на зменшення викидів у атмосферне повітря, у звітному році склали лише 35,6 млн. грн. або 2,6% від загальнодержавного показника.

Розвиток бізнесу є чинником забезпечення продуктивної зайнятості населення, запобігання безробіттю та створення нових робочих місць. Так, кількість зайнятих працівників на підприємствах області у 2017 р. становила 259,1 тис. осіб, з них на великих підприємствах – 86,6 тис. осіб, середніх – 104,3 тис. осіб та на малих – 68,2 тис. осіб. Найвища концентрація зайнятості у 2017 відзначалася на підприємствах м. Запоріжжя – 71,5% від обласного показника. Найвища частка найманих працівників у 2017 р. була зафіксована на промислових підприємства – 58,3%, підприємствах оптової та роздрібною торгівлі – 10,8% та сільськогосподарських підприємствах – 9,4% (табл. 16).

У 2017 р., порівняно із 2015 р., витрати на оплату праці на підприємствах області зросли у півтора рази та становили в розрахунку на одне підприємство у звітному році: на великих підприємствах – 430,1 млн. грн., середніх – 12,1 млн. грн., малих – 0,2 млн. грн.

Найвищими були витрати на оплату праці на промислових підприємствах – 13986,2 млн. грн., або 71% від загального обсягу витрат на оплату праці по області. При цьому, найвища частка відповідних витрат була понесена великими промисловими підприємствами – 9483,8 млн. грн. (або 67,8%), тоді як в середньому по Україні зазначений показник становив 40,4%.

Поряд зі зростанням витрат на оплату праці зростає й заборгованість бізнесу з виплати заробітної плати – у 2017 р. щодо 2016 р. в 1,9 разів тоді як в середньому по Україні – в 1,3 рази.

**Основні показники фінансово-господарської діяльності підприємств Запорізької області у 2015 р. та 2017 р.
(за видами економічної діяльності)**

	Кількість найманих працівників		Витрати на оплату праці		Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг)		Фінансовий результат (сальдо)				Прибуток		Збиток		Частка підприємств, які одержали прибуток		
	2015	2017	2015	2017	2015	2017	всього		у розрахунку на 1 підприємство		2015	2017	2015	2017	2015	2017	
							2015	2017	2015	2017							
	осіб		тис. грн.		млн. грн.												%
Усього	257658	254827	12805,4	19707,1	183707,1	281201,6	-2724,3	20951,6	-0,19	1,40	18047,7	25855,8	20771,9	4904,2	77,3	77,6	
Сільське, лісове та рибне господарство	25588	23956	772,4	1219,5	12653,7	16959,3	4783,6	4108,7	1,80	1,40	4914,5	4232,3	131,0	123,6	90,5	90,2	
Промисловість	149730	148543	9328,8	13986,2	124986,3	183429,9	-5092,1	16224,4	-2,70	8,30	10882,6	18536,8	15974,7	2312,4	76,8	76,9	
Будівництво	7391	7398	203,6	361,7	2313,5	3516,9	-11,5	117,8	-0,01	0,07	101,5	208,5	112,9	90,7	75,3	75,2	
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	24993	27608	694,9	1437,5	35107,4	62381,7	-1837,2	340,4	-0,50	0,10	1153,9	1415,6	2991,1	1075,2	79,6	80,0	
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	11640	11050	466,6	618,2	2848,6	4337,3	229,4	134,3	0,40	0,20	376,3	226,4	147,0	92,2	69,8	77,0	
Тимчасове розміщування й організація харчування	3350	3071	90,4	137,1	400,6	479,1	-297,3	-160,2	-0,80	-0,20	20,3	17,0	317,6	177,2	69,1	70,6	
Інформація та телекомунікації	2655	2854	89,3	156,8	572,4	1073,2	32,8	26,2	0,10	0,10	49,4	56,0	16,6	29,8	72,2	70,1	
Фінансова та страхова діяльність	2608	3011	86,6	146,2	1294,0	1798,5	-173,2	290,1	-1,80	3,40	141,2	492,4	314,4	202,3	59,8	61,9	
Операції з нерухомим майном	5568	6583	156,8	311,3	1040,5	1949,3	-278,3	-302,6	-0,20	-0,40	161,6	210,7	439,9	513,3	63,0	65,6	
Професійна, наукова та технічна діяльність	8879	7757	447,1	706,5	1188,0	2321,9	-50,9	191,8	-0,05	0,20	165,1	332,6	216,0	140,8	72,5	69,2	
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	8977	7089	298,0	365,8	688,2	1225,8	0,0	-4,3	0,00	-0,02	51,8	82,8	51,8	87,1	70,4	69,4	
Освіта	729	566	15,0	20,8	48,2	153,9	1,5	-3,5	0,02	-0,04	2,4	2,6	0,8	6,1	72,3	70,8	
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	3833	3957	103,1	174,2	399,4	677,3	-1,6	8,2	0,00	0,04	19,1	24,7	20,7	16,6	72,8	70,0	
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	746	488	24,5	23,8	59,1	65,2	-32,8	-31,3	-0,50	-0,50	3,1	3,7	35,9	35,0	63,6	67,8	
Надання інших видів послуг	971	896	28,1	41,6	107,2	146,1	3,4	20951,6	0,00	0,00	5,0	13,6	1,5	2,1	75,7	73,0	

У 2017 р. підприємствами області було реалізовано продукції (товарів, послуг) на загальну суму 281201,6 млн. грн., що у 1,5 рази більше, ніж у 2015 р. (у 2,5 рази більше, ніж у 2013 р.). Однак, незважаючи на збільшення обсягів реалізованої продукції малими та середніми підприємствами у грошовому виразі, їх питома вага за названим показником знизилася на 0,1 в.п. (з 18,2% до 18,1%) на малих підприємствах та на 2,8 в.п. (з 28,2% до 25,4%) – на середніх підприємствах, що пов’язано зі зміною статусу кількох середніх підприємств, які натеper відносяться до великих.

Найбільшу кількість продукції (товарів, послуг) у 2017 р. було реалізовано суб’єктами господарювання м. Запоріжжя – 233,6 млн. грн. (або 76,7% від обласного показника), з них підприємствами міста – 94,7%, фізичними особами-підприємцями – 7,6%.

Конкурентною перевагою регіону є позитивна тенденція обсягу реалізованої інноваційної продукції промисловими підприємствами. Зокрема, у 2017 р. зазначений показник склав 4041,2 млн. грн. (найвищий показник серед регіонів-сусідів), зрісши, порівняно із 2015 р., на 878,9 млн. грн. При цьому, обсяг реалізованої інноваційної продукції промисловими підприємствами Дніпропетровської області у звітному році склав 297,8 млн. грн., а Херсонської області – 287,6 млн. грн.

Якщо у 2015 р. фінансовим результатом (сальдо) до оподаткування підприємств області був збиток (-2761,5 млн. грн.), то у 2017 р. прибуток до оподаткування склав 20939,6 млн. грн. (див. табл. 3). При цьому, у звітному році в Запорізькій області спостерігається вищий рівень прибутковості підприємств, ніж в середньому по Україні, а також у сусідніх областях (окрім Дніпропетровської області) (рис. 25).

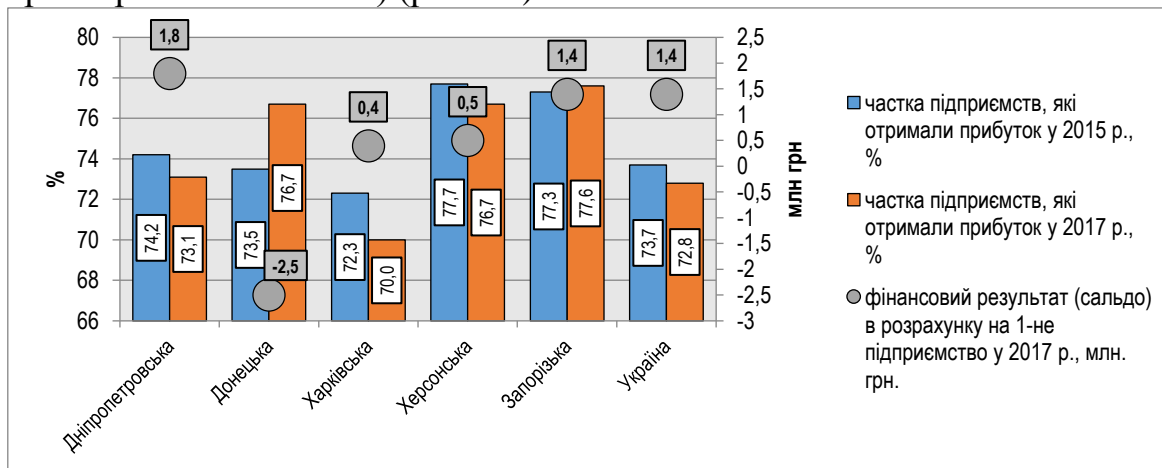

Рис. 25. Фінансові результати до оподаткування підприємств у 2015 р. та 2017 р.

Фінансовий результат (сальдо) до оподаткування в розрахунку на 1 підприємство у 2017 р. в Запорізькій області відповідав аналогічному показнику по Україні та становив 1,4 млн. грн., перевищивши відповідний показник Харківської області у 3,5 рази, а Херсонської області – у 2,8 разів.

Найбільше прибуткових підприємств у 2017 р. було серед сільськогосподарських підприємств – 90,2% (з них 96,5% – середні

підприємства) та підприємств оптової та роздрібної торгівлі – 80%. Проте, в розрахунку на 1 підприємство найвищий фінансовий результат (сальдо) отримали промислові підприємства – 8277,1 тис. грн. та підприємства фінансової та страхової сфери – 3373,1 тис. грн.

Збитковістю діяльності (сальдо до оподаткування) як у 2015 р., так і у 2017 р. характеризувалися підприємства з тимчасового розміщення та організації харчування; підприємства, які здійснювали операції з нерухомим майном, а також діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування; підприємства сфери мистецтва, спорту, розваг та відпочинку.

Найвищий фінансовий результат (сальдо) до оподаткування в розрахунку на одне підприємство у 2017 р. отримали підприємства Василівського (6560,9 тис. грн.), Великобілозерського (2424,4 тис. грн.) та Гуляйпільського (2362,3 тис. грн.) районів (рис. 26). Підприємства м. Токмак як у 2015 р., так і у 2017 р. характеризувалися збитковістю діяльності – збиток до оподаткування в розрахунку на 1 підприємство становив відповідно – 344,2 тис. грн. та 1244 тис. грн.

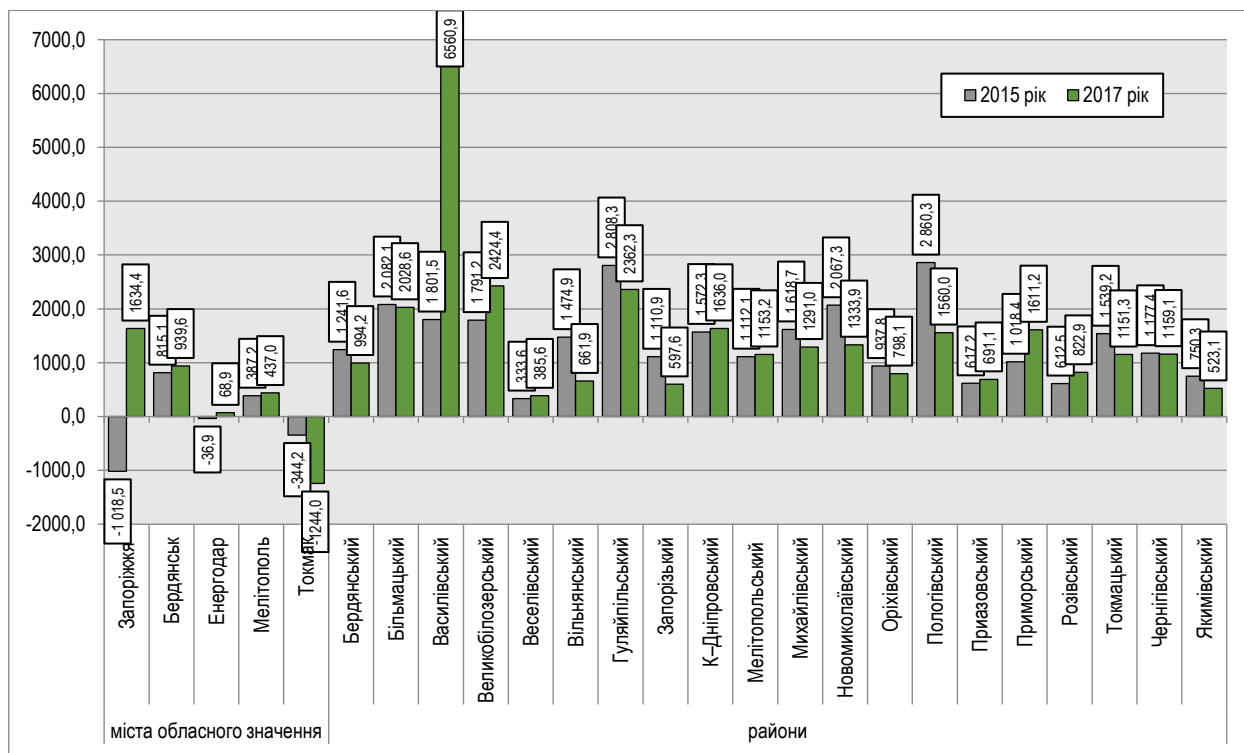

Рис. 26. Фінансові результати до оподаткування в розрахунку на 1 підприємство Запорізької області у 2015 р. та 2017 р. (територіальний розподіл)

Малий бізнес

Основні структурні показники діяльності малого бізнесу у Запорізькій області упродовж 2010-2017 рр. суттєвих змін не зазнали (табл. 17).

Зокрема, середньорічний темп росту кількості малих підприємств становив 100,4% (наприклад, у Донецькій області – 87,7%, а у Харківській області – 97,9%). Однак, при зниженні кількості зайнятих та найманих працівників (середньорічний темп росту відповідно 96,4% та 96%) обсяг реалізованої

продукції (товарів та послуг) у звітному році щодо 2010 р. зріс на 22,7%, що свідчить про збільшення вагомості впливу малого бізнесу на економічний розвиток області.

Таблиця 17

Основні структурні показники діяльності малих підприємств окремих регіонів України та сусідніх держав, 2017 р.

Показники	Області					Гомельська область (Білорусь)
	Запорізька	Дніпропетровська	Донецька	Харківська	Херсонська	
Кількість малих підприємств, од.	13975	26603	9909	21461	7824	9619
до загальної кількості підприємств області, %	95,9	95,4	94,8	95,0	96,5	69,3
на 10 тис. осіб наявного населення, од.	81	82	24	80	74	67,9
Середньорічний темп росту за 2010-2017 р.	1,004	1,009	0,877	0,979	1,033	1,038
Кількість зайнятих працівників, тис. ос.	68,2	135,9	44,6	116,4	36,8	68,9
до загальної кількості зайнятих працівників по регіону, %	26,3	22,3	16,9	32,9	44,0	11,6
Середньорічний темп росту за 2010-2017 р.	0,964	0,977	0,814	0,972	0,971	0,995
Кількість найманих працівників, тис. ос.	62,8	129,1	42,3	110,4	33,4	---
до загальної кількості найманих працівників по регіону, %	26,0	21,5	16,1	31,7	41,7	---
Середньорічний темп росту за 2010-2017 р.	0,960	0,987	0,807	0,966	0,970	---
Обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг), млн. грн.	50844,1	132503,5	29655,4	99231,6	27009,5	2636,2⁴
до загального обсягу реалізованої продукції (товарів, послуг) по регіону %	18,1	14,8	7,5	30,1	41,3	11,1
Середньорічний темп росту за 2010-2017 р.	1,227	1,206	0,948	1,239	1,249	1,572
Витрати на персонал, млн. грн.	2821,1	6338,8		5254,1	1420,7	---
до загальних витрат на персонал по регіону, %	14,3	13,2		23,4	30,7	---

Із загальної кількості малих підприємств у 2017 р. 87,3% становили мікропідприємства (-0,5 в.п., порівняно із 2015 р.).

Впродовж досліджуваного періоду структура малих підприємств за видами економічної діяльності суттєвих змін не зазнала. Так, найбільша кількість зазначених суб'єктів бізнесу у 2017 р. діяла у сфері оптової та роздрібної торгівлі – 27,3%, сільському господарстві – 19,8%, промисловості – 12,6% та будівництві – 7,2%. Малі підприємства зазначених видів економічної діяльності забезпечують основну частку обсягу реалізації продукції та найбільшу зайнятість в структурі малого бізнесу.

Для порівняння, у Гомельській області (Білорусь) найбільша кількість малих підприємств у 2017 р. діяла у сфері оптової та роздрібної торгівлі (24,8%), промисловості (11,1%) та освіти (9,9%).

Важливість розвитку бізнесу для Запорізької області обумовлена необхідністю поступового переходу від моделі економічного розвитку, що ґрунтується на діяльності великих підприємств-переробників сировини до більш диверсифікованої та відкритої економічної моделі на основі малого та середнього підприємництва з високим інноваційним потенціалом, стійкістю до кризових явищ та здатністю швидко адаптуватися до нових економічних умов і екологічних викликів. Відтак, першочерговим є модернізація застарілого

⁴ Розраховано у гривнях, враховуючи середньорічний курс гривні щодо іноземних валют у 2017 р. (100 білоруських рублів = 137,7 грн).

обладнання та технологій; впровадження енергоощадних технологій, альтернативної енергетики; просторова деконцентрація суб'єктів господарювання.

Інфраструктура підтримки підприємництва

До чинників подальшого розвитку бізнесу в регіоні належить ефективне функціонування інфраструктури підтримки підприємництва, а також мережі кластерів та індустріальних парків.

У 2017 р. в Запорізькій області доступ суб'єктам підприємництва до інформаційних, науково-технологічних та навчальних послуг забезпечували 153 од. різних об'єктів інфраструктури підтримки бізнесу (-12 од., порівняно із 2016 р.), з них громадських об'єднань підприємців – 59 од., координаційних рад – 27 од., інформаційно-консультативних установ – 19 од. (табл. 18). При цьому, лише незначна кількість з цих об'єктів мають досвід щодо впровадження інвестиційних проектів, проектів міжнародної технічної допомоги та програм розвитку підприємництва.

Таблиця 18

Інфраструктура підтримки бізнесу в окремих регіонах України
у 2016-2017 рр.

станом на поч. року

Регіони		Запорізька	Дніпро-петровська	Донецька	Харківська	Херсонська	Україна
Бізнес-центри	2016	9	28	22	27	1	334
	2017	4	28	20	25	---	310
Бізнес-інкубатори	2016	3	7	3	1	3	53
	2017	4	7	3	1	---	55
Технопарки/індустріальні парки	2016	---	1	9	16	1	69
	2017	---	1	8	17	---	43560
Лізингові центри	2016	1	9	30	7	---	371
	2017	4	9	29	7	---	400
Фонди підтримки підприємництва	2016	1	1	2	7	7	164
	2017	1	1	2	7	6	161
Інвестиційні фонди	2016	4	2	174	122	19	1648
	2017	6	2	111	131	17	1412
Інноваційні фонди	2016	5	1	111	78	9	699
	2017	4	3	113	3	8	666
Інформаційно-консультативні установи	2016	16	18	578	258	1	2877
	2017	19	18	570	279	1	2660
Об'єкти інфраструктури створені за участі місцевих органів влади	2016	0	27	2	---	---	81
	2017	1	35	2	---	---	118
Усього громадських об'єднань підприємців	2016	69	89	62	41	112	1624
	2017	59	84	62	48	86	1613
Із них зареєстровано на регіональному рівні	2016	28	9	2	---	112	634
	2017	24	12	2	48	86	676
Координаційні ради	2016	29	35	34	14	23	525
	2017	27	35	27	6	23	498
ВСЬОГО	2016	165	227	1029	571	288	9079
	2017	153	235	949	572	227	52129

Об'єкти інфраструктури підтримки підприємництва на території Запорізької області розміщені нерівномірно. Переважна їх частина знаходиться у м. Запоріжжя. Бізнес-центри, крім обласного центру, наявні лише у містах Мелітополь і Токмак, а також у Вільнянському районі. У районах області

функціонують лише кредитні спілки, страхові компанії і громадські організації з підтримки бізнесу. Враховуючи необхідність формування розвинутої інфраструктури підтримки підприємництва, одним із першочергових пріоритетів влади області є не лише зростання кількості зазначених об'єктів, а й рівномірне їх розміщення у районних центрах та ОТГ (зокрема, у містах Бердянську, Енергодарі, Молочанську, а також у Широківській та Чернігівській ОТГ).

Задля підтримки розвитку малого та середнього бізнесу в регіоні діє Державна організація «Регіональний фонд підтримки підприємництва в Запорізькій області», яка щорічно організовує бізнес-навчання підприємців (семінари, тренінги, інші освітні заходи; загалом у 2017 р. – 20 бізнес-навчань), конференції, наради та круглі столи (зокрема, у 2017 р. – 50 виїзних освітніх заходів), надає консультативні послуги зокрема, щодо складання бізнес-планів, оподаткування, вирішення земельних питань тощо.

Регіональним фондом підтримки підприємництва в Запорізькій області розроблено Концепцію розвитку малого та середнього підприємництва в Запорізькій області на період до 2020 року, відповідно до якої основою соціально-економічного розвитку регіону визначено інклюзивне зростання.

Концепція ґрунтується на перевагах залучення усіх зацікавлених членів суспільства до підприємництва, формування підприємливості як ціннісної орієнтації та забезпечення рівного доступу до ресурсів, інфраструктури і послуг з розвитку бізнесу для усіх категорій громадян, включаючи жінок, молодь, внутрішньо переміщених осіб та соціальних підприємців.

Упродовж останніх років у Запорізькій області активізувався процес створення різних просторових форм організації бізнесу. На сьогодні в області 18 ділянок загальною площею майже 900 га пропонуються під промислові зони, з них 14 площею 790 га відповідають вимогам законодавства для розміщення індустріальних парків. Так, потенційні території під створення індустріальних парків існують у містах Бердянськ, Енергодар, Мелітополь, а також в Бердянському, Василівському, Гуляйпільському, Запорізькому, Михайлівському, Пологівському та Токмацькому районах.

У 2018 р. розпочалися роботи зі створення індустріального парку «Мелітополь» (обсяг інвестицій – 18 млн. дол. США; термін окупності 10 років); на етапі планування перебуває створення індустріального парку «Гуляйпільський» (обсяг інвестицій – 50 млн. дол. США; термін окупності 7 років). Крім того, на 20% готовий проект зі створення індустріального парку з глибокої переробки зерна «Житниця» у м. Бердянськ (обсяг інвестицій – 3,7 млн. дол. США; термін окупності 2 років).

На території Запорізької області відсутні технологічні парки та інноваційно-промислові кластери, що гальмує підприємницьку активність місцевих новаторів і мотивує їх створювати підприємства за межами області. Однак, у 2017 р. на основі створеного аграрного технологічного центру, як ключового елементу кластера, розпочато створення аграрного кластеру експортного виробництва високоякісного зерна та продуктів переробки соняшнику (обсяг інвестицій – 50 млн. дол. США; термін окупності 5 років).

Рівень готовності проекту станом на поч. 2019 р. – 30% (розроблено бізнес план, технічну документацію на олійний та зерновий термінали).

Крім того, в регіоні успішно функціонують кластер бджільництва «Бджола не знає кордонів» (створений у 2007 р. в м. Мелітополь; перший в Україні кластер бджільництва), а також харчовий кластер «Купуй Запорізьке – обирай своє» (м. Запоріжжя). У 2018 р. розпочалася робота зі створення туристичного кластеру, що пошириться на територію м. Мелітополь, Веселівської та Кирилівської об'єднаних територіальних громад.

Варто наголосити на перспективності формування в регіоні кластера енергетики, враховуючи активний розвиток галузі відновлюваної енергетики у Запорізькій області (табл. 19).

Таблиця 19

Проекти з відновлюваної енергетики у Запорізькій області

Проекти з відновлюваної енергетики	Опис проектів
СЕС у м. Гуляйполі (дата відкриття – 2017 р.)	<ul style="list-style-type: none"> – розташована на території колишньої птахофабрики «Гуляйпільська»; – замовник будівництва – Гуляйпільська районна державна адміністрація Запорізької області; – потужність 13 МВт; – площа 20,8 га; – вартість станції – 11,3-14,2 тис. дол. США; – дохід у рік – 2183 євро; – кількість робочих місць – 7 од.
СЕС «Солар Парк» у с. Веселе (дата відкриття – 2017 р.)	<ul style="list-style-type: none"> – розташована на місці колишнього консервного заводу; – потужність 16 МВт; – площа 20,8 га; – вартість станції – 11,3-14,2 тис. дол. США; – дохід у рік – 2183 євро.
СЕС у м. Енергодар (дата відкриття – 2018 р.)	<ul style="list-style-type: none"> – буде розташована на території Запорізької атомної електростанції (м. Енергодар); – проект затверджено НАЕК «Енергоатом»; – потужність 16 МВт.
СЕС у с. Нечкино (дата відкриття – 2019 р.)	<ul style="list-style-type: none"> – сума інвестицій – 700 млн євро; – потужність 500 МВт.
Вітроелектростанція «Приморська» (дата відкриття – кінець 2019 р.)	<ul style="list-style-type: none"> – сума інвестицій – 300 млн. євро; – потужність – 200 МВт.

Сонячні електростанції, які функціонують в області, не лише дозволять отримувати відновлювану енергію та створять робочі місця для населення регіону, але й забезпечать більш ефективне використання територій, на яких вони розміщуються.

В області реалізують низку проектів у співпраці з міжнародними фінансовими організаціями, зокрема Світовим Банком, Європейським інвестиційним Банком, Європейським банком реконструкції та розвитку та ін. (табл. 20).

Таблиця 20

Співпраця з міжнародними фінансовими організаціями

Міжнародна організація	Програми та проекти у Запорізькій області
 <p>Світовий банк</p>	<p>«Поліпшення охорони здоров'я на службі у людей».</p> <p>Субпроект «Удосконалення медичної допомоги хворим з хворобами системи кровообігу в Запорізькій області на 2015-2017 роки», спрямований на розвиток і зміцнення первинної медико-санітарної допомоги області.</p>
Європейський Інвестиційний	«Надзвичайна кредитна програма для відновлення України», «Програма розвитку муніципальної інфраструктури України».

<p>Банк</p> 	
<p>Європейський банк реконструкції та розвитку</p> 	<p>2009 році КП «Виробничий комбінат «Тепло водоканал» м. Енергодар» уклав кредитну угоду щодо реконструкції систем тепlopостачання. В 2010 р. розпочалась реалізація «Програми інвестицій та розвитку системи водопостачання та очищення води в м. Запоріжжя». Також розглядалась можливість реалізації спільного проекту Запорізького концерну «Міські теплові мережі» і Європейського банку реконструкції та розвитку щодо встановлення на трьох котельнях обласного центру когенераційних станцій.</p>
<p>Банк KfW</p> 	<p>Зміцнення потенціалу територіальних громад, поліпшення умов для надання базових соціальних послуг, сприяння розвитку соціальної сфери та інфраструктури (впровадження Проекту «Сприяння розвитку соціальної інфраструктури» за підтримки Українського фонду соціальних інвестицій (УФСІ), який адмініструє німецький KfW Банк). У 2019 році Наглядова рада УФСІ дала старт реалізації двох нових проектів у Запорізькій області: «Сприяння розвитку соціальної інфраструктури. УФСІ.VI» (створення соціального житла для ВПО) та «Сприяння розвитку соціальної інфраструктури. УФСІ.VII» (поліпшення стану закладів здоров'я первинної медицини).</p>
<p>Північна екологічна фінансова корпорація NEFCO</p> 	<p>Запорізька область наразі бере участь у програмі Північної екологічної фінансової корпорації NEFCO, яка планує виділити м. Мелітополю (Запорізька область) 8 млн. грн. на реалізацію п'яти проектів, пов'язаних з енергозбереженням.</p>
<p>Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH</p> 	<p>Реконструкція об'єктів соціальної інфраструктури. Модернізація систем опалення. Поліпшення умов надання первинної медичної допомоги в сільській місцевості. Розвиток мережі водопостачання. Енергоефективність. Реконструкція об'єктів соціальної сфери. Створення робочих місць.</p>
<p>ЄС/ПРООН</p> 	<p>Підвищення рівня життя в сільських, селищних та міських громадах шляхом комплексного відновлення, ефективного використання та системного управління базовими об'єктами місцевої інфраструктури, зокрема з застосуванням альтернативних джерел енергії та стимулювання членів сільських громад до самостійного господарювання шляхом запровадження пілотної мережі сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. Протягом 2008-2018 років в Запорізькій області успішно реалізовувався проект ЄС/ПРООН «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду», основне завдання якого соціальна мобілізація сільського населення з метою навчання жителів сіл самостійно вирішувати свої проблеми, досягати намічених цілей, керуючи своєю ж територією, а співфінансування бюджету спільно з ЄС/ПРООН є практичним інструментом навчання цим аспектам. Згідно з проектом було реалізовано 155 ініціатив громад області. З 2019 року стартував дворічний Проект ЄС/ПРООН «Об'єднання співвласників будинків для впровадження сталих енергоефективних рішень» (HOUSES), спрямований на мобілізацію співвласників житла в багатоквартирних будинках та підтримку їхньої мотивації до підвищення рівня енергоефективності власних будинків.</p>
<p>Фонд «Східна Європа» (створений Фондом «Євразія»)</p> 	<p>Проекти Фонду в межах програми «Місцевий економічний та соціальний розвиток» покликані зміцнити партнерство між громадським сектором, бізнесом та місцевою владою у впровадженні інноваційних рішень задля підвищення потенціалу громад та їх економічного зростання. Такі проекти спрямовані на покращення комунальної інфраструктури, впровадження енергоефективних технологій, надання соціальних послуг і захисту вразливим верствам населення.</p>
<p>Міжнародний фонд «Відродження»</p> 	<p>Фонд надає гранти для реалізації громадських ініціатив, насамперед неприбуткових організацій.</p>

Капітальні інвестиції

Важливим індикатором економічного розвитку області є інвестиції, активізація яких є результатом створення сприятливого бізнес-середовища в регіоні та державі загалом, а також запорукою зростання ділової активності, формування інституційної інфраструктури підтримки та просування інвестицій.

У 2017 р., порівняно із 2015 р., значно зросли капітальні інвестиції в економіку області – з 7123,3 млн. грн. до 15069,6 млн. грн. (табл. 21).

Таблиця 21

Капітальні інвестиції підприємств Запорізької області, 2015 р. та 2017 р.

	2015		2017	
	тис. грн	у % до загального обсягу	тис. грн	у % до загального обсягу
Капітальні інвестиції за видами активів, усього	7123320	100	15069600	100
Інвестиції в матеріальні активи	7079617	99,4	14813219	98,3
житлові будівлі	352599	5	351134	2,3
нежитлові будівлі	750526	10,5	1386748	9,2
інженерні споруди	1718379	24,1	3226482	21,4
машини, обладнання та інвентар	3540371	49,7	7805616	51,8
транспортні засоби	489876	6,9	1369021	9,1
земля	67132	1	6396	0
довгострокові біологічні активи рослинництва та тваринництва	58800	0,8	68439	0,5
інші матеріальні активи	101934	1,4	599383	4
Інвестиції в нематеріальні активи	43703	0,6	256381	1,7
з них				
програмне забезпечення та бази даних	27866	0,4	78437	0,5
права на комерційні позначення, об'єкти промислової власності, авторські та суміжні права, патенти, ліцензії, концесії тощо	10526	0,1	164782	1,1
Капітальні інвестиції за джерелами фінансування, усього	7123320	100	15069600	100
у тому числі за рахунок				
коштів державного бюджету	28335	0,4	263860	1,7
коштів місцевих бюджетів	598393	8,4	1157010	7,7
власних коштів підприємств та організацій	6102911	85,7	12667548	84,1
кредитів банків та інших позик	255112	3,6	776535	5,1
коштів іноземних інвесторів	*	*	13838	0,1
коштів населення на будівництво житла	84514	1,2	103085	0,7
інших джерел фінансування	*	*	87724	0,6
Капітальні інвестиції за видами економічної діяльності, усього	7123320	100	15069600	100
Сільське, лісове та рибне господарство	1060484	14,9	2681231	17,8
Промисловість	4569842	64,2	9782131	64,9
Будівництво	174536	2,4	282209	1,9
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	169816	2,4	230932	1,5
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	119762	1,7	330544	2,2
Тимчасове розміщування й організація харчування	4819	0,1	32085	0,2
Інформація та телекомунікації	9234	0,1	21808	0,1
Фінансова та страхова діяльність	37518	0,5	58442	0,4
Операції з нерухомим майном	69475	1	151181	1
Професійна, наукова та технічна діяльність	314679	4,4	374849	2,5
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	154592	2,2	43555	0,3
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	258015	3,6	744508	4,9
Освіта	27266	0,4	96243	0,6
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	143738	2	206409	1,4
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	3776	0	25779	0,2
Надання інших видів послуг	5768	0,1	7694	0,1

Середньорічний темп росту капітальних інвестицій в розрахунку на 1 особу в 2010-2017 р. в області становив 118% (рис. 27) та зростав дещо нижчими темпами, ніж відповідний показник по Україні (122%), а також регіонах-сусідах (приклад, Херсонська область – 134%; Дніпропетровська – 123%).

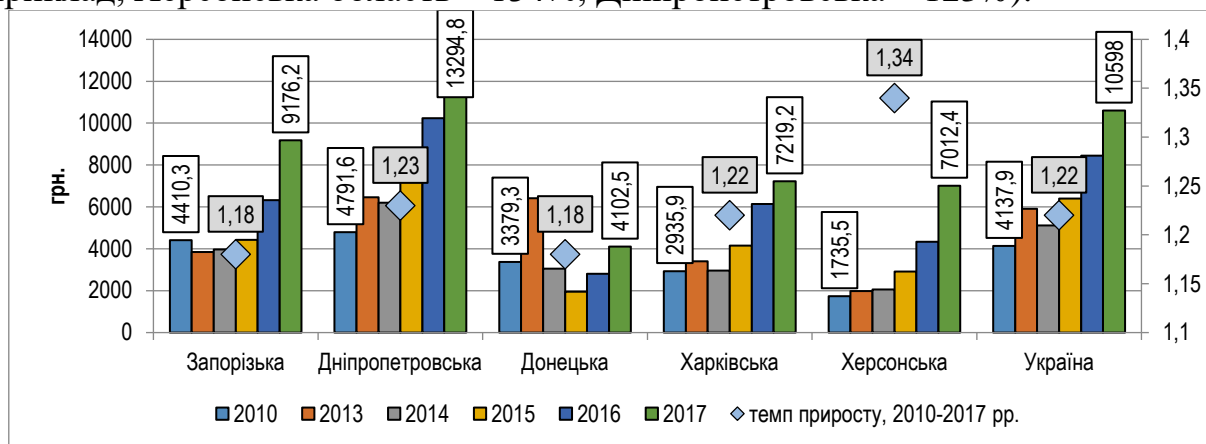

Рис. 27. Капітальні інвестиції у розрахунку на 1 особу у 2010 р. та 2013-2017 рр.

Таким чином, в звітному році у розрахунку на 1 особу в регіоні припадало 9176,2 грн. капітальних інвестицій, що в 1,3 рази більше, ніж у Харківській області та у 2,2 рази більше, ніж у Донецькій області.

Аналіз просторового розподілу капітальних інвестицій по території області свідчить про їх концентрацію в м. Запоріжжі та наближених до нього Василівському, Оріхівському та Пологи́вському районах. Однак, важливою для розвитку області є тенденція суттєвого перевищення темпів зростання капітальних інвестицій за останні 8 років не у зазначених районах, а в приморських та в районах з традиційно нижчим рівнем економічної активності сільськогосподарської спеціалізації. Тобто у *стратегічній перспективі може відбутись територіальна деконцентрація економічної діяльності по території області, що є позитивним явищем. З іншого боку, область в останні роки нарощує потенціал у сільськогосподарській сфері.*

Найвищу частку капітальних інвестицій у звітному році (як і у попередніх) було спрямовано у матеріальні активи – 98,3% (14812,2 млн. грн.), з них на придбання машин, обладнання та інвентарю – 51,8%, облаштування інженерних споруд – 21,4%.

Основним джерелом капітальних інвестицій у Запорізькій області упродовж досліджуваного періоду були власні кошти підприємств, частка яких у загальному обсязі капітальних інвестицій становила 84,1% (а у 2015 р. – 85,7%).

Традиційно, найвища частка капітальних інвестицій у Запорізькій області фінансується промисловими підприємствами (зокрема, у 2017 р. – 64,9% або 9782,1 млн. грн.). Сільськогосподарськими підприємствами регіону у звітному році було вкладено 17,8% (або 2681,2 млн. грн.) капітальних інвестицій, підприємствами, які діють у сфері державного управління, оборони, соціального страхування – 4,9% (або 744,5 млн. грн.), а підприємствами інших видів економічної діяльності – менше 3% від загального обсягу капітальних інвестицій області.

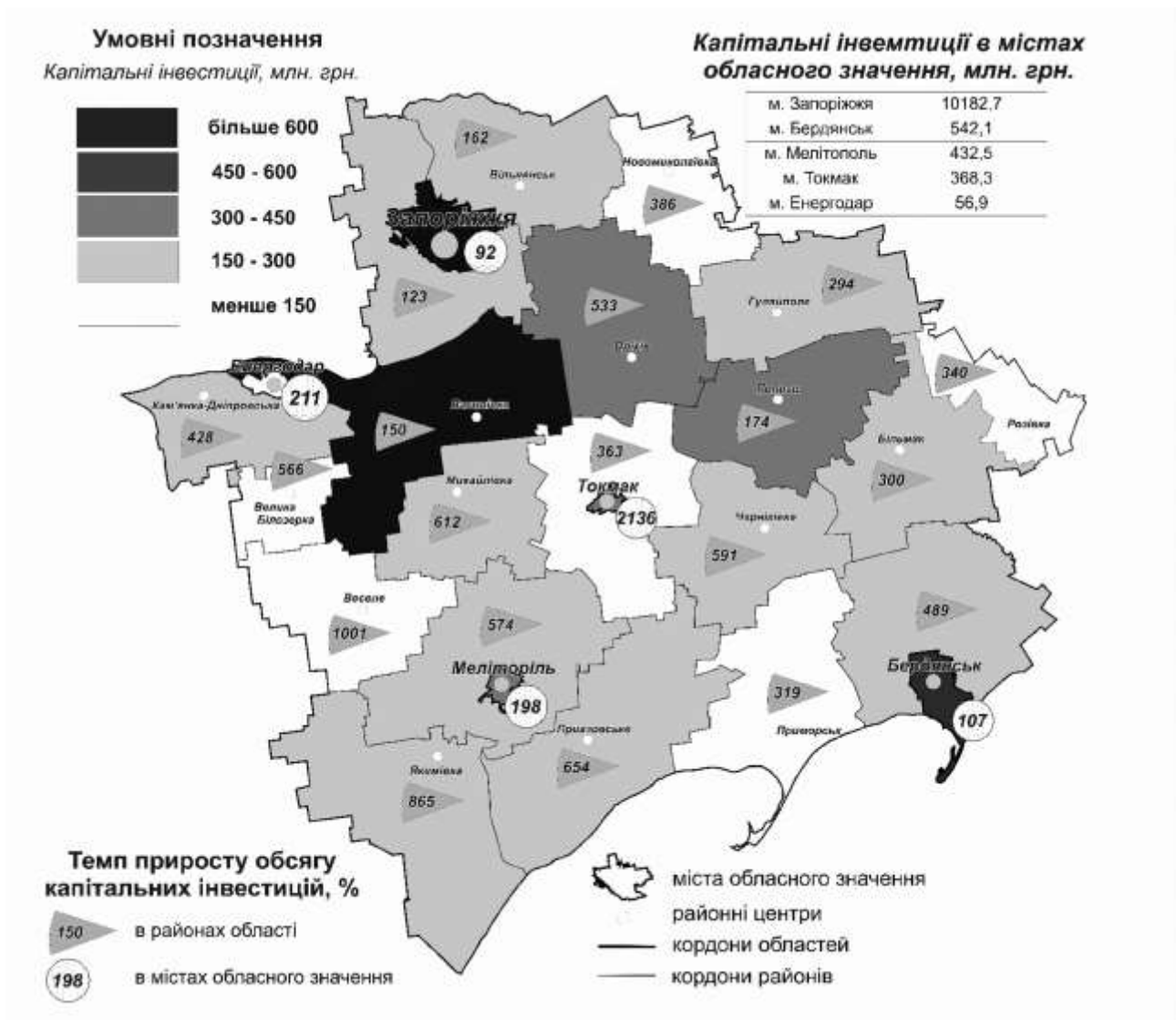

Рис. 28. Територіальний розподіл капітальних інвестицій в Запорізькій області

Однак, на фоні зростання у 2015-2017 р. частки капітальних інвестицій, профінансованих промисловими та сільськогосподарськими підприємствами, знижується питома вага інвестування у професійну, наукову та технічну діяльність (з 4,4% у 2015 р. до 2,5% у 2017 р.), що ускладнює формування платформи для майбутньої ефективної співпраці науки та бізнесу, розробки та просування наукових ідей та інноваційних продуктів у промисловому та інших секторах економіки області.

Разом з тим, активний розвиток промислової інфраструктури регіону сьогодні стає викликом для його екології. Попри це, капітальні інвестиції на охорону навколишнього природного середовища у 2017 р., порівняно із 2016 р., знизилися на 245,7 тис. грн. тоді як, наприклад, у Дніпропетровській області зросли на 966,4 тис. грн. Відтак, стратегічним завданням регіону сьогодні є ефективне використання наявного інвестиційного потенціалу, зокрема, задля поліпшення стану навколишнього природного середовища.

Зовнішньоекономічна діяльність

Запорізька область належить до експортоорієнтованих регіонів України, входить в п'ятірку лідерів за обсягами експорту товарів.

Частка експорту у випуску товарів і послуг Запорізької області у 2017 р. становила 27,6% (+ 3,5 в.п., порівняно із відповідним показником 2013 р.), що перевищило відповідний середній показник по Україні на 4,7 в.п. (табл. 22).

Таблиця 22

Частка експорту у випуску товарів і послуг регіонів України у 2013-2017 рр., %

Регіон	Роки				
	2013	2014	2015	2016	2017
Україна	19,58	23,19	24,96	23,35	22,84
Запорізька	24,08	29,94	31,96	25,76	27,58
Дніпропетровська	24,45	27,20	30,64	28,33	27,28
Донецька	27,48	37,41	33,46	30,56	30,85
Львівська	10,88	14,34	18,20	18,69	19,05
Київська	13,38	15,46	18,52	17,59	15,78
Одеська	16,16	22,17	28,11	23,69	22,39
Харківська	10,64	12,53	13,15	10,21	10,42
Херсонська	7,79	9,88	8,63	8,76	8,80

Незважаючи на уповільнення темпів зростання експорту товарів та послуг у 2013-2017 рр. (середньорічний темп росту 90,6%), в області зберігається позитивне сальдо зовнішньоторговельного балансу. Зокрема, у 2017 р. відповідний показник становив 1772,2 млн. дол. США (табл. 23), а у січні-листопаді 2018 р. – 1658 млн. дол. США.

Таблиця 23

Основні показники зовнішньоекономічної діяльності Запорізької області у 2013 р., 2015р. та 2017 р.

Показники	2013	2015	2017
Сальдо у зовнішній торгівлі товарами та послугами, тис. дол. США	2041389,6	1921952,6	1772242,2
Експорт товарів та послуг, тис. дол. США, у тому числі:	3907216,6	3074092,2	3152626,4
експорт товарів	3678506,8	2931027,4	2980860,6
частка експорту товарів у загальному обсязі експорту, %	94,1	95,3	94,6
частка експорту товарів у ВДВ, %	64,2	90,8	78,4
частка експорту товарів у ВДВ, % (Україна)	37,9	49,3	45,7
експорт послуг	228709,8	143064,8	171765,8
частка експорту послуг у загальному обсязі експорту, %	5,9	4,7	5,4
частка експорту послуг у ВДВ, %	4,0	4,4	4,5
частка експорту послуг у ВДВ, % (Україна)	8,5	12,6	11,0

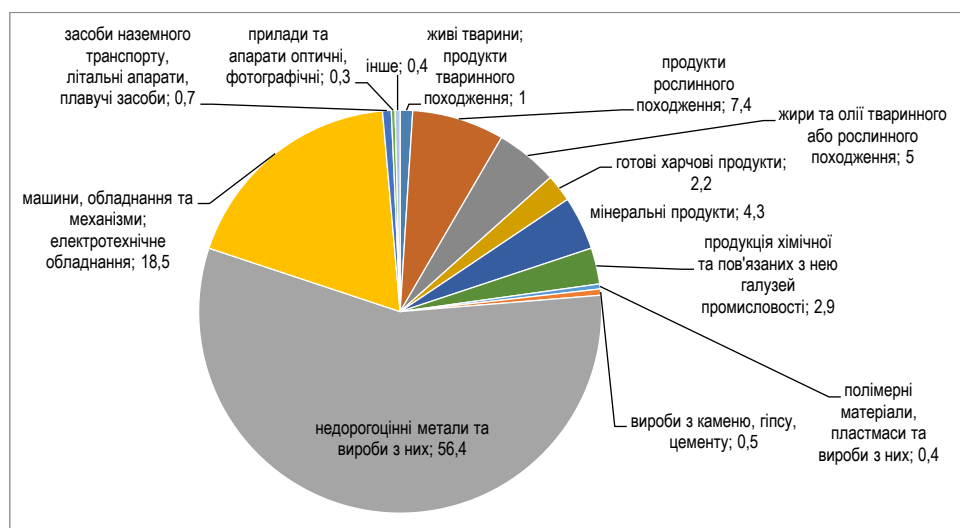
Упродовж 2013-2017 рр. область наростила свій експортний потенціал з 64,2% до 78,4% у ВДВ (при цьому, відповідні показника по Україні – 37,9% та 45,7%), що позитивно вплинуло на зростання конкурентоздатності виготовленої продукції на міжнародному ринку і, відповідно, збільшення валютної виручки. Разом з тим, зросла й частка експорту послуг у ВДВ – з 4% у 2013 р. до 4,5% – у 2017 р.

Найвища питома вага у структурі експорту в 2017 р. належала переробній промисловості (52,4%), оптовій та роздрібній торгівлі (27%) та добувній промисловості (8,3%).

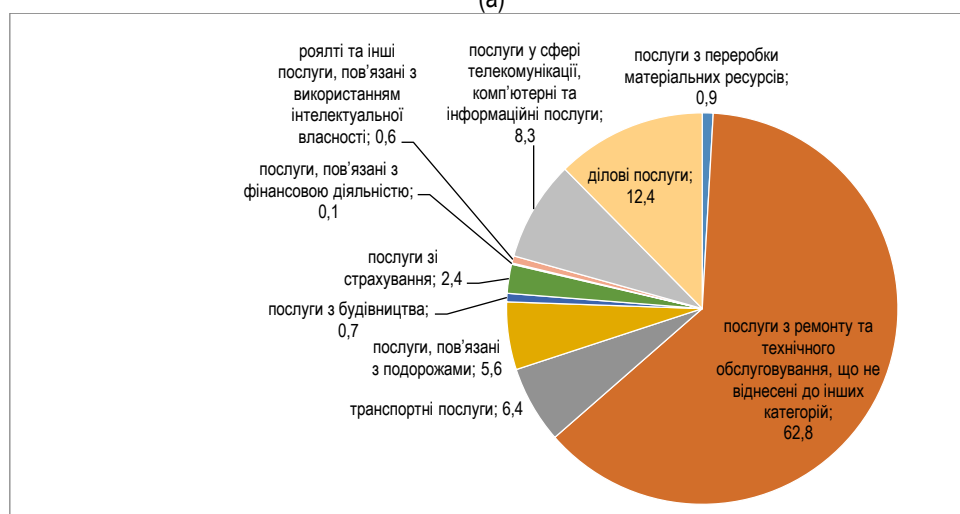
У звітному році в області було експортовано товарів на загальну суму 2980,9 млн. дол. США (або 130% до відповідного показника 2016 р.), а послуг – 164 млн. дол. США (або 96,6% до відповідного показника 2016 р.). У структурі експорту регіону у звітному році 94,6% становили товари, 5,4% – послуги.

Спеціалізація товарного експорту регіону у 2017 р. (рис. 29):

- недорогоцінні метали та вироби з них – 56,4% (132,1% до відповідного показника 2016 р.), зокрема чорні метали – 51%;
- машини, обладнання та механізми, електротехнічне обладнання – 18,5% (141,8% до відповідного показника 2016 р.). З них 15% – реактори ядерні, котли, машини; 3,5% – електричні машини;
- продукти рослинного походження – 7,4% (141,5% до відповідного показника 2016 р.).

(а)

(б)

Рис. 29. Структура зовнішньої торгівлі товарами (а) та послугами (б) Запорізької області у 2017 р.

При цьому, порівняно із 2016 р., у звітному році значно зріс експорт приладів та оптичних і фотографічних апаратів – в 4 рази (зокрема, годинників – у 39 разів); різних промислових товарів – у 2 рази (зокрема, іграшок – в 4 рази). Натомість приріст експорту необроблених шкур та вичищеної шкіри становив лише 23,4%; засобів наземного транспорту, літальних апаратів та плавучих засобів – 52,1%.

У структурі експорту послуг у 2017 р. найвищу питому вагу становили (див. рис. 1):

- послуги з ремонту та технічного обслуговування, що не віднесені до інших категорій – 62,8% (95,7% до відповідного показника 2016 р.);
- ділові послуги – 12,4% (117,8% до відповідного показника 2016 р.).

Позитивним відносно попереднього року є ріст послуг з будівництва (55,5%), а також послуг, пов'язаних із використанням інтелектуальної власності (270,2%).

Область стабільно розширює коло країн – кількість торговельних партнерів (у 2016 році – до 147 країн; у 2017 р. – до 152 країни; у 2018 р. – 157 країн).

Основним партнерами Запорізької області щодо експорту є країни ЄС, на ринки яких у січні-листопаді 2018 р. було експортовано 26,4% товарів на загальну суму 826,9 млн. дол. США, що на 3,8% більше, ніж за аналогічний період 2017 р. Найбільше товарів протягом вказаного періоду було експортовано в Італію (4%), Польщу (3,4%), Німеччину (3%), Грецію (2,8%), Болгарію (2,2%) та Чехію (2,1%).

Триває диверсифікація експорту продукції в напрямку освоєння азійсько-африканського ринку, частка якого становила у 2017 р. 43,5% або 1299 млн. дол. США. Так, основними партнерами області є також:

а) в торгівлі товарами: Туреччина (12%), Китай (4,7%), Білорусь (3,6%), Об'єднані Арабські Емірати (3,4%), Єгипет (3,2%) та ін.;

б) в торгівлі послугами: Російська Федерація (13,4%), Індія (12,2%), Китай (9,7%) та ін.

В області діють 25 міжрегіональних угод про співробітництво з регіонами іноземних країн (Російська Федерація (17 регіонів), Республіка Білорусь, Республіка Болгарія, Грузія, Республіка Ірак, Казахстан, Китайська Народна Республіка, Словацька Республіка, Узбекистан). Щороку розробляється банк комерційних пропозицій запорізьких виробників та реєстр виставкових заходів з метою інформування зацікавлених іноземних бізнес-структур та пошуку партнерів для запорізьких ділових кіл.

З метою розширення ринків збуту продукції підприємств регіону, збільшення кола іноземних партнерів, налагодження нових ділових контактів для збільшення обсягів експорту проводяться бізнес-місії, виставкові заходи, презентації економічного та інвестиційного потенціалу серед потенційних партнерів за кордоном та під час зустрічей керівництва області з офіційними та бізнес делегаціями іноземних країн.

Прямі іноземні інвестиції в Запорізьку область

Упродовж 2015-2017 рр. спостерігалось збільшення надходжень акціонерного капіталу нерезидентів в економіку області. У 2017 р. надійшло близько 44,7 млн. дол. США, що у 2 рази перевищило відповідний показник 2016 р. та на 106% показник 2015 р.

Станом на 31.12.2018 р. загальний обсяг інвестицій, вкладених в економіку області становив 902,0 млн. дол. США (рис. 30), що становить 2,8% від загального обсягу інвестованих в економіку України коштів. За вказаним показником Запорізька область посідає 8 місце в країні, поступаючись лише таким потужним областям, як Київська, Дніпропетровська, Донецька, Львівська, Полтавська та Одеська.

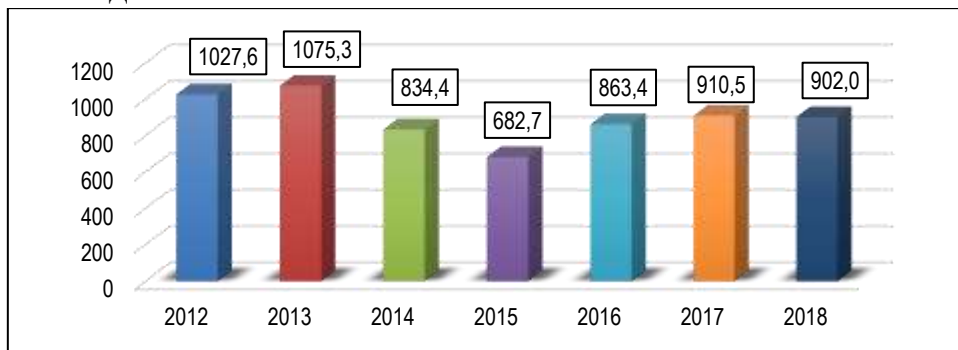

Рис. 30. Динаміка обсягу прямих іноземних інвестицій у Запорізькій області в 2012-2018 рр., млн. дол. США (накопичувальним підсумком)

На кінець 2018 р. у розрахунку на одного мешканця обсяг прямих іноземних інвестицій в області становив 526,3 дол. США (6 місце по Україні).

Основними причинами стабільного надходження акціонерного капіталу нерезидентів в економіку Запорізької області стали стабілізація (регулювання) політичної та економічної ситуації в країні та області, прискорення реформ в різних галузях економіки та влади, проведення децентралізації.

Інвестиції в область у 2018 р. надійшли із 51 країни світу. До основних країн-інвесторів, на які припадає майже 96% загального обсягу прямих іноземних інвестицій, належать Кіпр (406,1 млн. дол. США), Нідерланди (47,3 млн. дол. США), Естонія (32,4 млн. дол. США), Швеція, Республіка Корея, Словаччина, Швейцарія, Бермудські Острови, Панама та Беліз (рис. 31).

Рис. 31. Географічна структура прямих іноземних інвестицій в економіку Запорізької області станом на кінець 2018 р., %

З початку інвестування з країн ЄС в область надійшло 697,5 млн. дол. США інвестицій, що становить 77,3% від загального обсягу акціонерного капіталу, а з інших країн світу – 204,5 млн. дол. США, або 22,7%.

Найвищий обсяг прямих іноземних інвестицій у 2018 р. було вкладено в суб'єкти господарювання міст Запоріжжя (94,9% від загального обсягу) та Бердянська, а також Вільнянського та Запорізького районів.

Привабливими для іноземних інвесторів були підприємства промисловості, оптової та роздрібною торгівлі, а також наукова, технічна, фінансова та страхова діяльність (рис. 32).

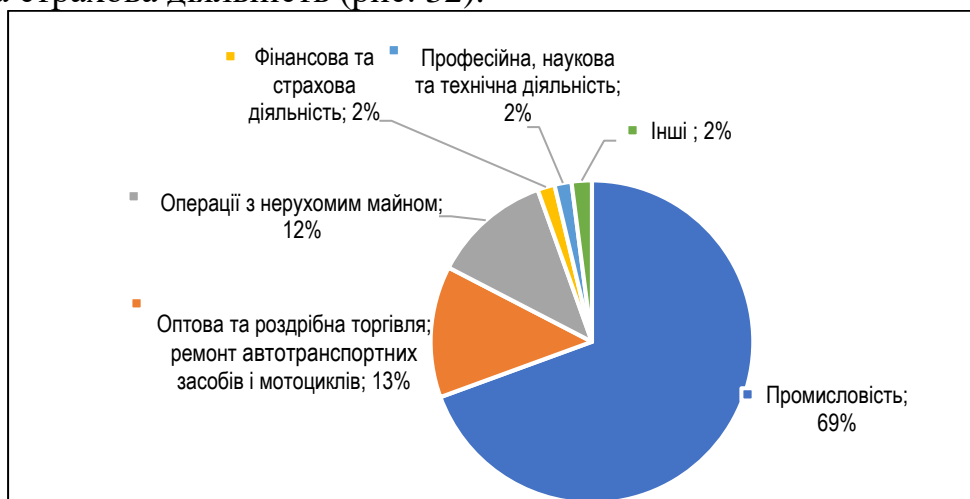

Рис. 32. Галузева структура прямих іноземних інвестицій в економіку Запорізької області у 2018 р., %

Підприємствами промисловості освоєно 626,3 млн. дол. США інвестицій (69,4% загального обсягу), з них (у розрізі видів економічної діяльності):

- машинобудування (крім ремонту і монтажу машин і устаткування) – 201,3 млн. дол. США;
- виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів – 187,8 млн. дол. США;
- металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів (крім виробництва машин і устаткування) – 82,0 млн. дол. США.

У підприємства оптової та роздрібною торгівлі, ремонту автотранспортних засобів і мотоциклів надійшло 118,8 млн. дол. США іноземних інвестицій; в організації, що здійснюють операції з нерухомим майном – 107,7 млн. дол. США; фінансову та страхову діяльність – 15,6 млн. дол. США; професійну, наукову та технічну діяльність – 15,4 млн. дол. США.

На імідж регіону в цілому та на його інвестиційну привабливість позитивно впливає успішний досвід реалізації низки масштабних інвестиційних проектів всесвітньо відомими підприємствами з іноземним капіталом.

Станом на 01.10.2018 р. в регіоні діяло 355 підприємств-реципієнтів прямих іноземних інвестицій, більшість з яких зареєстрована у м. Запоріжжя.

За підтримки облдержадміністрації на території області у 2018 р. продовжено реалізацію масштабних інвестиційних проектів з будівництва парків вітрових (інвестори – ТОВ «Вінд Пауер» ДТЕК, Euro Cape New Energy) та сонячних електростанцій (інвестор – ТОВ «Токмак Солар Енерджи»), а також

перевантажувальних терміналів (інвестор – ТОВ СП «НІБУЛОН»). Саме ці проекти акумулювали левову частку прямих іноземних інвестицій області.

Іншими потужними підприємствами області з іноземним капіталом є ПАТ «ЗМК «Запоріжсталь» (країни-інвестори Кіпр, Велика Британія), ЗАТ «Запорізький залізорудний комбінат» (Словаччина), КП «Міжнародний аеропорт «Запоріжжя» (Австрія), ЗАТ «ІВЕКО-Мотор Січ» (Італія), ПАТ «ДТЕК Дніпроенерго» (Нідерланди, Кіпр), ПАТ «Український графіт» (Естонія), ПАТ «Карслберг Україна» (Швеція), ПАТ «Запоріжкран» (Фінляндія), ТОВ «Запорізький титаномagneзний комбінат» (Кіпр), ТОВ «Єврофрут Компані» (Китай), ПАТ «Запорізький автомобілебудівний завод» (Республіка Корея).

Перспективними галузями регіону для залучення прямих іноземних інвестицій сьогодні є гірничо-металургійний комплекс, енергетика, транспортне машинобудування, двигунобудування, наука і освіта, інформаційно-комунікаційні технології, вирощування сільськогосподарської продукції, переробка сільськогосподарської продукції та виробництво продуктів харчування, індустрія гостинності, туризм, муніципальне господарство (ЖКГ, переробка ТПВ) та медицина.

Загалом, основною метою залучення інвестицій в економіку Запорізької області є поліпшення інвестиційного клімату області, підвищення ефективності інвестиційної діяльності, створення умов для зростання надходжень прямих іноземних інвестицій, передусім у галузі високотехнологічного виробництва, а також для забезпечення модернізації регіональної економіки, інфраструктури та соціальної сфери на основі ефективного використання наявного потенціалу та конкурентних переваг Запорізької області.

Різноманітність джерел і форм залучення інвестицій вимагає від організаторів інвестиційної діяльності відповідних різнопланових теоретичних знань і практичних навичок. Такі високопрофесійні знання і навички не можуть бути отримані і розвинуті без відповідних інституцій, які займаються конкретними формами залучення інвестицій на постійній основі. Крім того, для ведення інвестиційної діяльності необхідно бути не лише поінформованими про наявні ресурси, а й сформувати відносини довіри між інвесторами та отримувачами інвестицій.

Сфера досліджень та інновацій

Наукова діяльність

На сьогодні Запорізька область має необхідні передумови для розбудови економіки знань, кожна зі складових якої розвинута більшою чи меншою мірою і має вагомий потенціал для розвитку. Проте, наявний науковий потенціал області не завжди використовується ефективно, насамперед через кризу у науковій сфері та відтік з неї висококваліфікованих спеціалістів, а також через недостатній розвиток регіональної інноваційної системи та взаємодії науково-освітнього та підприємницького середовищ.

В Запорізькій області впродовж 2013-2017 році спостерігається позитивна тенденція до розширення мережі наукових установ та організацій, які здійснюють наукові дослідження і розробки, на відміну від загальноукраїнських тенденції щорічного їх зменшення. Так, як якщо у 2013 році в області функціонувало 26 наукових установ то у 2017 році їх кількість зросла на 5 одиниць і становила 31. Загалом по Україні за цей період часу їх кількість зменшилась на 180 одиниць (з 1143 до 963). Тенденція до зменшення кількості наукових організацій спостерігається також в 3 регіонах-сусідів, а саме Донецькій області (організації перемістились з окупованих територій в інші регіони України), Харківській та Дніпропетровській області. Активно відбувається розширення мережі наукових установ в Сілезькому воєводстві (Польща) (рис. 33).

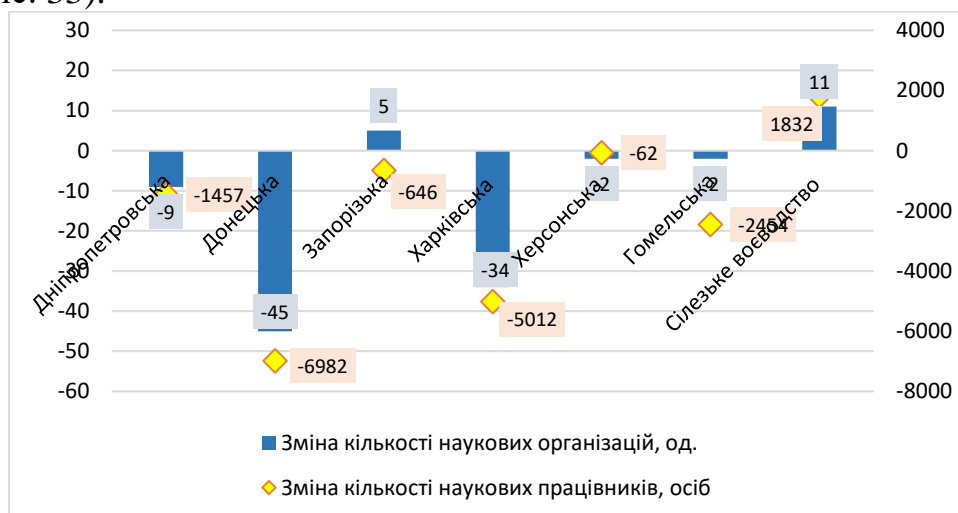

Рис. 33. Зміна кількості наукових організацій у 2017/2013 рр.

Збільшення кількості наукових установ у 2013-2017 рр., що здійснюють наукові дослідження і розробки дало змогу області переміститись з 8 на 6 місце за їх кількістю в Україні. Так, якщо у 2013 році в області було зосереджено 2,3% від загальної кількості наукових установ, що функціонують в Україні, то у 2017 році – 3,2%.

Незважаючи на збільшення кількості наукових організацій в області спостерігається негативне явище, щодо щорічного скорочення чисельності їх працівників, насамперед через низьку оплату праці в цій сфері. Так, якщо у 2013 році у науковій сфері працювало 4862 осіб, то у 2017 році їх чисельність становила вже 4216 особи, тобто зменшилась на 646 осіб, або 13,3%. Загалом по Україні за цей період часу кількість працівників у цій сфері зменшилась дещо вищими темпами, ніж в Запорізькій області, а саме на 23,5%.

З огляду на спеціалізацію області лівова частка наукових працівників задіяна в галузі технічних наук (87,7%). Другим за величиною є сектор науководослідних установ сільськогосподарського профілю (рис. 34). Серед науководослідних установ технічного профілю: Інститут олійних культур, Інститут механізації тваринництва, Інститут зрошуваного садівництва, Кам'янсько-Дніпровська дослідна станція Інституту гідротехніки і меліорації, Розівська дослідна станція Інституту зернових культур НААН України, Південний

науково-дослідний центр ННЦ «Інститут механізації і електрифікації сільського господарства» та інші.

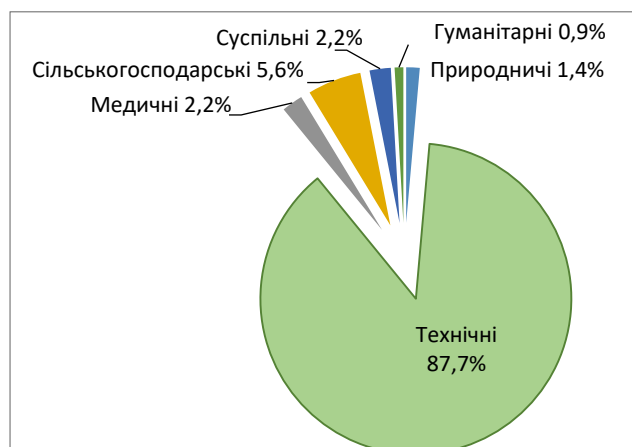

Рис.34. Структура працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок, за галузями наук в Запорізькій області у 2017 році

Негативним явищем є значне скорочення кількості дослідників тобто працівників, які безпосередньо зайняті науковою та науково-технічною роботою, а саме на 21,1% (з 1912 до 1508 осіб), тоді як допоміжного персоналу лише на 4,8% (з 2401 до 2285 осіб).

В області спостерігається також і негативна тенденція щодо переважання в структурі працівників наукових організацій допоміжного персоналу, частка яких впродовж 2015-2017 рр. займала понад 50%. Поряд із цим відбулось зменшення частки дослідників, а саме з 39,2% до 35,8%.

Співвідношення чисельності основних наукових працівників і науково-технічного та допоміжного персоналу опосередковано характеризує ступінь ефективності використання наукових кадрів. За світовими стандартами оптимальне співвідношення безвідносно до галузі наук між чисельністю наукових та допоміжних працівників становить 1:4. У 2017 р. чисельність наукових працівників і допоміжного персоналу в області співвідносилася як 1:1,8 (в середньому по в Україні – 1:0,6). Таке забезпечення наукових і науково-технічних робіт допоміжним персоналом призводить до неефективного використання наукових кадрів.

Окрім зменшення чисельності наукових працівників вищої кваліфікації, і надалі високим залишається середній вік дослідників і розробників, особливо це стосується докторів наук (табл. 24). Слід зазначити, що така ситуація є загальноукраїнським явищем. Так, в області майже кожен другий доктор наук та майже кожен п'ятий кандидат наук є у віці старшому за 60 років.

Таблиця 24

Розподіл дослідників за віком в Україні та Запорізькій області у 2017 році, %

	до 29	30-39	40-49	50-59	60 і вище
Дослідники					
Україна	11,6	24	18,3	19,2	22,9
Запорізька область	10,5	25,3	21,1	21,4	21,7
Доктор наук					
Україна	0,03	4,13	13,34	24,08	58,42
Запорізька область	–	8,1	18,6	27,9	45,3
Кандидати наук					
Україна	4,6	29,3	23,7	18,7	23,7
Запорізька область	6,9	34,1	22,7	15	21,3

Про зниження можливостей використання наукового потенціалу області свідчить щорічне зменшення кількості виконаних науково-технічних робіт. Така негативна тенденція характерна для більшості регіонів України. Основним

видом робіт виконаних науковими організаціями області є створення нових видів виробів, розробка нових технологій а також методів і теорій. Незначна увага дослідників зосереджена на розробці нових матеріалів.

Незважаючи на загальноукраїнські тенденції до збільшення фінансової підтримки наукових організацій основною невирішеною проблемою і надалі залишається скрутне матеріальне становище та неналежне технічне забезпечення наукових організацій області. Так, обсяг фінансування наукових та науково-дослідних робіт за період 2013-2017 рр. в області зростав суттєво вищими темпами, ніж в середньому по Україні, а саме з 494,4 млн грн. до 914,1 млн грн. або на 85%. В середньому по Україні зростання становило 19,9%.

Позитивним трендом для Запорізької області є те, що основним джерелом фінансування наукових досліджень є кошти організацій підприємницького сектора економіки, питома вага якого у 2017 році становила більше, ніж половину загального обсягу фінансування. Слід зазначити, що така тенденція притаманна країнам ЄС, де в середньому близько 60% загального обсягу фінансування наукових досліджень здійснюється приватним сектором. Значний вклад у підтримку розвитку наукової сфери області мають також і іноземні інвестори (32,4% загального обсягу фінансування). Незначною є державна підтримка наукових досліджень. Так, у 2017 році кошти державного бюджету становили лише 2,7% загального обсягу витрат на наукові дослідження (рис. 35).

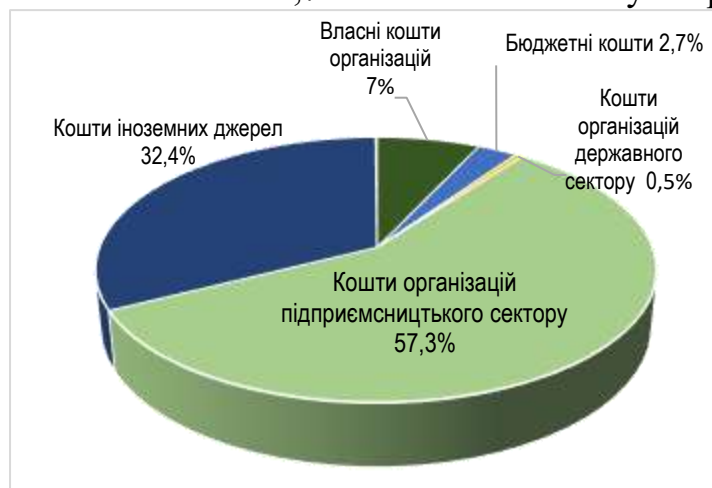

Рис. 35. Розподіл витрат на виконання наукових і науково-технічних робіт у Запорізькій області за джерелами фінансування у 2017 році, %

в області отримано 157 патентів на винаходи. У 2017 році область отримала 45 патентів і посіла за їх кількістю 5 місце в Україні. Область, як і Україна загалом, значно більшу кількість патентів отримує на корисні моделі, аніж на винаходи. Так, впродовж аналізованого періоду часу в області отримано 1488 патенти на корисні моделі. За їх кількістю у 2017 році область займала 7 місце серед регіонів України.

Регіон є лідером за кількістю отриманих патентів у виробництві основних фармацевтичних продуктів та фармацевтичних препаратів; виробництві стоматологічних інструментів та матеріалів. Окрім того, значну кількість

Наукові установи Запорізької області активно подають заявки на винаходи та корисні моделі. Так, у 2017 році порівняно з 2013 роком в області майже в 1,5 рази збільшилась кількість поданих заявок на корисні моделі, а саме з 210 до 313 одиниць. У 2,9 рази зросла за цей період часу кількість поданих заявок на винаходи – з 30 до 88 одиниць.

Впродовж 2013-2017 рр. від Державної служби інтелектуальної власності України

патентів отримано в машинобудівній галузі – на виробництво приладів для вимірювання, тестування та навігації, виробництво машин; в металургійній промисловості – на виробництво основних металів; в хімічній промисловості – на виробництво основних хімічних речовин.

Серед наукових установ та організацій області, які отримали патенти на винаходи у певних сферах економіки слід відзначити⁵:

1. Запорізький державний медичний університет (12 патентів – у фармації, 3 – медицині, 2 – хімії).

2. АТ «Мотор Січ» (7 – інжиніринг, 1 – медицина, 6 – нові матеріали).

3. ДВНЗ «Запорізький національний університет» (6 – інжиніринг, 2 – фармація).

4. Запорізький національний технічний університет (5 – інжиніринг, 1 – нові матеріали, 1 – хімія).

5. Науково технічний центр панорамних акустичних систем НАН України має переважно електронні патенти (6 – в хімії).

Інноваційна діяльність підприємств

Основою економічного зростання є активізація інноваційної діяльності, яка здатна підвищити ефективність функціонування підприємств, вивести їх на якісно новий технологічний рівень та забезпечити нарощення капіталу.

Впродовж 2013-2017 рр. в Запорізькій області спостерігається щорічне зниження інноваційної активності промислових підприємств. Якщо у 2013 році цей показник становив 28,8% від загальної кількості промислових підприємств області то у 2017 році – 19,1%. Тобто лише кожне п'яте підприємство у 2017 році було інноваційно активним, у 2013 році – кожне третє. У 2017 році область не входить до регіонів-лідерів за активністю інноваційних процесів, хоча цей показник надалі і є вищим за середньоукраїнське його значення. У 2017 році область посідала вже 8 місце серед регіонів України за питомою вагою інноваційно активних підприємств, тоді як у 2013 р. – була лідером інноваційної активності в Україні і посідала 1 місце.

Порівняльний аналіз засвідчує суттєве відставання інноваційної активності підприємств усіх регіонів України та Білорусі від Сілезького воєводства Польщі (табл. 25).

Таблиця 25

Питома вага інноваційно активних підприємств, %

	2013	2014	2015	2017
Україна	16,8	16,1	17,3	16,2
Дніпропетровськ	11,9	13,4	13,0	11
Донецьк	17,5	12,5	15,5	13,9
Запоріжжя	28,8	22,9	20,2	19,1
Харків	23,2	22,4	28,6	28,1
Херсон	23,8	24,2	20,7	15,5
Гомельська область (Республіка Білорусь)	19,7	14,4	12,7	15,2
Сілезьке воєводство (Республіка Польща)	37,4		37,9	

* Періодичність проведення державного статистичного спостереження щодо інноваційної діяльності промислового підприємства змінена з «річної» на «один раз на два роки, починаючи з 2015 року.

⁵ За даними досліджень «Patent and Scientific Publication Analysis»

Впродовж 2013-2017 рр. в області кількість промислових підприємств, що впроваджували інновації, щорічно зменшується. Так, якщо у 2013 році їх налічувалося 115 од., то у 2017 р. – 42, тобто їх кількість зменшилась більше ніж у 2,5 рази. Особливо це стосується підприємств, що займаються постачанням електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря. Якщо у 2013 році в цій сфері інноваційною діяльністю займалось 11 підприємств, 2014 р. – 8, то в 2017 р. – жодного. У 2013-2014 рр. в добувній промисловості було 1 інноваційне підприємство, впродовж 2016-2017 рр. цією діяльністю вже не займається жодне підприємство (рис. 36). Однак зниження кількості інноваційно активних підприємств зумовлена в значній мірі зменшенням їх кількості у 2017 році.

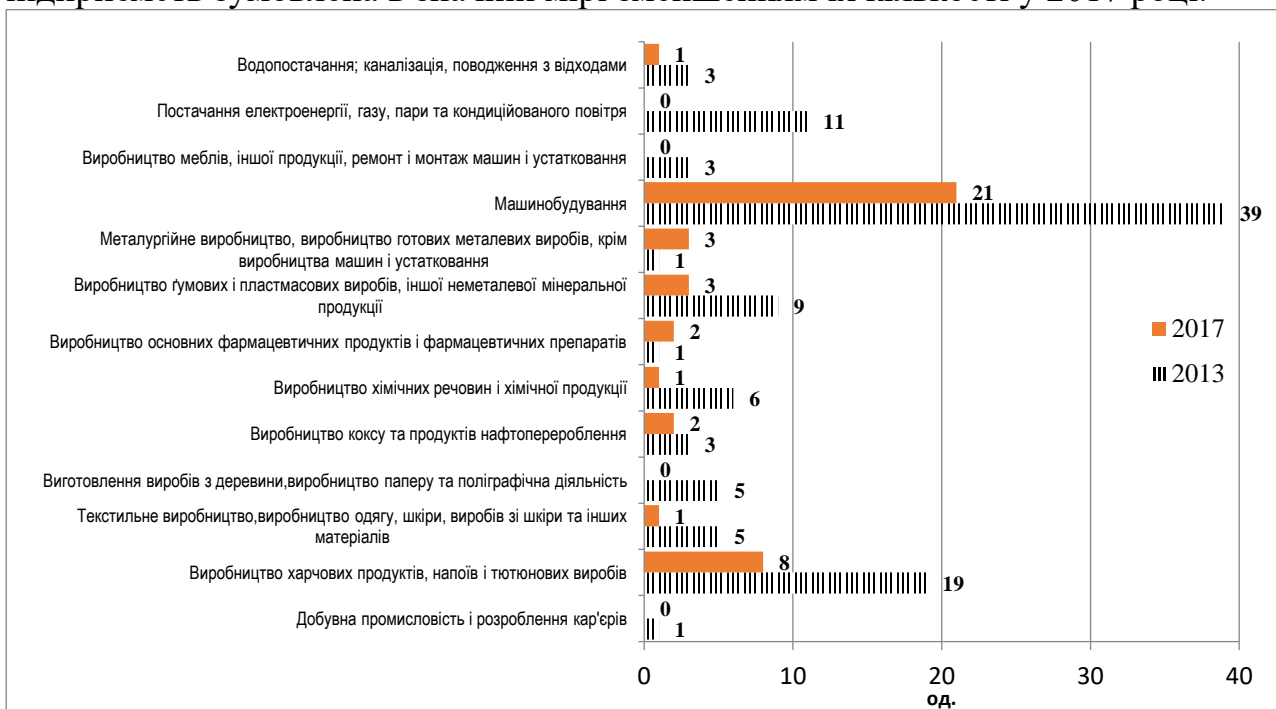

Рис.36. Розподіл промислових підприємств, що впроваджували інновації за видами промислової діяльності в Запорізькій області у 2013 та 2017 рр.

Слід наголосити на тому, що у 2013-2017 рр. не всі інноваційно активні підприємства впроваджували інновації. За цей період часу також суттєво зменшується і їх кількість. Так, якщо у 2013 році кількість таких підприємств становила 72 одиниці з 115 інноваційно активних, тобто 62,6% їх загальної кількості, то у 2017 році скоротилась до 37 (з 42 інноваційно активних), однак в загальній кількості їх частка зросла до 88,1%. Основним видом інноваційної діяльності промислових підприємств у 2017 році і надалі залишається освоєння виробництва інноваційних видів продукції. Цим займалися 26 підприємств, або 70,3% від загальної кількості промислових підприємств, що впроваджували інновації. У 2013 році таких підприємств налічувалось 44 одиниці. Впроваджувало нові технологічні процеси 21 підприємство (проти 35 у 2013 році), однак ресурсозберігаючі та безвідходні технології впроваджувало лише кожне 3-тє з цих підприємств.

Незважаючи на зниження рівня інноваційної активності впродовж 2013-2017 рр. обсяг реалізованої інноваційної продукції збільшується з 1671,1 млн грн. до 4041,2 млн грн., або у 2,4 рази. За обсягами реалізованої інноваційної продукції область у 2017 році посідала 1 місце в Україні. На область припадало 22,8% загального обсягу реалізованої інноваційної продукції в Україні. Впродовж 2013-2015 рр. лідируючі позиції за цим показником займала сусідня Донецька область (рис. 37).

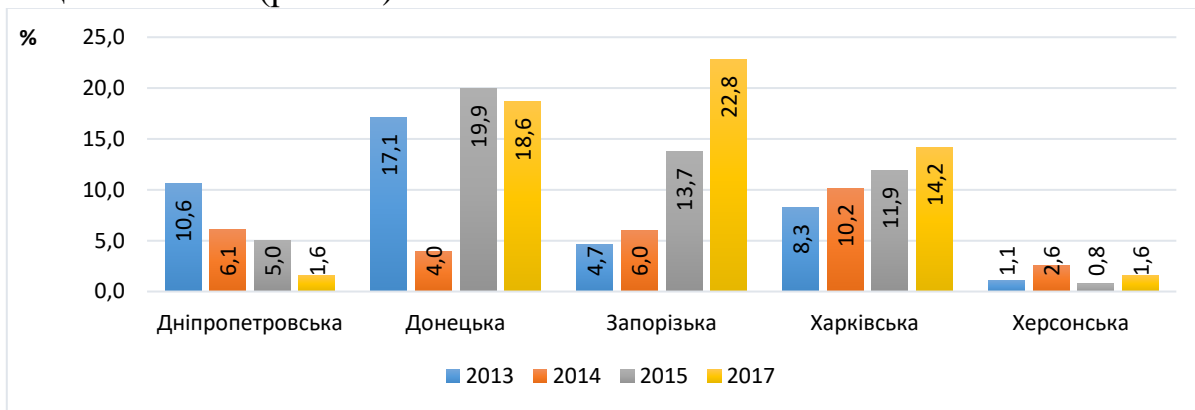

Рис. 37. Питома вага реалізованої інноваційної продукції областей в загальному обсязі інноваційної продукції в Україні, 2013-2017 рр.

Негативом слід визнати вкрай низьку частку інноваційної продукції в обсягах реалізованої продукції області – 2,3% – 2,4%. Українські регіони значно поступаються регіонам Білорусі, а особливо Сілезькому воєводству Польщі, де частка інноваційної продукції в загальному обсязі реалізованої продукції становить близько 40%.

Таблиця 26

Питома вага інноваційної продукції до загального обсягу реалізованої промислової продукції окремих регіонів, %

	2013	2014	2015	2017
Україна	3,3	2,6	1,4	0,7
Дніпропетровськ	1,9	0,7	0,4	0,1
Донець	3,0	1,8	2,6	1,3
Запоріжжя	2,3	1,7	2,7	2,4
Харків	4,8	3,8	3,4	2,2
Херсон	4,0	5,4	1,4	1,5
Гомельська область	21,2	18,5	11,9	33,7
Сілезьке воєводство	37,9		39,6	

Незначним залишається і обсяг принципово нової інноваційної продукції. Це є свідченням того, що промислові підприємства реалізують інноваційну продукцію нову насамперед для підприємств, а не для ринку.

Зростання випуску інноваційної продукції в області у значній мірі зумовлено збільшенням витрат на проведення інноваційної діяльності, що дало додаткові можливості для її активізації. Так, впродовж 2013-2017 рр. в області спостерігаються позитивні тенденції щодо збільшення витрат на проведення інноваційної діяльності з 298,7 млн грн до 139,3 млн грн., або у 4,7 рази, на фоні їх зниження в Україні на 4,7%. У 2017 році область займала друге місце (після м. Києва) в загальних обсягах фінансування інноваційної діяльності по Україні. На неї припадало 15,3% загального його обсягу.

Основним напрямком інноваційних витрат впродовж 2013-2017 рр. в області залишається придбання машин, обладнання та програмного забезпечення. У 2017 році витрати за цим напрямом ведення інноваційної діяльності склали 915,5 млн грн., що становило 65,7% від загального обсягу витрат на інноваційну діяльність. Найменше коштів промислові підприємства витрачали на придбання інших зовнішніх знань. У 2017 році їх сума склала 0,5 млн грн., що становить лише 0,04% загального обсягу інноваційних витрат. Найвищими темпами за цей період збільшились витрати на придбання машин, обладнання та програмного забезпечення – у 7,1 рази, інші витрати зросли у 7,8 рази.

Щодо структури джерел фінансування інноваційної діяльності, то у 2017 році, як і в попередні роки, ключовими залишаються власні кошти підприємств (83,4%). На підприємствах області реалізовано низку масштабних інноваційних проектів, які спрямовано на екологічне та енергоефективне оновлення, модернізацію виробництва та освоєння нових видів продукції. Серед інноваційно активних підприємств, які функціонують в області, слід відзначити таких промислових гігантів як:

ПАТ „Мотор Січ” одне з найбільших у світі і єдине в Україні підприємство з виробництва, випробовування, супроводу в експлуатації і ремонту двигунів для літаків і вертольотів різного призначення, авіаційних двигунів. Підприємство значну увагу приділяє технічному переобладнанню виробництва та впровадженню новітніх технологій.

ЗАТ «Запорізький автомобілебудівний завод» – володіє повним циклом виробництва легкових автомобілів – від двигуна, трансмісії, кузова та суттєвої частини комплектуючих до остаточного складання автомобіля і відправки його в торговельну мережу.

ВАТ „Запоріжтрансформатор» – один з найбільших у світі виробників силових, спеціальних трансформаторів, електричних станцій, підстанцій промислових підприємств тощо. Трансформаторне устаткування підприємства працює в 70 країнах світу.

КП «НВК «Іскра» – єдине українське підприємство, яке має технічний потенціал для розробки і виготовлення техніки радіолокації військового та цивільного призначення.

ДП «ЗМКБ «Прогрес» - провідне конструкторське бюро, яке розробляє двигуни для пасажирських, транспортних, учбово-тренувальних літаків і вертольотів, літаків-амфібій, силові приводи для суден на підводних крилах, бурових і газоперекачуючих станцій, пересувних електростанцій, генераторів інертних газів й інших стаціонарних і пересувних наземних установок. На підприємстві реалізовано 2 інноваційні проекти: «Ефективні системи та силова установка для малого літака» та «Зміцнення дисперсними оксидними частками матеріалів для адитивного виготовлення жароміцних компонентів в енергетиці». Окрім того установа значні кошти направляє на технічне переоснащення виробництва.

ДП «Гідромаш» – сучасне високо оснащене підприємство, що спеціалізується на проектуванні і виготовленні автопідйомників, мотопомп.

ТОВ «Південний завод гідравлічних машин» є одним з найбільших виробників насосного обладнання.

ВАТ «Запоріжсталь». На підприємстві активно впроваджуються інноваційні технології, націлені на модернізацію виробництва. Окрім того, впроваджуються природоохоронні заходи. Наприклад, на комбінаті введено в експлуатацію газоочистку агломашини № 2; здійснено розширений капітальний ремонт з елементами реконструкції доменної печі № 2 (ДП-2); введено в експлуатацію комплекс з переробки шлаків «АМКОМ» для утилізації промислових відходів. На сьогодні підприємство веде роботи з будівництва газоочисних систем на чотирьох агломашинах - № 3-6.

ПАТ «Дніпроспецсталь». На підприємстві розпочато реконструкцію кисневого господарства з установкою системи для зберігання та газифікації рідкого кисню, що дозволить підвищити енергонезалежність підприємства та забезпечити стабільність виробництва. Окрім того, на підприємстві реалізовано два інвестиційних проекти на базі цеху випробувань.

ПрАТ «Запорізький залізорудний комбінат» активно реалізовує інноваційні проекти спрямовані на реконструкцію виробництва та його технічне переобладнання і оснащення.

На **ПАТ «Запорізький завод феросплавів»** реалізовано інноваційний проект «Реконструкція печі № 15 з переведенням на постійний струм».

На **ТОВ «Запорізький титано-магнієвий комбінат»** впроваджено Стратегічну програму розвитку та технічної модернізації виробництва. Окрім того, підприємство вкладає кошти в капітальне будівництво, придбання основних засобів та інших активів, капітальний ремонт підприємства.

У 2017 році випуск інноваційної продукції забезпечували підприємства 4-х галузей промисловості, а саме: харчової, виробництва гумових та пластмасових виробів, металургійного виробництва та машинобудування. Серед них

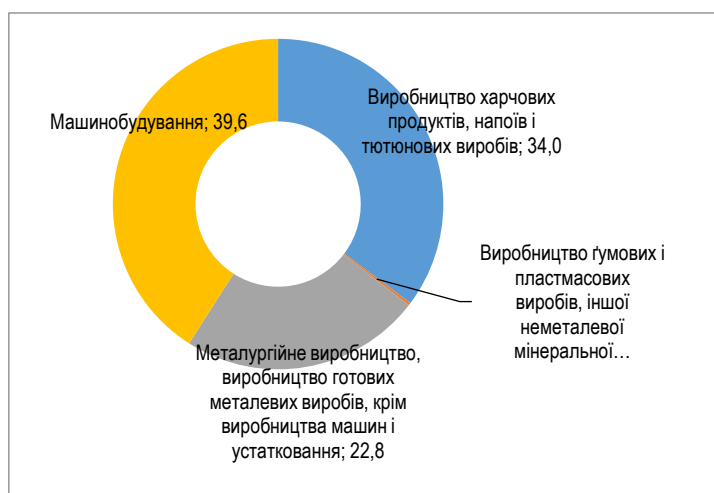

Рис. 38. Структура реалізованої інноваційної продукції за видами економічної діяльності у Запорізькій області у 2017 р.

найбільший вклад в загальні обсяги інноваційної продукції забезпечили машинобудівні підприємства (39,6%) та підприємства харчової промисловості (34%) та металургійного виробництва (22,8%) (рис. 38).

Область є одним з найбільших регіонів – товаровиробників продукції машинобудівної промисловості. Саме підприємства цієї галузі є лідерами інноваційної активності серед підприємств інших видів економічної діяльності, які

функціонують в області, хоча їх кількість і зменшується з 39 у 2013 році до 21 у 2017 році. У 2017 році серед інноваційних підприємств машинобудування

9 займаються виробництвом електричного устаткування, по 5 – виробництвом машин і устаткування та автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів та інших транспортних засобів і 2 – виробництвом комп'ютерів (рис. 39).

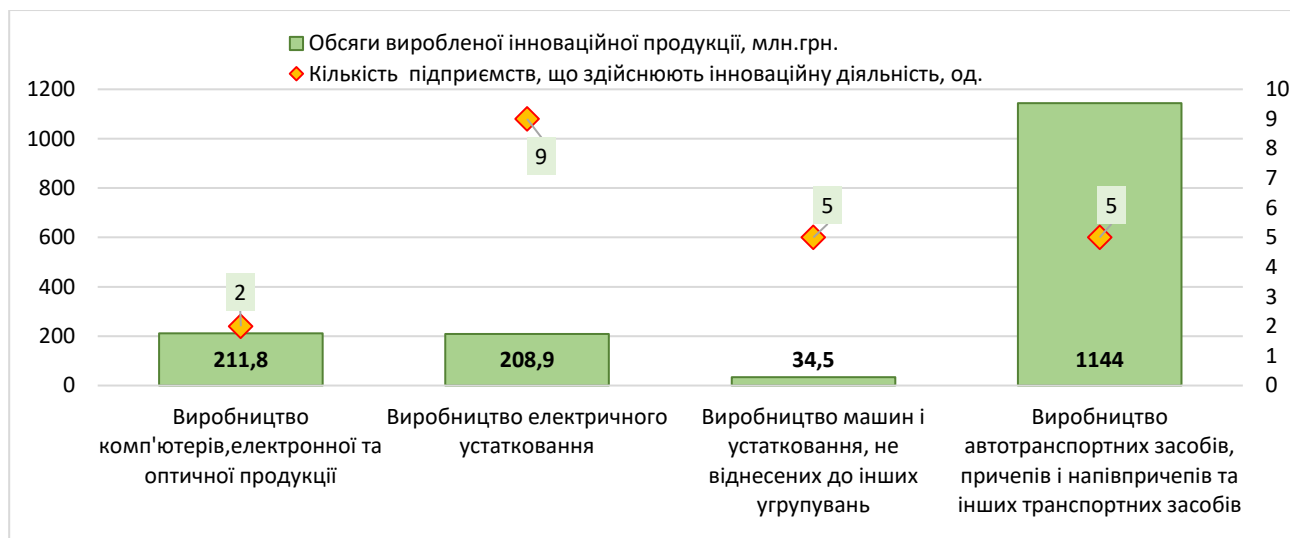

Рис. 39. Розподіл підприємств машинобудування за напрямками впровадження інновацій та обсяги виробленої ними інноваційної продукції в Запорізькій області, 2017 р.

Основним видом інноваційної продукції машинобудування є виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів та інших транспортних засобів. Ці види продукції забезпечили 71,5% загальних обсягів реалізованої інноваційної продукції галузі. Найменша частка інноваційної продукції припадала на виробництво машин і устаткування (2,2%).

Слід наголосити на тому, що у 2017 році три галузі промисловості області внесли значний вклад у загальні обсяги випуску інноваційної продукції в Україні, а саме машинобудування, металургійне виробництво та харчова. Значний внесок у загальноукраїнські обсяги інноваційної продукції мало виробництво автотранспортних засобів, причепів та напівпричепів (44,8% загального обсягу виробництва цього виду інноваційної продукції в Україні).

Незважаючи на зменшення частки виробництва інноваційного електричного устаткування в загальних обсягах цього виду продукції в Україні у 2017 році, область і надалі характеризувалася значним вкладом у його виробництві. Так, у 2017 році в області виготовлено майже чверть інноваційного електричного устаткування в Україні. Вагоме зростання частки інноваційної продукції показала і харчова промисловість. У 2017 році в ній виготовлено 29,2% від обсягів інноваційної продукції харчової промисловості в Україні проти 7,6% у 2015 р. (табл. 27).

Впродовж 2013-2017 рр. суттєво змінився вектор реалізації інноваційної продукції. Так, якщо у 2013 році 70,2% всієї інноваційної продукції йшло на експорт, то у 2017 році – лише 27%. Це є свідченням того, що значна частка інноваційної продукції реалізується на внутрішньому ринку України.

Частка Запорізької області у загальному випуску інноваційної продукції промисловості в Україні за видами діяльності, 2015, 2017рр., %

	2015 р.	2017 р.
виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів	7,6	29,2
виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення	42,6	... ¹
металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів, крім виробництва машин і устаткування	19,8	25,2
виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції	9,9	53,3
виробництво електричного устаткування	47,8	27,8
виробництво машин і устаткування, не віднесених до інших угруповань	0,9	1,7
виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів та інших транспортних засобів	31,3	44,8

...¹ – дані не оприлюднюються з метою забезпечення виконання вимог Закону України «Про державну статистику» щодо конфіденційності інформації

Зазначені види діяльності можуть забезпечити смарт-спеціалізацію Запорізького регіону у найближчій перспективі.

Види економічної діяльності, які володіють інноваційним потенціалом

Результати дослідження “Smart specialisation in E&IA countries”, проведеного групою експертів Joint Research Centre (JRC) Європейської комісії, виявили для Запорізької області 19 видів економічної діяльності, які можуть бути визнані такими, що володіють інноваційним потенціалом. До них, на думку експертів JRC, слід віднести:

- 10.0 Виробництво харчових продуктів, в т.ч.
  - 10.1 Виробництво м'яса та м'ясних продуктів
  - 10.2 Перероблення та консервування риби, ракоподібних і молюсків
  - 10.4 Виробництво олії та тваринних жирів
  - 10.6 Виробництво продуктів борошномельно-круп'яної промисловості, крохмалів та крохмальних продуктів
  - 10.7 Виробництво хліба, хлібобулочних і борошняних виробів
  - 10.8 Виробництво інших харчових продуктів (в т.ч. цукру, какао, шоколаду, кондитерських виробів тощо)
- 13.0 Текстильне виробництво
- 19.0 Виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення
- 23.2 Виробництво вогнетривких виробів
- 24.0 Металургійне виробництво
  - 24.1 Виробництво чавуну, сталі та феросплавів
  - 24.5 Лиття металів
- 25.9 Виробництво інших готових металевих виробів
- 26.0 Виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції
  - 26.1 Виробництво електронних компонентів і плат
  - 26.3 Виробництво обладнання зв'язку
  - 26.5 Виробництво інструментів і обладнання для вимірювання, дослідження та навігації; виробництво годинників
- 27.3 Виробництво проводів, кабелів і електромонтажних пристроїв
- 28.0 Виробництво машин і устаткування
  - 28.1 Виробництво машин і устаткування загального призначення
  - 28.3 Виробництво машин і устаткування для сільського та лісового господарства

30.3 Виробництво повітряних і космічних літальних апаратів, супутнього устаткування

31.0 Виробництво меблів

Базуючись на результатах дослідження JRC та здійснивши поглиблене вивчення статистичної та аналітичної інформації щодо науково-дослідної та інноваційної діяльності в Запорізькій області в розрізі видів та підвидів економічної діяльності, а також враховуючи розвиненість необхідної інфраструктури, потенціал суміжних галузей, інвестиційну привабливість тощо, визначено перелік видів діяльності, які можуть сформувати основу для смарт-спеціалізації Запорізької області. Такими видами економічної діяльності у перспективі можуть стати:

Виробництво чавуну, сталі та феросплавів
Лиття металів
Виробництво інших готових металевих виробів
Виробництво інструментів і обладнання для вимірювання, дослідження та навігації; виробництво годинників
Виробництво електродвигунів, генераторів, трансформаторів, електророзподільчої та контрольної апаратури
Виробництво проводів, кабелів і електромонтажних пристроїв
Виробництво машин і устаткування для сільського та лісового господарства
Виробництво повітряних і космічних літальних апаратів, супутнього устаткування

Інші види економічної діяльності, які характеризуються високим рівнем інноваційної діяльності або високими темпами економічного зростання, на сьогоднішній день не володіють достатньою економічною потужністю, щоб стати точками економічного зростання для окремих сфер діяльності чи територій. Обґрунтування оцінки стану та динаміки економічної потужності обраних видів економічної діяльності наведено у табл. 28.

Графічне представлення темпів зміни ролі зазначених ВЕД (які володіють інноваційним потенціалом) в економіці Запорізької області та в економіці України за період 2013-2017 рр. за показниками їх частки зайнятих та частки випуску продукції здійснено на рис. 40а, 40б.

Отже, за темпами нарощення обсягів випуску лідирують в регіоні виробництво машин і устаткування для сільського та лісового господарства, виробництво інструментів і обладнання для вимірювання, дослідження та навігації; виробництво годинників та виробництво інших харчових продуктів. Але частка кожного з них в економіці області не перевищує 1,5%.

Водночас частка таких видів економічної діяльності як виробництво повітряних і космічних літальних апаратів, супутнього устаткування та виробництво чавуну, сталі та феросплавів в структурі випуску Запорізької області у 2017 р. складала 20 та 29% відповідно. Крім цього, ці види діяльності характеризуються значною динамікою за часткою зайнятих та нарощення обсягів випуску продукції.

В загальнонаціональному вимірі конкурентними перевагами, окрім двох вище зазначених, також характеризуються такі види економічної діяльності області як виробництво проводів, кабелів і електромонтажних пристроїв та виробництво електродвигунів, генераторів, трансформаторів,

електророзподільчої та контрольної апаратури. Частка запорізьких підприємств у обсягах їх випуску в Україні сягає 30%.

Таблиця 28

Стан та динаміка економічної потужності видів економічної діяльності, які володіють інноваційним потенціалом у Запорізькій області, 2013, 2017 рр.

	2013				2017				Темпи зростання, 2017р. до 2013 р.				
	Частка зайнятих ВЕД у загальній чисельності зайнятих в тому ж ВЕД в Україні, %	Частка випуску ВЕД в загальному обсязі випущеної продукції в регіоні, %	Частка випуску ВЕД в загальному обсязі випущеної продукції в Україні, %	Частка зайнятих ВЕД у загальній чисельності зайнятих в тому ж ВЕД в Україні, %	Частка зайнятих ВЕД в загальній чисельності зайнятих в тому ж ВЕД в Україні, %	Частка випуску ВЕД в загальному обсязі випущеної продукції в регіоні, %	Частка випуску ВЕД в загальному обсязі випущеної продукції в Україні, %	Частка зайнятих ВЕД у загальній чисельності зайнятих в тому ж ВЕД в Україні, %	Частка зайнятих ВЕД у загальній чисельності зайнятих в тому ж ВЕД в Україні, %	Частка випуску ВЕД в загальному обсязі випущеної продукції в регіоні, %	Частка випуску ВЕД в загальному обсязі випущеної продукції в Україні, %	Частка зайнятих ВЕД у загальній чисельності зайнятих в тому ж ВЕД в Україні, %	Частка випуску ВЕД в загальному обсязі випущеної продукції в регіоні, %
КВЕД													
10	3,41	2,95	4,78	2,46	3,26	2,92	4,73	2,30	-4,40	-1,02	-1,05	-6,50	
10.8	0,19	0,95	0,26	0,75	0,63	3,31	0,69	2,14	223,86	246,67	162,43	186,56	
13	0,12	1,92	0,04	1,20	0,12	1,99	0,07	1,84	0,00	3,65	75,00	53,33	
19	0,75	6,44	3,66	7,50	0,85	8,57	1,87	1,92	13,33	33,07	-48,91	-74,40	
20.5	0,67	13,56	0,61	16,59	0,17	4,85	0,21	1,82	-74,63	-64,23	-65,57	-89,03	
23.2	0,65	24,51	0,55	29,80	0,68	34,49	0,51	11,11	4,62	40,72	-7,27	-62,72	
24.1	8,77	16,11	21,43	13,58	7,72	18,75	28,92	19,15	-11,97	16,39	34,95	41,02	
24.5	0,35	14,39	0,15	5,28	0,30	17,35	0,13	11,16	-14,29	20,57	-13,33	111,36	
25.9	0,30	2,98	0,18	1,72	0,42	4,75	0,34	3,72	40,00	59,40	88,89	116,28	
26.1	0,11	9,01	0,03	5,17	0,08	7,56	0,01	2,95	-27,27	-16,09	-66,67	-42,94	
26.3	0,23	16,62	0,02	3,66	0,20	8,99	0,03	2,71	-13,04	-45,91	50,00	-25,96	
26.5	1,02	15,38	0,45	14,74	1,30	21,36	1,50	12,50	27,45	38,88	233,33	-15,20	
27.1	3,00	22,15	3,33	30,60	2,06	23,09	1,78	31,37	-31,33	4,24	-46,55	2,52	
27.3	0,84	25,38	1,34	30,27	0,76	23,40	1,34	29,58	-9,52	-7,80	0,00	-2,28	
28.22	0,29	9,15	0,23	13,74	0,26	11,03	0,27	15,34	-10,34	20,55	17,39	11,64	
28.3	0,56	8,82	0,34	9,15	1,14	15,01	0,84	15,86	103,57	70,18	147,06	73,33	
30.3	9,51	44,87	13,97	71,64	10,06	53,60	20,05	45,14	5,78	19,46	43,52	-36,99	
31	0,21	1,64	0,08	1,09	0,19	1,39	0,10	1,19	-9,52	-15,24	25,00	9,17	

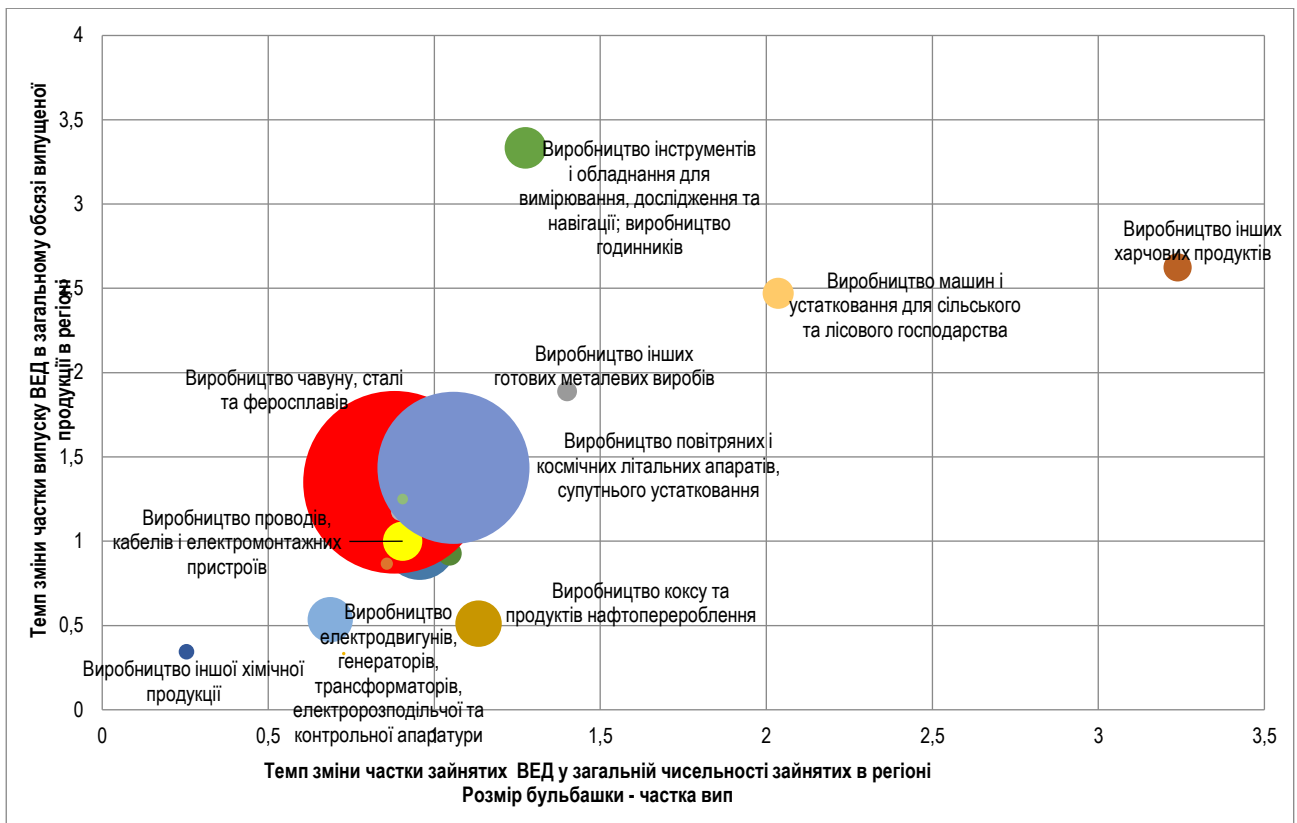

Рис. 40а. Зміна ролі окремих ВЕД (які характеризуються інноваційною активністю) в економіці Запорізької області за 2013-2017 рр.

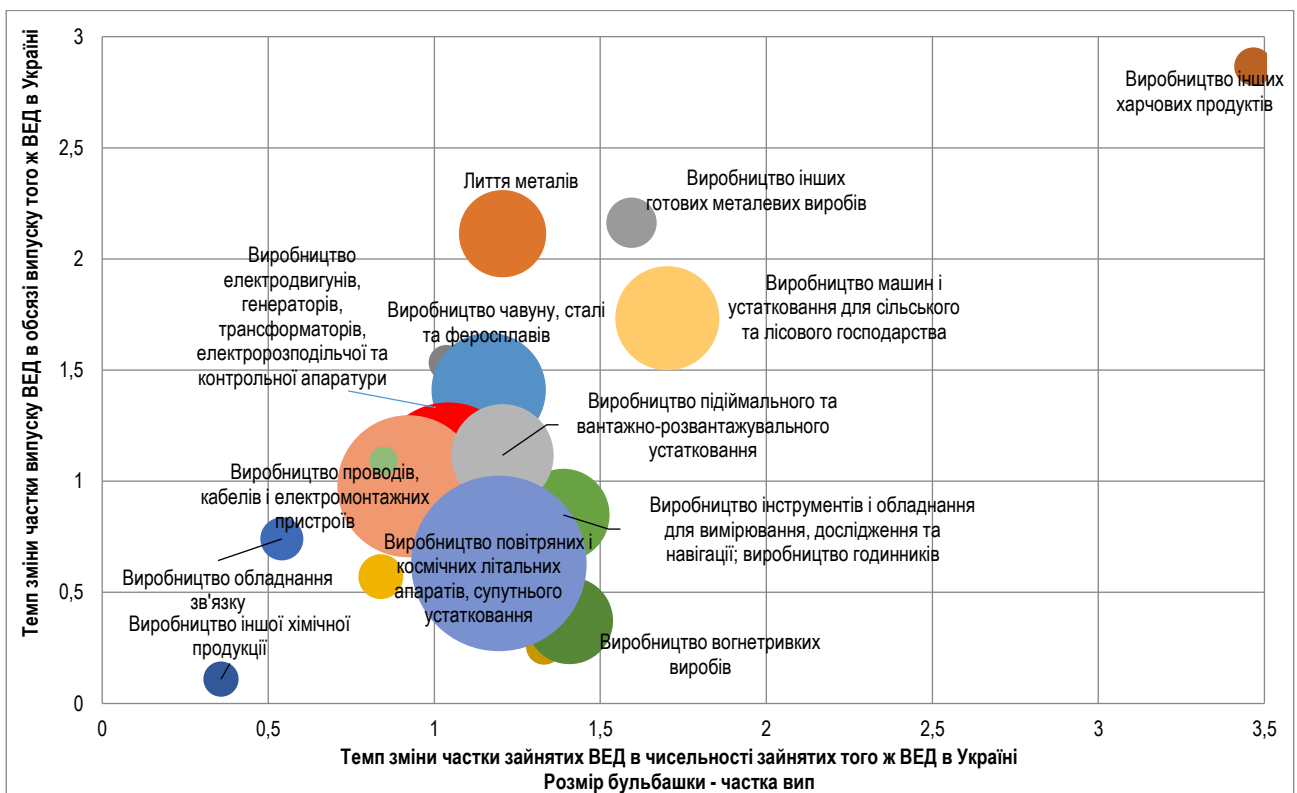

Рис. 40б. Зміна ролі окремих ВЕД Запорізької області (які характеризуються інноваційною активністю) в економіці України за 2013-2017 рр.

Розвиток міст та сільських територій

Запорізька область – високоурбанізований регіон (рівень урбанізації області на 1 січня 2018 року складав 77,3 %, за даними Головного управління статистики у Запорізькій області), територія з промисловою, міською житловою та громадською забудовою. В області проживає 4,1 % населення держави. За цим показником вона посідає восьме місце в Україні. Система розселення Запорізької області після тривалого періоду формування та розвитку трансформувалася із поліцентричної в моноцентричну з домінуванням обласного центру (м. Запоріжжя). На даний час в обласному центрі сконцентровано 43,3 % населення області, а чисельність населення другого за величиною населеного пункту (міста Мелітополя) майже в 5 разів нижче людності Запоріжжя.

Значення індексу концентрації населення в області становить 61,5 %, що свідчить про високу нерівномірність розміщення населення по її території. Так, зокрема, 62% населення Запорізької області (м. Запоріжжя та 4 міста обласного значення) мешкає на 2,3% території, 78,9% населення області мешкає на 30,7% території (великі міста та найбільш заселені райони – Василівський, Вільнянський, Запорізький, Мелітопольський та Оріхівський). Відповідно, за виключенням найбільш концентровано заселених територій області, на 69,3% території області проживає лише 21,1% її мешканців. Така структура розселення спричиняє значну територіальну диференціацію рівня та якості життя мешканців регіону (Додаток Б).

Значення коефіцієнта першості (питома вага населення найбільшого міста регіону в загальній чисельності населення області) в Запорізькій області на початок 2018 р. склало 43,3%, що майже на 15 в. п. перевищує середнє значення коефіцієнта першості за регіонами України.

Регіони з найвищим значенням коефіцієнта першості проявляють найвиразніші ознаки моноцентричної моделі просторового розвитку, з іншого боку, регіони з найнижчими значеннями відрізняються найбільшим рівнем поліцентричності. Запорізьку область за даним показником можна охарактеризувати як одну з найбільш моноцентричних у країні (в Україні вона поступається лише Київській (з м. Київ) та Харківській областям, відчутно переважаючи Дніпропетровську, Херсонську та Донецьку області).

Аналіз динаміки питомої ваги м. Запоріжжя в населенні Запорізької області за період 2010-2017 рр. демонструє зростання (+0,1 в.п.). Підвищена концентрація соціально-економічного, інноваційно-креативного, управлінського та інформаційного потенціалу в обласному центрі (м. Запоріжжя) є однією із основних причин посилення сучасної моноцентричної моделі просторового розвитку області та загострення територіальних диспропорцій (за рівнем та якістю життя, динамікою соціально-економічного розвитку в інших містах та районах області).

Попри те, що протягом 2010-2017 рр. загальна чисельність населення Запорізької області зменшилася на 4,3% або на 78,1 тис. осіб (з 1801,3 до 1723,2 тис. осіб), розподіл населення не зазнав суттєвих змін: разом із зменшенням загальної чисельності міського населення на 3,9% (або на 53,7 тис. осіб)

спостерігалось й зменшення сільського населення на 5,9% (або на 24,4 тис. осіб). Вищий загальний темп зниження чисельності сільського населення в порівнянні з міським у аналізованому періоді зумовив незначне зростання рівня урбанізації Запорізької області на 0,4%.

За рівнем урбанізації Запорізька область у 2017 р. займала п'яте місце в Україні, переважаючи (на майже 8 в. п.) середній рівень по країні (69,29%) та значення Херсонської (61,3%) області та Сілезького воєводства (Польща) (76,9%), але поступаючись трьом із чотирьох сусідніх областей – Донецькій (90,8%), Дніпропетровській (83,8%), Харківській (80,9%) та Гомельській області Білорусі (77,4%).

Водночас в межах Запорізької області є території з низьким рівнем урбанізації. В Великобілозерському районі внаслідок відсутності міст рівень урбанізації становив 0%, а в Мелітопольському (6,0%), Бердянському (11,1%), Токмацькому (29,6%) та Запорізькому (30,7%) районах не перевищував 31%, в зв'язку з тим, що значна частина міського населення була сконцентрована в районних центрах – містах обласного підпорядкування. У 12-ти районах області сільське населення переважало міське, і лише в 3-х районах (Василівському, Гуляйпільському та Михайлівському) спостерігалось незначна перевага міського населення (від 53,4 до 58,2%).

В 2017 році середня густина населення Запорізької області складала 63,4 особи/км², що нижче, від загальноукраїнського показника (70,6) і від показників 3-х сусідніх високоурбанізованих областей (Донецької – 158,4 особи/км², Дніпропетровської – 101,1 особи/км², Харківської – 85,8 особи/км²) та Сілезького воєводства (369,1 особи/км²). Це можна пояснити наявністю в області, крім 5-ти густозаселених великих міст, 16-ти районів із дуже низькою густиною населення (менше 30 осіб/км²), більшість із яких розміщені в степовій зоні з посушливим характером природно-кліматичних умов та в значній віддаленості від обласного центру (див. рис. 41.).

Без врахування населення міст обласного значення, середній показник густоти населення області складає 23,1 особи/км², що є одним із найнижчих показників в Україні. Зростання густоти населення в Запорізькій області спостерігається в напрямку до географічного та адміністративного центрів області. В обласному центрі Запорізької області – м. Запоріжжя, яке є сьомим найбільшим за чисельністю мешканців містом України, густина населення в 2017 р. складала 2662,1 осіб/км². Також варто відзначити високі показники густоти населення й в інших містах обласного значення регіону: м. Мелітополь – 3850 осіб/км² (на 45% вищий за рівень обласного центру), м. Токмак – 1046 осіб/км², м. Енергодар – 896,7 осіб/км² та м. Бердянськ – 546,7 осіб/км².

Сьогодні досягнення нової якості економічного зростання міст справляє визначальний вплив на соціальні ефекти, рівень та якість життя населення, позитивну динаміку розвитку суспільних процесів в містах та регіонах. Сучасні великі міста визначають не тільки основні тенденції суспільного розвитку, але й генерують нові ідеї, які знаходять своє практичне втілення у нових концепціях сталого розвитку («розумні міста», «креативні міста», «зелені міста», «міста, що навчаються» тощо) та в новітніх елементах локального урядування (е-

урядування, партисипативне урядування тощо). Саме тому від вектора та рівня розвитку міст, зокрема, перспективних та креативних видів економічної діяльності, що базується на самоідентифікації та ключових конкурентних перевагах їх розвитку, залежить конкурентоспроможність регіонів і країни загалом.

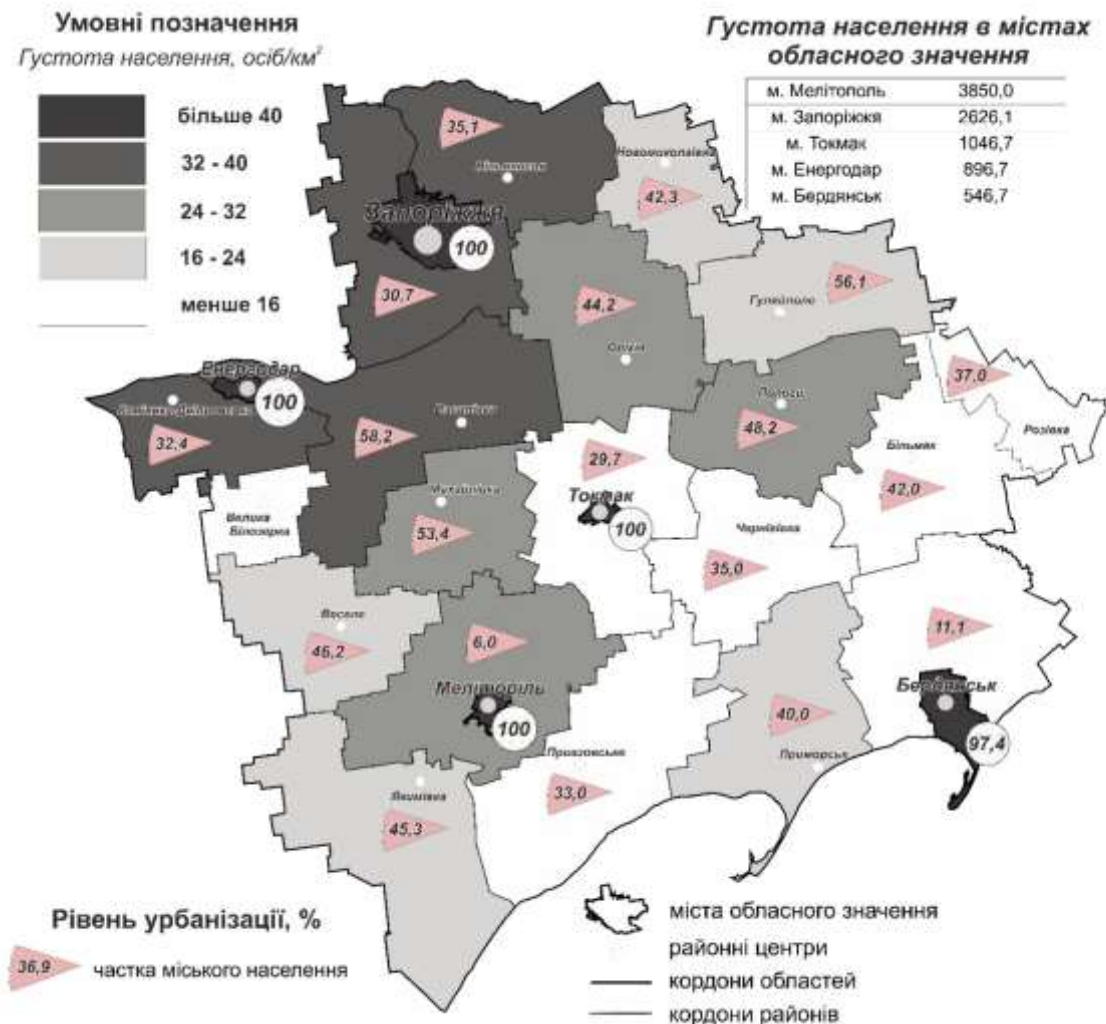

Рис. 41. Рівень урбанізації та густина населення у Запорізькій області в 2017 р.*

*Джерело: розраховано за даними⁶

Ефективне використання та примноження людського капіталу є одним із основних чинників соціально-економічного розвитку як міст і регіонів, так і країни загалом. На даний час в Україні на фоні значної депопуляції населення, існує пряма залежність між інтенсивністю урбанізаційних процесів та показниками природного і міграційного приросту (скорочення) населення.

Так, зокрема, для Запорізької області, як для високоурбанізованого старопромислового регіону України в аналізованому періоді характерним є високий темп зниження міського населення, що підтверджується як значним зниженням коефіцієнта інтенсивності урбанізації (з -0,69 в 2005 р. до -6,55 в 2017

⁶ Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 21.05.2019).

р.), так і вагомими показниками середнього рівня скорочення природного та механічного приростів населення в регіоні (-11,68 та -1,20 відповідно). Подібна тенденція щодо зміни чисельності міського населення в 2005-2017 рр. була характерна й для інших українських старопромислових регіонів (Дніпропетровської (-6,23), Донецької (-9,29), Луганської (-10,15), Полтавської (-5,87) та Харківської областей (-2,98)) та Сілезького воєводства (-2,95).

Затухання процесів урбанізації в старопромислових регіонах України зумовлені такими основними причинами: повільним зниженням рівня їх економічного розвитку внаслідок відсутності налагодженого процесу адаптації їх економічних систем до оптимального використання змін зовнішнього середовища; переходом до наступної стадії урбанізації; а також вимушеним переселенням населення із зон військового конфлікту.

В умовах загальноукраїнської тенденції стиснення економічного простору на користь великих міст (інтенсивність урбанізації за 2010-2017 рр. в обласних центрах України була вищою, ніж в регіонах загалом). Для м. Запоріжжя, як і для окремих сусідніх обласних центрів (м. Дніпра, м. Донецька, м. Луганська та м. Херсона), в аналізованій період було притаманне значне скорочення природного та механічного руху населення, як наслідок негативне значення показника інтенсивності урбанізації, що в 3,8 рази перевищує середній по країні показник (-1,71). Загалом за аналізований період міста Сходу України активніше втрачали своє населення, що зумовлено вищими темпами депопуляції населення (постарінням), військовими діями, руйнуванням місцевої економіки та переходом до чергового етапу урбанізації, який характеризується скороченням народжуваності міського та сільського населення, а відтак затуханням урбанізації всього регіону. Міста центру України, за винятком Києва, також втрачають своє населення. Окреслені тенденції скорочення міського населення потребують впровадження заходів для утримання та збереження людського капіталу шляхом формування нових робочих місць та модернізації соціальної інфраструктури, впровадження заходів щодо стимулювання народжуваності шляхом кращого медичного, соціального та освітнього забезпечення тощо.⁷

З огляду на те, що людський капітал є одним із основних чинників соціально-економічного розвитку, саме вища концентрація населення в місті чи районі дуже часто визначає високий рівень їх експортного потенціалу та частки в валовому внутрішньому продукті України.

Динаміка показників зовнішньоекономічної діяльності великих міст та окремих районів (обсягів експорту товарів і послуг, прямих іноземних

---

⁷ **Довідка:** Натомість, зростання чисельності населення та питомої ваги м. Києва, м. Івано-Франківська, м. Луцька та м. Чернівців супроводжувалося одночасним зростанням чисельності населення їхніх регіонів, хоч із нижчими темпами, тобто досить активний процес концентрації населення в цих містах відбувається не лише за рахунок маятникової трудової міграції, а й природного приросту населення, який характерний і для регіону загалом. Зростання чисельності населення та питомої ваги інших обласних центрів (м. Вінниця, м. Одеса, м. Тернопіль та м. Хмельницький) супроводжується зниженням чисельності населення їхніх регіонів. Тобто виникає зворотній ефект, коли полюси зростання не забезпечують розвиток навколишньої території, а «висмоктують» її ресурси (насамперед людські). В даному випадку надмірна концентрація населення у обласному центрі ускладнює процеси соціально-економічного розвитку, призводить до посилення просторових диспропорцій у соціально-економічному розвитку регіонів.

інвестицій), які є індикаторами рівня конкурентоздатності економічних систем і економічного розвитку, чітко виокремлює їх на тлі регіону. Концентрація експортного потенціалу Запорізької області відбувається здебільшого в обласному центрі та містах обласного значення, хоча варто відзначити 3 райони (Василівський (37,2%), Вільнянський (32,7%) та Пологівський (30,1%)), рівень експортної орієнтації господарства (частка експорту товарів і послуг в загальному обсязі реалізованої продукції) яких переважав окремі великі міста регіону (м. Мелітополь та м. Енергодар) та практично не поступався м. Запоріжжя (32,2%). Найбільш експортно орієнтованими в регіоні в 2017 р. були м. Бердянськ (66,1%) та м. Токмак (48,1%), яким за даним показником вдалося відчутно перевищити рівень обласного центру. Проте, в абсолютному вимірі, за обсягом експорту товарів і послуг м. Запоріжжя в 2017 р. переважило більш ніж в 4 рази всі міста обласного значення та райони області разом. Потужний гірничо-металургійний та енергетичний комплекси, розвинута сфера послуг дозволяє м. Запоріжжя домінувати в сфері зовнішньоекономічної діяльності регіону, а також утримувати провідні позиції в загальнодержавному масштабі (2-е місце після м. Києва за обсягом експорту товарів та 6-те за обсягом експорту послуг).

З метою ранжування міст та районів за рівнем соціально-економічного розвитку було розраховано відповідний інтегральний індекс в розрізі міст та районів за даними 2017 р., який ґрунтується на кількісних та якісних характеристиках різноманітних аспектів соціально-економічної динаміки їх розвитку (рис. 42г.). Часткові індекси економічного, соціального та екологічного розвитку відображено на рис. 42а, 42б, 42в.

Такий підхід дозволив забезпечити обґрунтованість та методологічну коректність порівнянь параметрів окремих міст і районів Запорізької області за частковим інтегральним індексом, а також визначити місце кожного з них за рейтингом в регіоні, що дозволило достовірно оцінити глибину та ступінь диференціації їх розвитку.

Інтегральний індекс соціально-економічного розвитку Запорізької області в 2017 р. розраховано кумулятивним методом на основі стандартизованих величин, які характеризують різноманітні аспекти життєдіяльності міст та районів регіону (Додаток Б). За результатами розрахунку даного індексу можна зробити наступні висновки:

- обласний центр м. Запоріжжя, володіючи найвищим рівнем соціально-економічного розвитку в Запорізькій області, домінує у більшості сфер життєдіяльності регіону, про що свідчить найвище значення його інтегрального індексу – 0,6339 (0 – мінімальне значення, а 1 – максимальне). З іншого боку, чимала віддаленість результату м. Запоріжжя від максимального значення свідчить про те, що існує чимало сфер у яких інші міста та райони переважають його показники (зокрема: за рівнем зайнятості та безробіття, обсягами експорту товарів та послуг на 1 особу, рівнем забезпеченості ДНЗ та загальноосвітніми навчальними закладами, а також середнім розміром заробітної плати), що об'єктивно

пояснюється вищою щільністю населення, яка позначається і на показниках оплати праці;

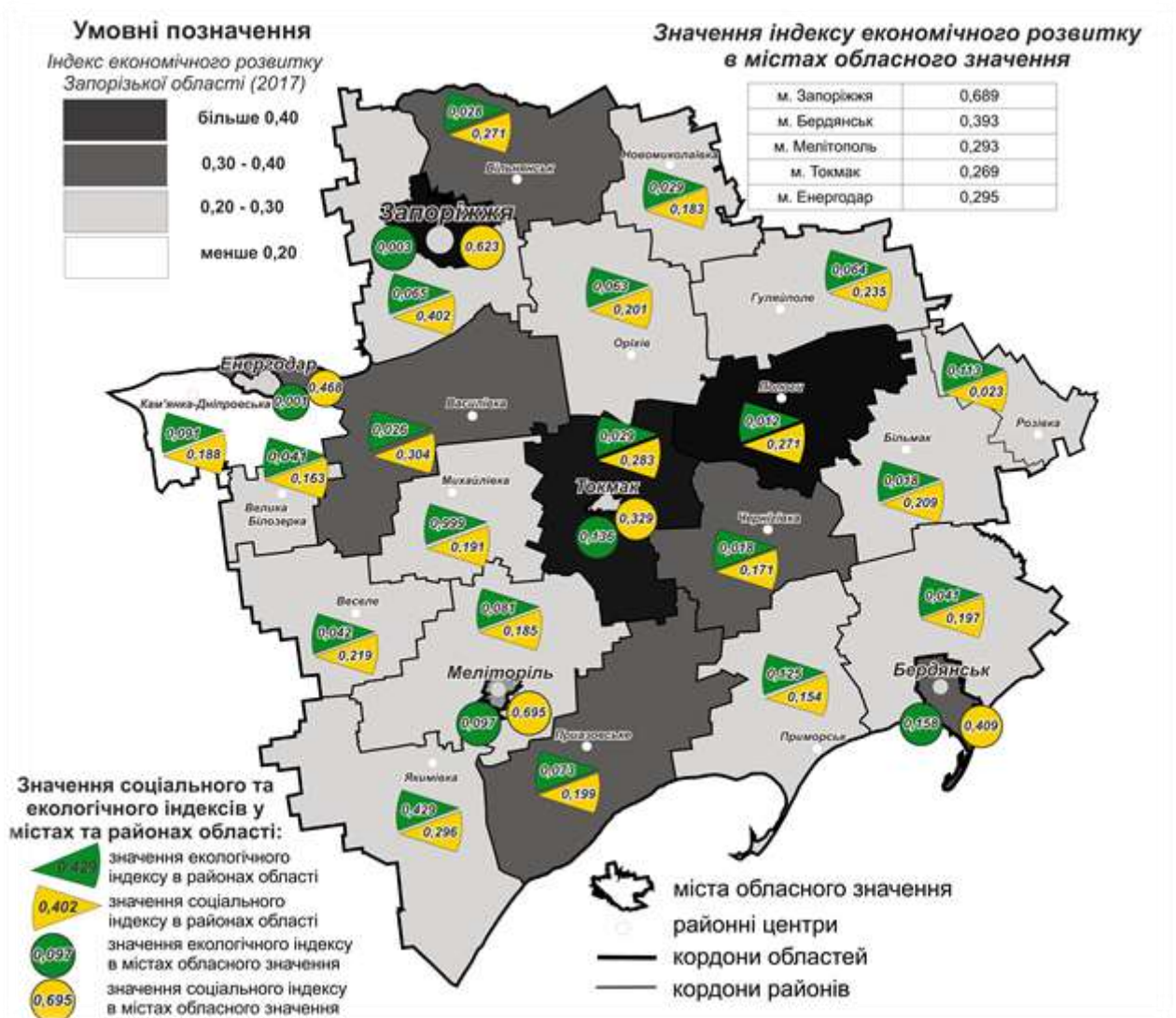

Рис. 42а. Індекс економічного розвитку міст і районів Запорізької області, 2017 р.

- м. Мелітополь (0,4366) та м. Бердянськ (0,3893), володіючи високим рівнем соціально-економічного розвитку, в окремих сферах (забезпеченість закладами освіти, підготовка кваліфікованих робітників та обсягах експорту послуг на 1 особу) навіть переважають обласний центр, але в більшості параметрів поступаються йому. Наявність в цих містах значного людського та економічного потенціалу, дозволяє їм за умови виваженої політики розвитку конкурувати з обласним центром в окремих сферах суспільної життєдіяльності та поступово наздоганяти його за рівнем соціально-економічного розвитку;

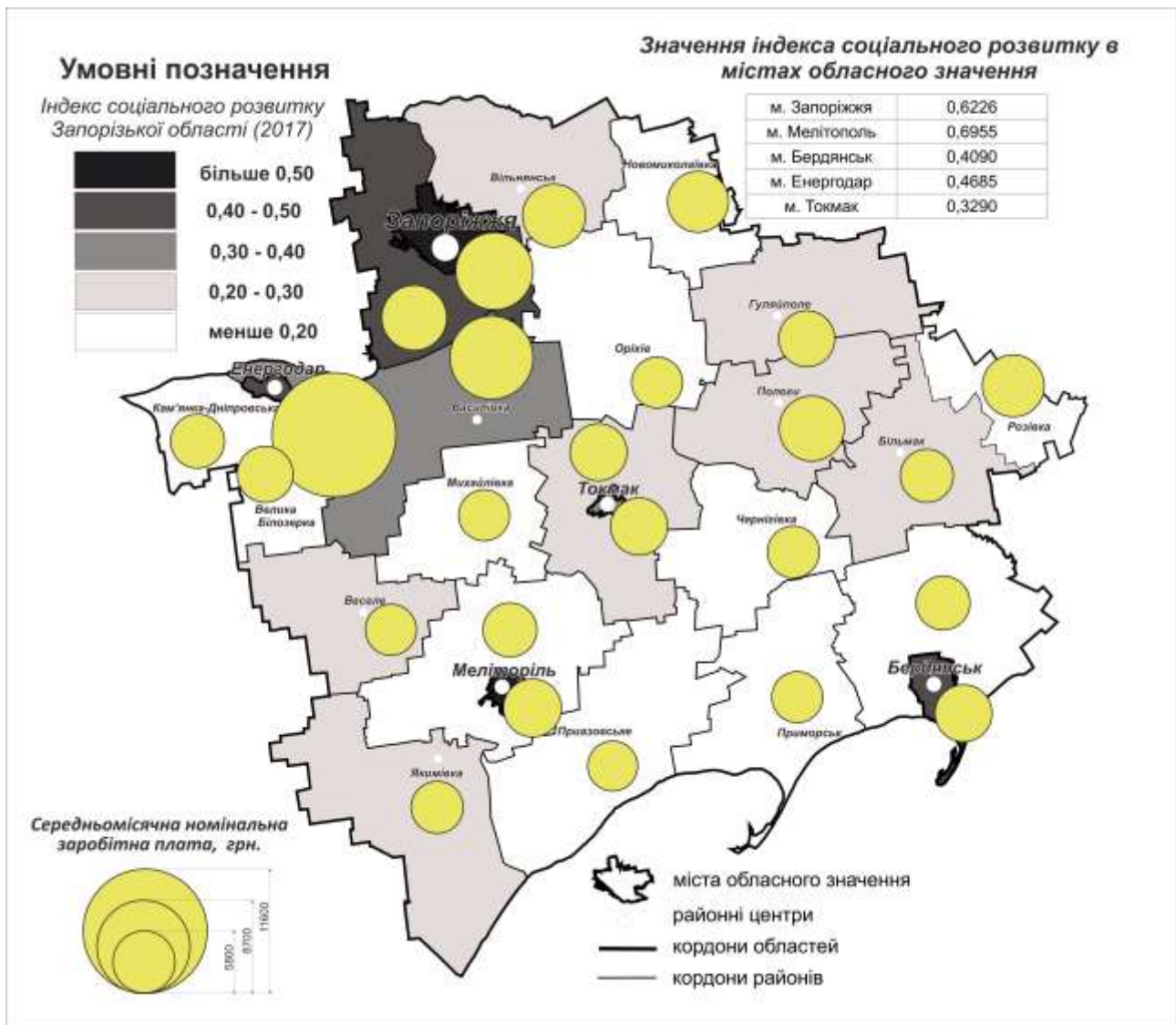

Рис. 42б. Індекс соціального розвитку міст і районів Запорізької області, 2017 р.

- значення інтегрального індексу Пологівського (0,4004) та Запорізького (0,3048) районів свідчить не тільки про досить високий рівень їх соціально-економічного розвитку, але й про наявність значних конкурентних переваг (промислова сфера для першого та вигідне розміщення для другого) поряд з іншими районами регіону, які дозволяють досягати цього рівня та ефективно підтримувати його;
- основна група з 14 районів (Василівський, Якимівський, Вільнянський, Приазовський, Михайлівський, Токмацький, Веселівський, Більмацький, Бердянський, Чернігівський, Гуляйпільський, Орхівський, Новомиколаївський та Великобілозерський) та м. Токмак, значення інтегрального індексу соціально-економічного розвитку яких знаходиться в діапазоні від 0,2 до 0,3, володіють середнім та нижче середнього рівнем соціально-економічного розвитку, який зумовлюється,

як низьким рівнем людського потенціалу, так і обмеженістю сфер економічного розвитку та підприємницької активності;

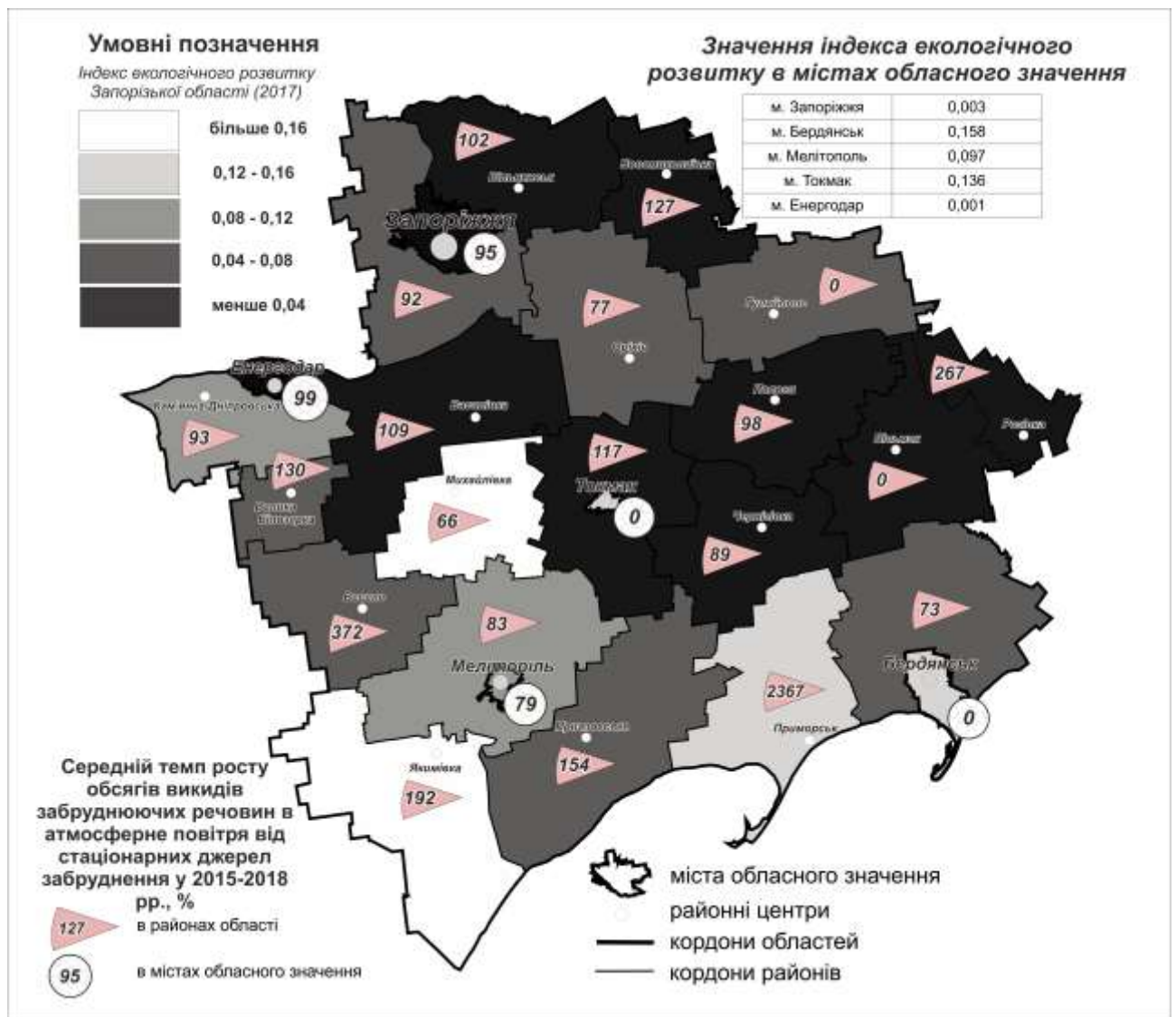

Рис. 42в. Індекс екологічного розвитку міст і районів Запорізької області, 2017 р.

- група аутсайдерів (значення інтегрального індексу до 0,2) включає 4 райони (Розівський, Мелітопольський, Кам'янка-Дніпровський та Приморський) з найнижчим рівнем соціально-економічного розвитку в Запорізькій області, які характеризуються дуже обмеженим людським та економічним потенціалом. Це поглиблюється сусідством із містами та районами, які володіють набагато вищим рівнем розвитку та активно притягують ресурси з навколишніх територій.

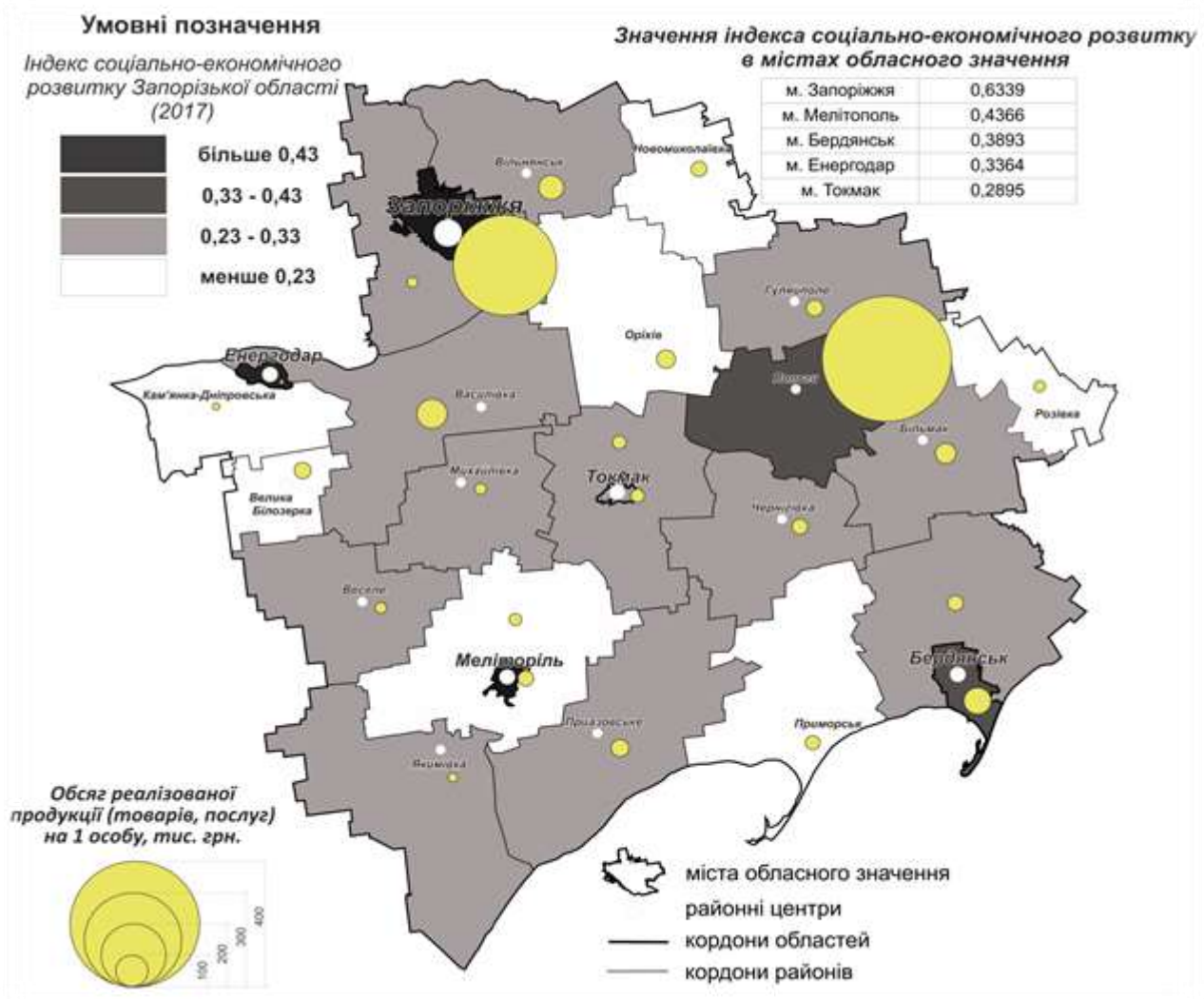

Рис. 42г. Інтегральний індекс соціально-економічного розвитку міст і районів Запорізької області в 2017 р.

*Джерело: складено авторами на основі даних⁸

Таким чином, модель просторового розвитку Запорізької області є значною мірою моноцентричною, що обумовлює великий розрив у показниках соціально-економічного розвитку між обласним центром та іншими територіями регіону. Рух у бік поліцентричної моделі регіонального розвитку через відновлення втрачених і набуття нових функцій найбільшими містами області дасть змогу не тільки зменшити диспропорції в територіальному розвитку, але й справлятиме сприятливий вплив на процес вдосконалення та зростання основних сфер життєдіяльності в регіоні загалом.

⁸ Офіційний веб-сайт Головного управління статистики у Запорізькій області. URL: <http://zp.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 25.05.2019).

Розвиток інфраструктури

Транспортна інфраструктура та інфраструктура зв'язку

Запорізька область має розвинену диверсифіковану транспортну систему, до якої входить мережа автомобільних та залізничних шляхів, а також об'єкти морського, річкового, авіаційного та електротранспорту, зокрема: Запорізький міський електротранспорт, Запорізький аеропорт, Запорізький річковий порт та Бердянський морський торговельний порт.

Експлуатаційна протяжність головних колій у межах Запорізької дирекції залізничних перевезень складає 988 км (5% від загальної довжини залізничних колій України). Щільність залізничних колій загального користування в регіоні є вищою у порівнянні з середньоукраїнським значенням цього показника і становить 36 км/тис.км² проти 34 км/тис.км².

Основні залізничні вузли Запорізької області: Мелітополь, Запоріжжя, Бердянськ.

Запорізька область є однією із областей України, де всі населені пункти сполучені дорогами з твердим покриттям. Щільність автомобільних доріг загального користування з твердим покриттям у Запорізькій області є нижчою, ніж в середньому по Україні і становить 251 км/тис.км². Райони із найбільшим забезпеченням автомобільними дорогами – Мелітопольський, Бердянський, Вільнянський, Оріхівський, Василівський, Запорізький.

Транспортна інфраструктура регіону забезпечує вантажні і пасажирські перевезення. Залізничним транспортом перевозяться кам'яне вугілля, кокс, нафта і нафтопродукти, чорні метали, залізна руда, хімічні та мінеральні добрива, будівельні матеріали та зерно. Упродовж 2015-2018 років зросли обсяги перевезень вантажів автомобільним транспортом та зменшились залізничним транспортом. При цьому вантажооборот залізничного транспорту зріс у 2018 р., частка залізничного транспорту у загальних обсягах вантажообороту регіону становила 68,9%.

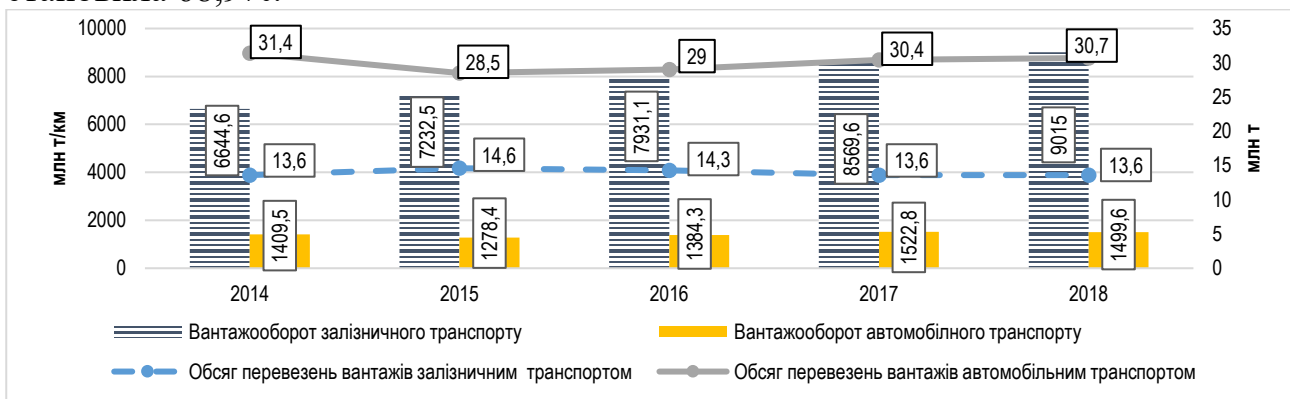

Рис. 43. Динаміка вантажних перевезень автомобільним і залізничним транспортом за 2014-2018 рр.

Загалом у 2018 році вантажооборот усіх видів транспорту становив 9 933,1 млн км і збільшився на 5,2 % у порівнянні з 2017 роком, хоча середньоукраїнський показник за цей період зменшився на 3,4 %.

Демографічна ситуація, зростання чисельності одиниць приватного транспорту, зміни в структурі переміщень та ін. призвели до тенденції,

пов'язаної зі скороченням обсягу пасажирообороту транспорту Запорізької області. За 2010-2018 рр. показник зменшився з 4069,3 до 2491,7 млн пас. км (на 38,8 %) (табл. 1). Скорочення пасажирообороту стало характерним для залізничного (на 57,8 %), трамвайного (на 53,1 %) та тролейбусного (на 45,8 %) видів транспорту.

Таблиця 29

Показники функціонування пасажирсько-транспортної інфраструктури
Запорізької області у 2010, 2014-2018 рр.

Показники	Роки						Динаміка, %	
	2010	2014	2015	2016	2017	2018	2018/ 2010	2018/ 2017
Пасажирооборот транспорту, млн пас. км, у т.ч.:	4069,3	2776,5	2280,1	2453,5	2241,1	2491,7	61,2	111,2
- залізничний	2728,6	1707,4	1282,9	к	к	1150,0	42,2	-
- автомобільний (автобуси)	1010,0	877,1	793,5	836,5	981,7	1172,4	116,1	119,4
- трамвайний	141,1	108,6	103,9	92,1	77,2	66,2	46,9	85,8
- тролейбусний	81,4	58,2	64,8	54,0	52,5	44,1	54,2	84,0
- авіаційний	8,5	24,2	33,8	31,3	54,0	57,6	6,8 р.	106,7
Рухомий склад тролейбусних машин, од.	154	96	102	95	74	49	31,8	66,2
Рухомий склад трамвайних вагонів, од.	184	126	126	120	120	132	71,7	110,0
Експлуатаційна довжина автомобільних доріг з твердим покриттям, км	6816,1	6830,2	6820,5	6817,3	6818,9	6818,9	100,1	100,0

З іншої сторони, відбулося нарощування обсягів пасажирообороту за автомобільним (автобуси) та авіаційним видами транспорту.

Проблемні аспекти:

- високий рівень зносу та збереження низької технологічності системи пасажирського транспорту;

- скорочення рухомого складу тролейбусних машин (з 154 од. у 2010 р. до 49 од. у 2018 р. (на 68,2 %)), чисельності трамвайних вагонів (відповідні показники становили 184 та 132 од., 28,3 %), перехід до простого відтворення експлуатаційної довжини автомобільних доріг з твердим покриттям. За 2010-2018 рр. темпи зменшення забезпеченості населення регіону рухомим складом пасажирського транспорту (трамваї, тролейбуси, метрополітени) на 100 тис. населення в області (40,25 %) були вищими, ніж у Дніпропетровській (4,0 %) та Харківській (8,3 %) областях та Сілезькому воєводстві Польщі (5,6 %).

У Запорізькій області розташовані інфраструктурні об'єкти, які посилюють її конкурентні переваги. Важливу роль у транспортній системі Запорізької області відіграє КП «Міжнародний аеропорт Запоріжжя». Аеропорт працює у цілодобовому режимі, має три злітно-посадкові смуги, дві з яких облаштовані для зльоту та посадки повітряних суден. Аеропорт розташований в 15 км від центру міста Запоріжжя, в 250 м від залізничної магістралі Москва-Сімферополь та в 350 м від автостради Запоріжжя – Донецьк, має під'їзду колію до складу ПММ, який розташований в межах аеропорту, що дає можливість на створення великого мультимодального логістичного центру з перевезення та зберігання вантажів з будівництвом вантажного терміналу на базі аеропорту Запоріжжя. У завершальній стадії перебуває будівництво нового пасажирського терміналу. Зростання пасажиропотоків Запорізького аеропорту зумовлено співпрацею із великими світовими та українськими перевізниками,

зокрема такими як: МАУ, Мотор Січ, Turkish Airlines, Atlasglobal, Pegasus Airlines, Anda Air, AzurAir, Windrose Airlines, YanAir, BravoAirways, LOT Polish Airlines, SkyUp. Крім того, Запорізький аеропорт запроваджує новітні технологічні засоби у роботі з пасажирами, зокрема створено електронну систему реєстрації пасажирів та багажу.

В регіоні розпочато діяльність з відновлення роботи Бердянського аеропорту, який би міг стати альтернативною аеропорту Маріуполя та здійснювати сезонне обслуговування внутрішніх рейсів.

Стратегічне значення для регіону має також ДП "Бердянський морський торговельний порт", який є висококомеханізованим транспортним підприємством, до складу якого входять 9 вантажних причалів, з яких 5 використовується для прийому генеральних вантажів. Перспективи розвитку порту пов'язані із розбудовою високотехнологічного перевантажувального комплексу із зерновим терміналом, потужність якого складе 1 млн. тон зерна на рік.

Не менш важливим для економіки регіону є Запорізький річковий порт, який має 13 вантажних причалів, вантажний і пасажирський термінали. Порт спеціалізується на переробці руди, коксу, вугілля, металобрухту, металовиробів, добрив, глини, піску, феросплавів, бокситів. Потужність порту з переробки вантажів складає 6 млн. тон/рік.

В області розвинуті всі види зв'язку. Регіон має розгалужену телефонну мережу, активно розвиваються системи мобільного зв'язку та мережа «Інтернет». Зміни, що відбулись в структурі реалізованих послуг населенню Запорізької області в сфері телекомунікацій та поштового зв'язку упродовж 2014-2018 рр. відображають загальнонаціональні тенденції і засвідчують зростання частки послуг мобільного зв'язку (на 6,2%) та комп'ютерного зв'язку (на 4%) на фоні суттєвого зменшення питомої ваги послуг телефонного зв'язку (на 8,1%) та кабельного телебачення (на 3,1%) (табл.30).

Таблиця 30

Структура послуг у сфері телекомунікацій та поштового зв'язку, %

Види зв'язку	2014	2015	2016	2017	2018
Поштовий	3,3	3,3	4,1	5,8	6,8
Телефонний	15,4	12,8	12,3	10,4	7,3
Передача і прийом телевізійних і радіопрограм, радіозв'язок	3,9	3,1	2,6	2,5	1
Комп'ютерний (в.т.ч. надання доступу до мережі «Інтернет»)	9,9	9,1	11	10,7	13,9
Послуги кабельного телебачення	3,8	3,1	2,6	2,1	0,7
Мобільний	63,7	68,6	66,9	66,2	69,9
Інші	0	0	0,5	2,3	0,4
Всього	100	100	100	100	100

Частка міських домогосподарств, які мають доступ до мережі Інтернет щорічно зростає і у 2017 році склала 72,6%, що є вище середньо українського показника (70,0%). Проте частка сільських домогосподарств, які мають доступ до Інтернету у 2017 році становила лише 38,4% при середньоукраїнському рівні 38,6%. Загалом, за кількістю абонентів мережі «Інтернет» на початок 2019 року Запорізька область, з показником 144,8 тис. осіб та увійшла до сімки регіонів лідерів (Одеська (1028,8 тис. осіб), Дніпропетровська (249,7 тис. осіб), Львівська

(204,2 тис. осіб), Донецька (173,9 тис. осіб), Миколаївська (154,4 тис. осіб), Харківська (153,1 тис. осіб).

Проблемні аспекти:

- недостатнє впровадження сучасних ІТ-технологій у функціонування та розвиток об'єктів соціальної інфраструктури, систему адміністративних, громадських, соціальних та інших послуг.

Енергетична інфраструктура

Запорізька область є однією з найбільш енергогенеруючих та енергоспоживаючих серед інших регіонів України. Енергетична інфраструктура території області сьогодні представлена різними типами підприємств, зокрема великими енергогенеруючими станціями і підприємствами з відновлювальної енергетики.

До енергогенеруючих станцій належать: ВП «Запорізька АЕС» ДП НАЕК «Енергоатом», ВП «Запорізька ТЕС» ПАТ «ДТЕК Дніпроенерго», філія Дніпровська ГЕС ПАТ «Укргідроенерго», які виробляють більше чверті електричної енергії від загальнодержавного обсягу.

Виробництво відновлювальної енергетики представлено такими підприємствами: вітрові електростанції – Ботієвська ВЕС та Приморська ВЕС – І ТОВ «Вінд Пауер» ДТЕК; сонячні електростанції – СЕС ТОВ «Токмак Солар Енерджі», СЕС ТОВ «Санталекс Грін Пауер», СЕС «Солар Парк Веселе» ТОВ «Солар Парк Пігорне», СЕС ТОВ «Сонячні Стандартні Рішення»; фотогальванічна електростанція – ФЕС ТОВ «Скіфія Солар І»; мала гідроелектростанція – ТОВ «Гідропауер 1».

Крім того, на території Запорізької області розташовані 10 невеликих сонячних електростанцій, 81 установка сонячної генерації приватних домогосподарств (населення) та біогазів енергетичний комплекс ТОВ «Біогаз – Україна», які виробляють електричну енергію. Є 26 підприємств, які виробляють пелети та гранули.

До підприємств, що здійснюють транспортування, постачання електроенергії на території області належать: ВП «Дніпровська електроенергетична система» ДП НЕК «Укренерго»; ПАТ «Запоріжжяобленерго»; ТОВ «Запоріжжяелектропостачання»; ДП «Придніпровська залізниця». Також в області знаходяться 24 підприємства, які здійснюють постачання електричної енергії.

Розвиненою в області є інфраструктура постачання енергетичних ресурсів, що представлена підприємствами з транспортування та постачання нафти та газу: Запорізьке лінійно виробниче управління магістральних газопроводів УМЗ «Харківтрансгаз» ПАТ «Укртрансгаз», ПАТ «Запоріжгаз», ТОВ «Запоріжгаз Збут», ПАТ «Мелітопольгаз», ДП «Газ Мелітополя» ПАТ «Мелітопольгаз», ТОВ «Запоріжспецтрансгаз», ДО «Комбінат «Зірка». Крім того, є ще 7 підприємств, які здійснюють постачання природного газу.

Запорізька область є єдиним в Україні регіоном де виробляються всі види електроенергії. Електропостачання Запорізької області здійснюється від атомної,

теплової електростанцій та гідроелектростанцій, сонячної та вітрової електростанцій, розташованих на території області.

Електростанціями області виробляється 29,5 % всієї електроенергії, що виробляється в Україні (табл. 31).

Таблиця 31
Виробництво електроенергії у 2018 році (млрд кВт. Год)

	Україна	Запорізька область	Питома вага
Електроенергія, у т.ч. вироблена:	158,9	46,798	29,5 %
тепловими електростанціями	60,8	6,373	10,5 %
атомними електростанціями	84,4	35,924	42,6 %
гідроелектростанціями	11,9	3,567	29,99 %
вітровими електростанціями	1,1	0,666	60,5 %
сонячними електростанціями	0,7	0,054	7,7 %

Впродовж останніх п'яти років Запорізька область залишається лідером з виробництва електроенергії серед досліджуваних регіонів (рис. 44). Також варто зазначити, що якщо у 2014 році у Запорізькій області об'єктами відновлюваної енергетики було вироблено 660,3 млн кВт. год електроенергії, то вже у 2018 р. цими об'єктами вироблено 933,5 млн кВт. год електроенергії, тобто за п'ять років збільшено виробництво електричної енергії на 273,2 млн кВт. год.

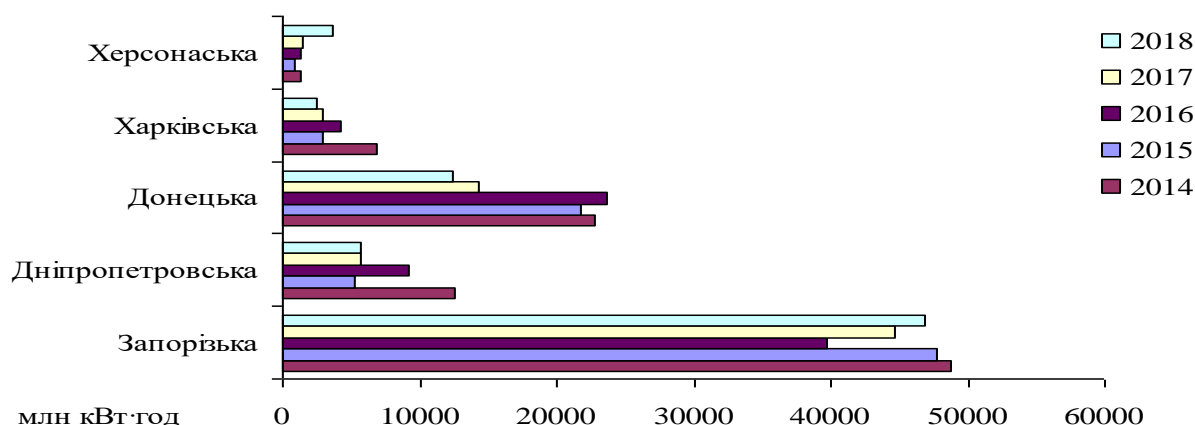

Рис. 44. Динаміка виробництва електроенергії в регіонах України

Основними споживачами електроенергії в області є промислові підприємства та населення, відповідно питома вага в загальнообласному споживанні електроенергії у 2018 році складає 66,2 % та 18,6 %. За п'ять років споживання електроенергії населенням залишається майже на одному рівні. За інформацією ПАТ «Запоріжжяобленерго» промислові підприємства знизили споживання електричної енергії у 2017 році на 38 %, у зв'язку з тим, що деякі промислові підприємства перейшли на прямі договори постачання електроенергії з ДП «Енергоринок».

Промисловість Запорізької області використовує найбільше теплоенергії та електроенергії. Її частка в загальних обсягах споживання теплоенергії у 2017 році становила 74%, а електроенергії 86,7%. Однак за період 2015-2017 років

частка використаної теплоенергії промисловістю скоротилася на 6%, а електроенергії на 1,2%.

У регіоні спостерігається тенденція до скорочення споживання природного газу споживачами (з 1 401,4 млн м³ у 2014 році до 1 124,9 млн м³ у 2018 році), що зумовлено переходом на альтернативні види палива, заміною та модернізацією котельного обладнання та проведенням інших енергозберігаючих заходів. Так, за 2016-2018 рр. економія паливно-енергетичних ресурсів за рахунок виконання заходів з енергозбереження, передбачених відповідними обласними та територіальними програмами енергоефективності, склала 2 447,47 тис. т у.п. На реалізацію заходів з енергозбереження в області було витрачено 127,54 млн грн.

Рівень споживання паливно-енергетичних ресурсів на одну особу в Запорізькій області є вищим середньоукраїнського рівня і за показником обсягів споживання регіон займає другу позицію після Дніпропетровської області.

На території області знаходяться 26 підприємств, які виробляють альтернативні види палива, при чому їх кількість впродовж п'яти років збільшилась на 9 одиниць. У 2018 році вироблено паливних брикетів, гранул з деревини та іншої природної сировини в обсязі 100,832 тис. тон, що на 12,8% більше ніж у 2017 році та на 31,5% менше 2014 року.

За 2014-2018 роки частка відновлюваної енергії у виробництві електроенергії Запорізької області збільшилась майже на 2%. У 2018 році об'єктами відновлюваної енергетики області було вироблено 933,5 млн. кВт. год електроенергії, що на 5,7% більше, ніж за 2017 рік (883,0 млн. кВт. год).

Соціальна інфраструктура

Освіта

Освітня інфраструктура Запорізької області сформована мережею: 512 од. дошкільних навчальних закладів (в яких навчається 57,9 тис. дітей), 557 од. закладів загальної середньої освіти (166,2 тис. учнів), 38 од. закладів професійно-технічної (13,2 тис. учнів) та 24 од. закладів вищої освіти (69,4 тис. студентів). В регіоні розвинена мережа об'єктів (понад 60) позашкільної освіти, що охоплює понад третину дітей в системі освіти.

Проте, мережа освітніх закладів у регіоні скорочується (рис. 45). Кількість закладів загальної середньої освіти за 2010/11-2018/19 н.р. зменшилась на 82 од. (12,8%), закладів професійної (професійно-технічної) освіти – на 8 од. (17,4%), вищих навчальних закладів – на 3 од. (11,1%); скорочується частка закладів загальної середньої освіти в сільській місцевості (до 51,2 % у 2018/19 н.р.).

Зменшення чисельності дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладів у значній мірі корелює зі скороченням чисельності населення (за 2010-2018 рр. найвищі темпи зменшення кількості дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладів припадали на райони, які відносяться до територій з високими та найвищими темпами скорочення чисельності населення – Приморський, Гуляйпільський, Приазовський, Більмацький, Новомиколаївський та ін.). У районах з найвищими темпами скорочення чисельності населення – Більмацький, Гуляйпільський, Новомиколаївський, Розівський – відсутні

заклади професійно-технічної освіти.

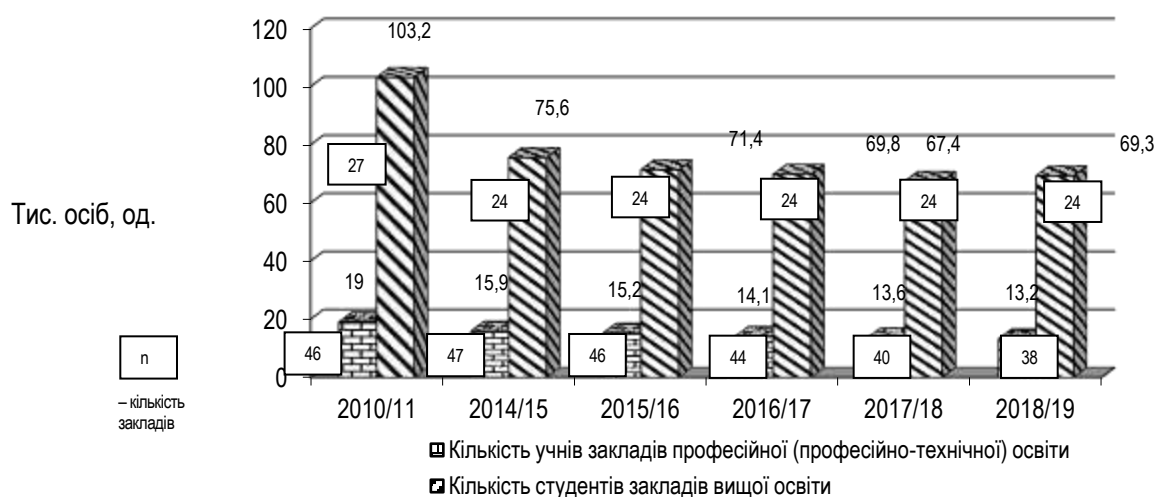

Рис. 45. Показники кількості закладів та чисельності учнів і студентів закладів професійної (професійно-технічної) та вищої освіти Запорізької області у 2010/11, 2014/15-2018/19 н.р.

Проблемні аспекти:

- *спадна динаміка чисельності учнів у закладах професійної (професійно-технічної) освіти (на 30,5% за 2010/11-2018/19 н.р.) та студентів у закладах вищої освіти (на 32,8% за аналогічний період).* Таким чином, при зростанні чисельності учнів шкіл характерною стала тенденція до зменшення кількості учнів професійних та вищих закладів освіти, головною мірою з причини як міжрегіональної, так і зовнішньої освітньої мобільності, трудової міграції, скорочення намірів здобувати спеціалізовану освіту. Це підтверджується й питомими показниками: в розрахунку на 10 тис. населення кількість осіб, які навчалися у закладах загальної середньої освіти, зростає за 2010/11-2018/19 н.р. на 11,3%; аналогічні показники для закладів професійної (професійно-технічної) та вищої освіти скоротилися на 26,4 та 29,0% відповідно.

Показники чисельності учнів та студентів в розрахунку на 10 тис. населення для Запорізької області нижчі, ніж в середньому по Україні (рис. 46).

За 2015-2018 рр. помітним стало зменшення чисельності студентів вищих закладів освіти III-IV рівнів акредитації. Якщо у 2015 р. у Запорізькій області на 10 тис. населення припадало 491,2 студенти (в середньому в Україні – 484,6), то у 2018 р. ситуація змінилася на протилежну – 451,5 осіб у Запорізькій області проти 452,8 – в Україні.

- *недостатнє матеріально-технічне забезпечення освітніх закладів (особливо – професійно-технічних) та забезпечення закладів загальної середньої освіти учителями* (показник кількості учителів у розрахунку на 100 учнів зменшився з 11,3 особи у 2010/11 н.р. до 10,2 особи у 2018/19 н.р. (скорочення склало 9,7%; забезпеченість шкіл області учителями залишається нижчою в порівнянні з загальнодержавними показниками. Відповідні показники для України у 2010/11 та 2018/19 н.р. становили 12,0 та 11,2 осіб);

Рис. 46. Чисельність учнів та студентів у розрахунку на 10 тис. населення в Україні та Запорізькій області у 2014/15 та 2017/2018 н.р.

- ускладнення ситуації з утриманням шкіл з малою наповнюваністю та забезпечення якості освітніх послуг в таких школах.

Порівняння обсягів витраток на 1 учня в школах та результатів ЗНО (які свідчать про якість отриманих освітніх послуг) в розрізі міст і районів Запорізької області вказують на протилежні тенденції – зростання обсягів витраток не лише не призводить до підвищення якості отриманих послуг, а навпаки результується гіршим рівнем знань (рис.47).

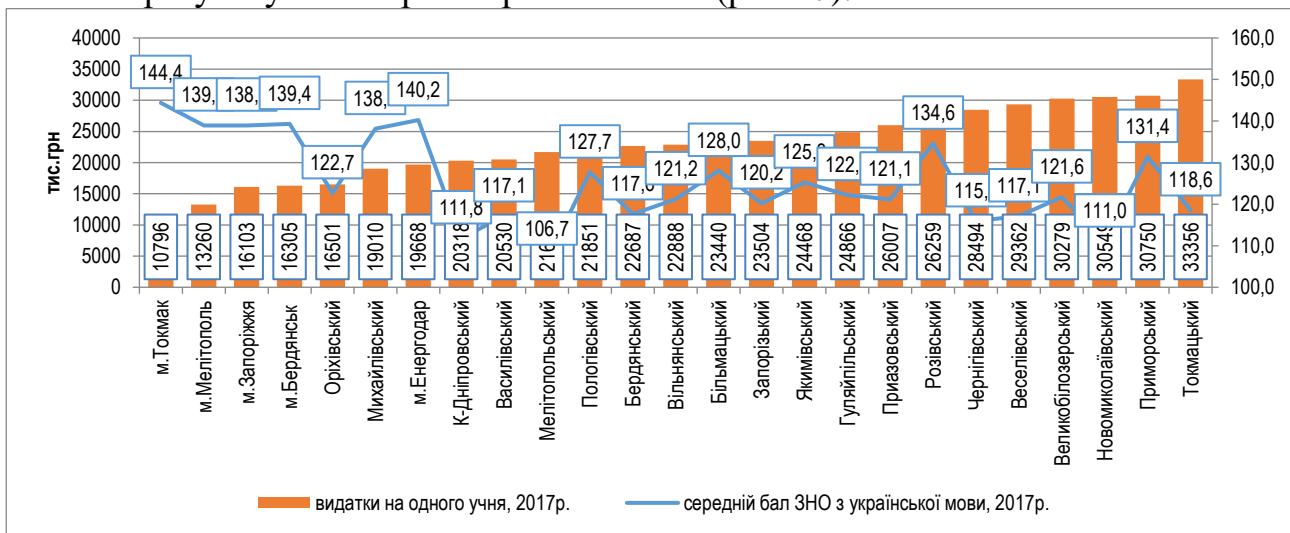

Рис. 47. Порівняння обсягів витраток на 1 учня в школах та результатів ЗНО в розрізі міст і районів Запорізької області, 2017-2018 н.р.

Така тенденція пов'язана з особливостями функціонування малокомплектних шкіл у невеличких населених пунктах, де фінансується радше заклад, а не освітня послуга. В сучасних умовах теза про те, що зникнення школи спричиняє до занепаду села вже втратила свою актуальність, тому важливим напрямком подолання таких негативних тенденцій є подальше створення опорних шкіл, де учні мають можливість отримати вищу якість послуг та

стимулюються до саморозвитку;

- недостатність інституційних можливостей інфраструктури інтеграції освіти, науки, науково-дослідних та інноваційних структур, бізнесу;
- збереження монопольного становища державної форми власності та недостатній рівень конкурентності середовища навчальних закладів (частка приватної форми у 2018/19 н.р. становила лише 1,3% в цілому та 25,0% у закладах вищої освіти).

Охорона здоров'я

Медична компонента соціальної інфраструктури Запорізької області представлена 79 лікарняними закладами, 497 лікарськими амбулаторно-поліклінічними закладами, у регіоні медичну допомогу населенню надають близько 170 фельдшерсько-акушерських пунктів, 190 фельдшерських пунктів, 270 амбулаторій, 2 районних лікарні та 1 самостійна амбулаторія, функціонує Територіальне медичне об'єднання «Обласний центр екстреної медичної допомоги і медицини катастроф». Загальна укомплектованість штатних лікарських посад перевищує 70 %. Медична інфраструктура області сформована та ведеться активна робота з її удосконалення. За 1995-2017 рр. зменшилася чисельність населення (з 227 до 204 особи), що в середньому припадає на одного лікаря, але, при цьому, завантаженість населення в розрахунку на одне лікарняне ліжко зростає (з 72,7 до 119,6 осіб) (рис. 48).

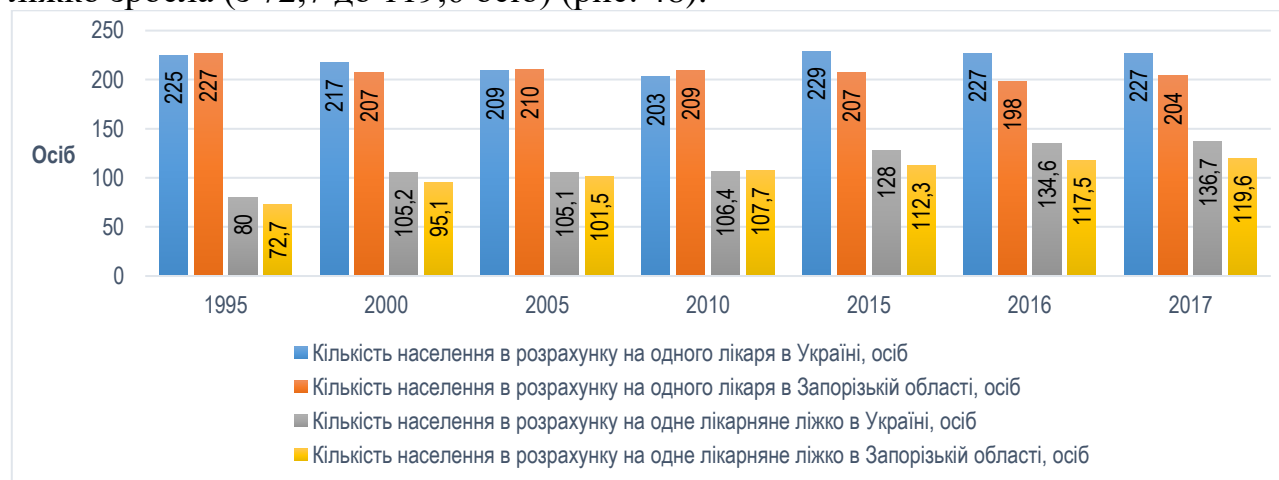

Рис. 48. Порівняльна характеристика забезпеченості населення Запорізької області та України лікарями і лікарняними ліжками у 1995, 2000, 2005, 2015-2017 рр.

Для медичної складової соціальної інфраструктури регіону характерні позитивні тенденції, пов'язані зі збільшенням чисельності лікарських амбулаторно-поліклінічних закладів (з 291 од. у 2010 р. до 497 од. у 2018 р. (темпи зростання становили 170,8%) та нарощуванням їх планової ємності (з 37,0 до 39,3 тис. відвідувань за зміну (на 6,2%), збільшенням чисельності лікарів усіх спеціальностей в розрахунку на 10 тис. населення (до 49 осіб). Але, при цьому, зменшується кількість лікарняних закладів (з 105 у 2011р. до 79 од. у 2018 р.) та кількість лікарняних ліжок.

Підтвердженням наявності достатнього потенціалу медичної

інфраструктури є й вищі за середньо державні значення таких показників, як кількість лікарів усіх спеціальностей, кількість лікарняних ліжок та планова ємність лікарських амбулаторно-поліклінічних закладів в розрахунку на 10 тис. населення (на 11,8%, на 12,9% та на 4,7% відповідно).

Показники кількості лікарняних ліжок в розрахунку на 1 тис. населення та кількості лікарів усіх спеціальностей у Запорізькій області (8,36 од. та 4,91 осіб на 1.01.2018 р.) знаходяться на приблизно однаковому рівні з сусідніми Дніпропетровською (8,75 од. та 4,72 осіб) і Харківською (8,37 од. та 5,79 осіб) областями; перевищують значення аналогічних показників для Херсонської області (7,64 од. та 3,6 особи) та Сілезького воєводства Польщі (5,52 од. та 3,92 особи).

У Запорізькій області реалізується медична реформа та станом на кінець 2018 р. реорганізовано практично усі заклади з усіх центрів первинної медико-санітарної допомоги, а також відокремлених амбулаторій. Разом із тим, низькою залишається активність з переходу на комунальні некомерційні підприємства закладів спеціалізованої та стаціонарної медичної допомоги, а також із підписанням населенням декларацій з лікарями (регіон входить до 5 областей з найнижчим рівнем охоплення населення деклараціями). Залишаються проблеми з матеріально-технічним забезпеченням, комп'ютерною технікою, інтернет-покриттям.

Проблемні аспекти:

- не зорієнтованість медичної інфраструктури на реалізацію системної моніторингової і профілактичної роботи з протидії характерним для регіону захворюванням кровообігу, новоутворень, вроджених аномалій, а також пов'язаним із забрудненням повітря та питної води, що призводить до високого рівня смертності населення;

- звуження мережі об'єктів медичної інфраструктури (кількість лікарняних закладів за 2011-2018 рр. зменшилася на 24,8% або 26 од. (рис. 49)). Чисельність лікарняних ліжок, як загалом, так і в розрахунку на 10 тис. населення, скоротилася на 14,3% та 16,4% відповідно, що особливо негативно в контексті високого рівня смертності в регіоні, одного з найвищих у державі;

Рис. 49. Чисельність закладів охорони здоров'я Запорізької області, на 1.01.2011, 1.01.2014-1.01.2018 рр.

- погіршення забезпеченості медичних закладів лікарським персоналом (кількість лікарів усіх спеціальностей скоротилася на близько 1,2%, а число осіб

середнього медичного персоналу – на 2,6 тис. осіб (в розрахунку на 10 тис. населення – на 10,3%));

- *недостатність мережі спортивно-оздоровчих майданчиків та їх територіальної поширеності* (районні центри, малі міста, сільські території).

Житлово-комунальне господарство

Житловий фонд у Запорізькій області за 2010-2018 рр. практично не змінювався, причому як у міських поселеннях, так і у сільській місцевості. В розрахунку на одиницю населення показник на поч. 2018 р. становив 23,7 кв. м, що було кращим за середнє значення в Україні (на 0,5 кв. м). Позитивною є наявність малої частки ветхого та аварійного житлового фонду (0,29 %).

Проте, житловий фонд у міських поселеннях в розрахунку на 10 тис. населення за 2016-2018 рр. зменшився з 620,6 до 398,2 тис. кв. м (рис. 50). В порівнянні з сусідніми областями України, а також із регіонами сусідніх держав, що належать до однієї типології, є підстави до висновку про дещо нижчий рівень забезпеченості населення Запорізької області житловим фондом (а також повільніші темпи його нарощування у 2010-2018 рр.). До порівняння, якщо на 1.01.2018 р. в розрахунку на одну особу тут припадало 23,7 кв. м житлового фонду, то у Харківській області – 24,11 кв. м, у Дніпропетровській області – 23,93 кв. м, у Херсонській області – 23,72 кв. м. Ще вищими були значення показників однотипних регіонів сусідніх держав, Гомельської області Республіки Білорусь (26,0 кв. м) та Сілезького воєводства Республіки Польща (27,5 кв. м).

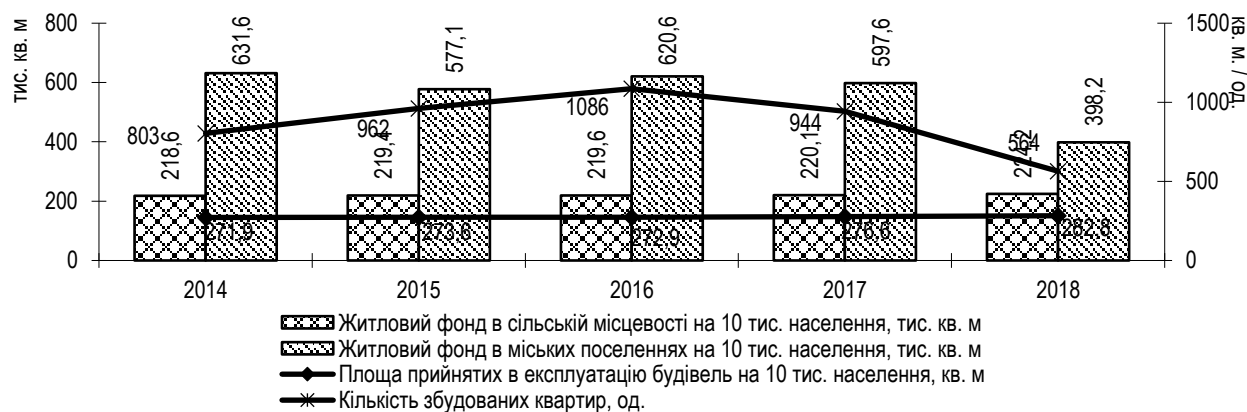

Рис. 50. Житловий фонд та прийняття в експлуатацію житлових будівель у Запорізькій області у 2014-2018 рр.

Проблемні аспекти:

- *нижча забезпеченість житловим фондом, зокрема якісним, сільського населення*, що є одним із чинників вищих темпів скорочення чисельності населення на сільських територіях (частка житлового фонду на сільських територіях області коливалася в діапазоні 36-37 %; погіршується і зростають диференціації в рівні обладнання квартир у сільських поселеннях (забезпеченість водопроводом становила 30,1 % (при 77,8 % у міських поселеннях та 31,5 % на сільських територіях України), каналізацією – 27,3 % (при 76,6 % та 27,7 % відповідно), індивідуальним опаленням – 40,5 % (при середньо державному значенні на сільських територіях 49,5 %), природнім газом

– 42,4 % (при середньо державному значенні на сільських територіях 53,8 %));

- *недостатня забезпеченість населення області якісними житлово-комунальними послугами* (близько 90 % території регіону має недостатнє забезпечення водними ресурсами; дев'ять районів з двадцяти не мають достатніх експлуатаційних запасів прісних підземних вод, близько 70 % запасів підземних вод за фізико-хімічними показниками не відповідають вимогам до питної води (у тому числі з причин застарілості технологій знезараження води та антропогенного забруднення джерел водопостачання). За 2014-2018 рр. збудовано, реконструйовано і відремонтовано 392,86 км мереж водопостачання, 37,02 км мереж водовідведення, 179 артезіанських свердловин, 35 водонапірних башт, 3 водопровідних та 9 каналізаційних очисних споруд, 9 насосних станцій⁹, проте необхідна подальша реконструкція та модернізація об'єктів водопровідного господарства;

- *високий рівень зносу будівельних та огорожувальних конструкцій житлових будинків* ((40-60 %), понад 75 % яких були введені в експлуатацію ще до 1975 р.) *та скорочення темпів оновлення якісного житлового фонду* (з 2010 р. по 2016 р. динаміка кількості введених в експлуатацію квартир була спадною, частка нових будівель у сільській місцевості регіону збільшилася лише до 25,4 %, а частка збудованих квартир у сільській місцевості – до 21,6 %; в розрахунку на 10 тис. населення за 2010-2018 рр. загальна площа прийнятих в експлуатацію будівель скоротилася на 50,1 %, а кількість збудованих квартир – на 37,7 %).

Культура

На початок 2018 р. в Запорізькій області налічувалося 6 театрів, 23 музеї, 544 бібліотеки, 42 демонстратори фільмів, 427 клубних закладів (табл. 32).

Таблиця 32

Показники функціонування закладів культури та мистецтва Запорізької області на 1.01.2011, 1.01.2014-2018 рр.

Показники	Роки						Динаміка, %	
	1.01.2010	1.01.2014	1.01.2015	1.01.2016	1.01.2017	1.01.2018	2018/2010	2018/2017
Кількість театрів, од.	5	6	6	6	6	6	120,00	100,00
Кількість глядачів на виставах, тис. осіб	141,7	161,6	168,4	166,4	175,4	191,2	134,93	109,01
Кількість музеїв, од.	21	23	23	23	23	23	109,52	100,00
Кількість відвідувачів музеїв, тис. осіб	641,6	620,9	515,7	531,9	545,9	548,6	85,50	100,49
Кількість бібліотек, од.	600	575	569	561	547	544	90,67	99,45
Бібліотечний фонд, тис. прим.	10008,9	9530,3	9518,2	9182,7	8973,7	8740,2	87,32	97,40
Кількість демонстраторів фільмів, од.	59	61	55	54	44	42	71,19	95,45
Кількість глядачів на сеансах, тис. осіб	170,2	258,2	219,8	203,4	274,6	283,7	166,69	103,31
Кількість клубних закладів, од.	469	25,1	445	440	439	427	91,04	97,27
Кількість місць в клубних закладах, тис. од.	141,7	142,3	137,6	136,4	135,7	136,1	96,05	100,29

В цілому, станом на 1.01.2018 р. для Запорізької області характерний порівняно високий рівень забезпеченості населення театрами та музеями. В розрахунку на 100 тис. населення кількість таких об'єктів складала 1,67 од., за 2010-2018 рр. збільшилася кількість місць в будинках-інтернатах для громадян

⁹ Стратегічний аналіз напряму «Поліпшення забезпечення населення пунктів якісною питною водою»: дані Запорізької ОДА.

похилого віку та осіб з інвалідністю (на 6,7 % за 2010-2018 рр.), чисельність глядачів на виставах (на 34,9 %), кількість глядачів на сеансах фільмів (на 66,7 %).

Проблемні аспекти:

- *недовикористання потенціалу музеїв, (у т. ч. скорочення кількості відвідувачів музеїв (на 93,0 тис. осіб)) та об'єктів історико-культурної спадщини;*

- *недостатність заходів з диверсифікації та планування розвитку альтернативних сучасних культурно-відпочинкових закладів та їх заходів (в області спостерігається зменшення уваги до традиційних відпочинкових закладів, зокрема зменшується чисельність бібліотек (на 56 од. або на 9,3 %), скорочується бібліотечний фонд (на 12,7 %), зменшується кількість демонстраторів фільмів (на 17 од. (на 28,8 %)), скорочується кількість клубних закладів (на 42 од. або на 8,9 %), а також чисельність місць у клубних закладах (на 3,9 %)).*

Інфраструктура соціального захисту

В Запорізькій області достатньо високим рівнем розвитку характеризується інфраструктура соціального захисту (табл. 33).

Таблиця 33

Забезпечення населення Запорізької області будинками-інтернатами, дитячими будинками, центрами соціально-психологічної реабілітації дітей у 2010, 2014-2018 рр.

Показники	Роки						Динаміка, %	
	2010	2014	2015	2016	2017	2018	2018/ 2010	2018/ 2017
Кількість будинків-інтернатів для громадян похилого віку та осіб з інвалідністю (дорослих та дітей і молоді), од.	11	11	11	11	11	11	100,0	100,0
Кількість місць в будинках-інтернатах для громадян похилого віку та осіб з інвалідністю (дорослих та дітей і молоді), од.	2590	2779	2779	2813	2798	2764	106,7	98,8
Кількість дитячих будинків сімейного типу, од.	11	19	27	31	33	41	3,7 р.	124,2
Кількість вихованців дитячих будинків сімейного типу, осіб	71	126	171	199	223	269	3,8 р.	120,6
Кількість прийомних сімей, од.	131	193	205	210	204	201	153,4	98,5
Кількість вихованців прийомних сімей, осіб	240	386	408	420	431	426	177,5	98,8
Кількість центрів соціально-психологічної реабілітації дітей, од.	2	5	5	5	5	5	2,5 р.	100,0
Кількість місць в центрах соціально-психологічної реабілітації дітей, од.	95	215	215	215	215	215	2,3 р.	100,0
Кількість вихованців центрів соціально-психологічної реабілітації дітей, осіб	250	325	719	790	718	755	3,0 р.	105,2

Позитивними зрушеннями в покращенні цієї компоненти соціальної інфраструктури стали збільшення: у 3,7 рази (за 2010-2018 рр.) чисельності дитячих будинків сімейного типу, у 3,9 рази чисельності вихованців дитячих будинків сімейного типу, на 53,4 % кількості прийомних сімей та на 77,5 % кількості їх вихованців, у 2,5 рази чисельності центрів соціально-психологічної реабілітації та у 2,3 рази кількості місць в таких центрах, у 3,0 рази кількості

вихованців центрів соціально-психологічної реабілітації дітей.

Важливо відмітити позитивні зрушення, що відбуваються в регіоні, які пов'язані зі забезпеченням координації молодіжної роботи, зокрема створені та функціонують: Запорізька обласна студентська рада, Запорізька обласна рада трудової молоді, КУ «Запорізький обласний центр молоді» ЗОР, КЗ «Обласний центр патріотичного виховання молоді» ЗОР, близько 40 закладів щодо роботи з молоддю, 7 молодіжних просторів та близько 150 молодіжних громадських організацій (з яких 52 % активно здійснюють діяльність).

До сильних сторін молодіжної соціальної інфраструктури Запорізької області потрібно віднести й високий рівень розвитку та ефективності функціонування об'єктів фізичної культури та спорту, про що свідчать значні здобутки і досягнення в цій сфері за 2014-2018 рр.

Проблемні аспекти:

- *в інституційних закладах ще виховуються діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, які потребують влаштування в сімейні форми виховання;*

- *наявність потреби в подальшому створенні та активізації діяльності молодіжних центрів/платформ/хабів на місцевому рівні¹⁰.*

Таким чином, Запорізька область характеризується сформованим потенціалом соціальної інфраструктури. Проте, її подальший розвиток і підвищення ефективності функціонування, вплив на збалансований поступ регіону і його територій тісно пов'язані з модернізацією об'єктів, покращенням їх інвестиційної привабливості, зростанням інноваційної активності, впровадженням сучасних, зокрема інформаційних, технологій, більш раціональним розміщенням територією та у відповідності до локалізації соціальних проблем, підвищенням соціально-економічної ефективності та реалізацією завдань соціального захисту і безпеки населення краю.

Фінансово-бюджетна сфера

У Запорізькій області активно впроваджуються реформа децентралізації, адміністративно-територіальна реформа, що впливає на рівень фінансової спроможності адміністративно територіальних одиниць, зміні відносин між державним та місцевими бюджетами. Аналіз фінансової спроможності Запорізької області в контексті формування доходів Державного бюджету показав, що у 2018 рр. відбулося зростання надходжень з Запорізької області до державного бюджету порівняно з 2017р., зокрема у 2018 році надійшло 1222,2 млн. грн.. доходів, а без урахування сум бюджетного відшкодування податку на додану вартість - 26306,6 млн.грн. (рис.51)

---

¹⁰ Інформація Управління молоді, фізичної культури та спорту Запорізької ОДА.

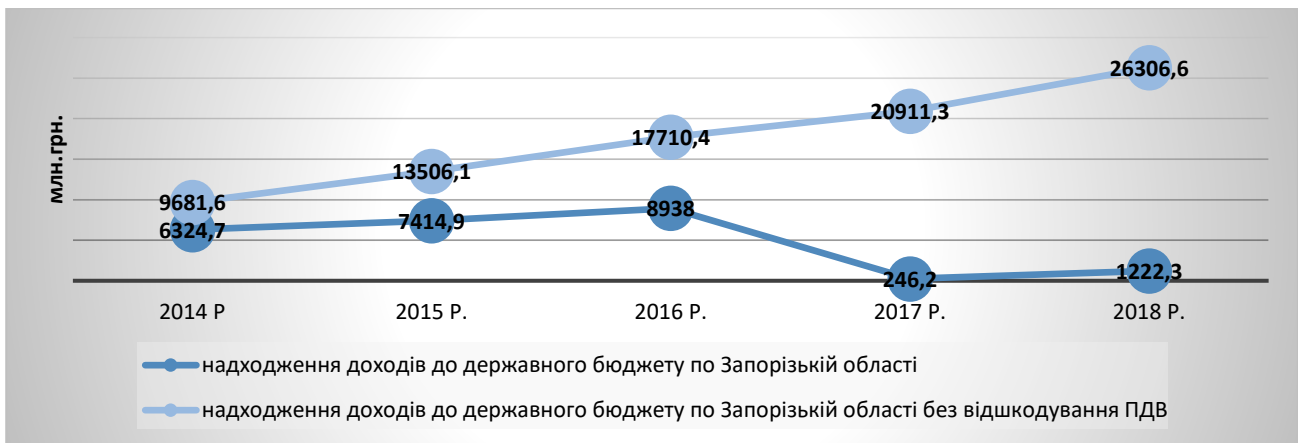

Рис.51 Надходженні до державного бюджету України по Запорізькій області

Реалізація реформи бюджетної децентралізації в напрямку зміцнення фінансової бази місцевих бюджетів суттєво вплинула на доходну частину місцевих бюджетів України. За період 2014-2018 рр. доходи місцевих бюджетів з урахуванням трансфертів Запорізької області зросли у 3,3 рази (для порівняння в Україні 3,0 рази). Доходи місцевих бюджетів без урахування трансфертів Запорізької області зросли у 2,7 рази (для порівняння в Україні 2,6 рази).

У 2018 році до загального та спеціального фондів місцевих бюджетів (з урахуванням міжбюджетних трансфертів) надійшло 31038,7 млн грн. (з них 28759,8 млн грн. загального фонду та 2278,9 млн грн. спеціального фонду), що на 35,5 %, більше за відповідний показник минулого року (зростання по Україні 41,8%). Без урахування міжбюджетних трансфертів надійшло 12507,2 млн. грн (з них 11071,1 млн грн. загального фонду та 1436,1 млн грн спеціального фонду), що на 14,9%, більше, ніж у 2017 році (зростання по Україні -14,8%) (рис.52).

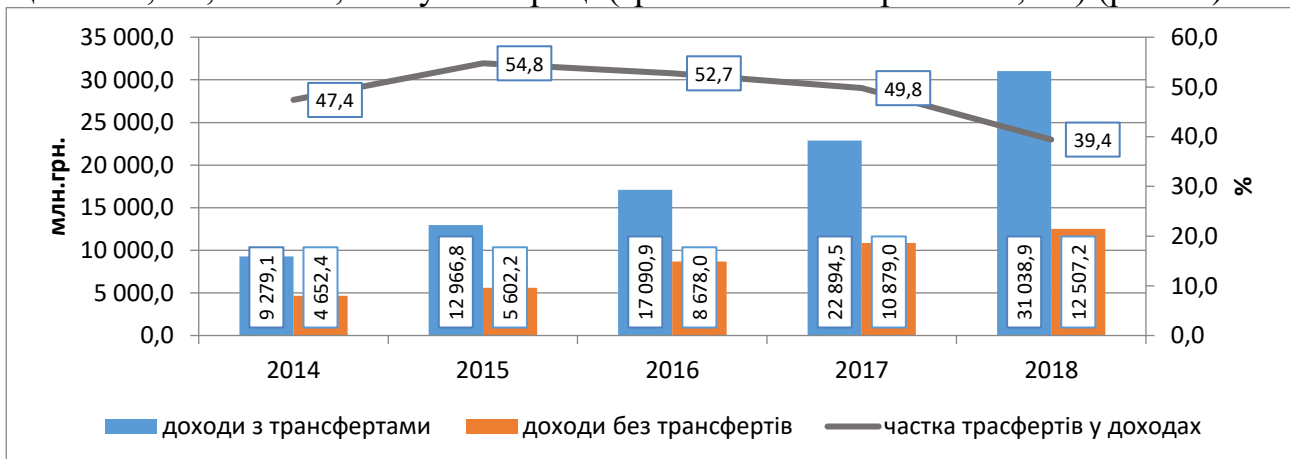

Рис. 52 Динаміка доходів місцевих бюджетів Запорізької області 2014-2018рр.

Доходи загального фонду місцевих бюджетів Запорізької області складають майже 90 % в обсязі надходження доходів місцевих бюджетів області (без урахування трансфертів). Позитивною тенденцією стало зниження частки трансфертів у доходах місцевих бюджетів Запорізької області з 54,8 % у 2015 році до 39,4 % у 2018 році (середнє по Україні у 2018 р. – 40,6%). В структурі трансфертів Запорізької області, як і України в цілому, відбулось значне зростання частки субвенцій та скорочення частки дотацій з державного бюджету.

У 2018 р. обсяг доходів місцевих бюджетів Запорізької області без урахування міжбюджетних трансфертів на одну особу склав 7355,2 грн, що у 2,8 рази більше ніж у 2014 р. (табл.34).

Таблиця 34

Доходи та видатки місцевих бюджетів на одну особу у 2014, 2018рр.

	2014 р.				2018 р.			
	податкові надходження на одну особу	доходи без трансфертів на одну особу	видатки на одну особу	трансферти на одну особу	податкові надходження на одну особу	доходи без трансфертів на одну особу	видатки на одну особу	трансферти на одну особу
Україна	1922,5	2225,6	5222,8	2875,0	5548,4	6286,9	13614,5	7132,9
Дніпропетровська	3074,7	3350,2	5343,3	2079,4	7800,4	8684,0	16091,4	6856,3
Донецька	2045,2	2221,9	3751,7	1943,0	2702,2	3127,0	6787,0	3268,6
Запорізька	2338,9	2619,9	5049,2	2476,0	6671,6	7355,2	15256,3	7194,6
Харківська	2127,1	2399,5	5206,7	2760,4	6241,3	6826,6	13522,8	6282,5
Херсонська	1367,0	1703,8	5192,0	3520,1	4294,0	5017,9	12985,5	7996,8
Гомельська (2016р.)					12064,1	13402,0	20307,3	6930,0

Рівень податкових надходжень є важливим індикатором соціально-економічного розвитку територій, що відображає ступінь розвитку підприємництва. Частка податкових надходжень в доходах місцевих бюджетів без урахування трансфертів Запорізької області у 2018 році становила 90,7 % (в Україні 88,2 %). Податкові надходження до місцевих бюджетів Запорізької області на одного мешканця у 2018 році становили 6671 грн., що перевищує середнє значення цього показника в Україні та найближчих по сусідству областях, окрім Дніпропетровської.

В структурі податкових надходжень місцевих бюджетів області у 2018 році основну частку становлять податок на доходи фізичних осіб (ПДФО) 58,8 %, єдиний податок – 10,7 %, податок на майно – 14,2 % (табл.35). На мобілізацію надходжень від ПДФО мають істотний вплив такі чинники як: фінансові результати суб'єктів господарської діяльності, зареєстрованих/розташованих на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці; рівень тіньового сектору економіки; кількість суб'єктів бюджетної сфери. Позитивною тенденцією є зростання частки ПДФО, що надходить до місцевих бюджетів від суб'єктів реальної економіки, а не бюджетної сфери. В цілому за період 2014-2018 рр. надходження ПДФО до місцевих бюджетів Запорізької області зросли у 2,6 рази та склали у 2018 році 6665 млн.грн. (для порівняння Дніпропетровська -14233 млн грн, Донецька – 7589 млн.грн, Харківська – 9775 млн грн., Херсонська – 2657 млн грн.)

Таблиця 35

Структура податкових надходжень місцевих бюджетів у 2018р.

	Україна	Дніпропетровська	Донецька	Харківська	Херсонська	Запорізька	Гомельська
ПДФО	59,4	57,1		59,0	59,9	58,8	35,0
рентна плата та плата за використання інших природних ресурсів	2,1	3,1	1,7	5,2	0,8	2,0	0
акцизний податок з реалізації суб'єктами господарювання роздрібною торгівлею підакцизних товарів	2,5	2,0	1,9	2,3	3,4	2,2	0
податок на майно	13,4	16,4	8,9	13,2	13,4	14,2	17,7
єдиний податок	12,7	9,4	7,5	15,1	16,2	10,7	0
екологічний податок	0,9	1,6	4,5	0,6	0,2	1,8	0,6
інші податкові надходження	8,9	10,5	7,8	4,7	6,1	10,4	46,7

За підсумками 2018 року податкова спроможність місцевих бюджетів Запорізької області була вищою, ніж середня в Україні. У 14-ти (24,5%) місцевих бюджетів індекс податкоспроможності вищий 1,1, тобто бюджети з реверсною дотацією, ще 14 (24,5 %) - місцевих бюджетів не підлягають вирівнюванню та 28 (51%) місцевих бюджетів з індексом податкоспроможності нижчим 0,9, тобто бюджети потребують базової дотації. В області лише 6 місцевих бюджетів з критичним рівнем податкоспроможності нижче 0,5 (табл.36).

Таблиця 36

Індекси податкоспроможності місцевих бюджетів Запорізької області, 2018 р.

Адміністративно-територіальна одиниця	індекс податкоспроможності *	індекс податкоспроможності до середнього по області	індекс податкоспроможності до середнього по Україні	Адміністративно-територіальна одиниця	індекс податкоспроможності	індекс податкоспроможності до середнього по області	індекс податкоспроможності до середнього по Україні
м.Енергодар	7 442,60	3,67	3,77	Новоолександрівська	1 723,8	0,85	0,87
м.Запоріжжя	4 201,9	2,07	2,13	Павлівська	1 719,8	0,85	0,87
Воздвиженська	3 847,4	1,90	1,95	Плодородненська	1 715,2	0,85	0,87
Комиш-Зорянська ОТГ	3 530,6	1,74	1,79	Підгірненська	1 693,5	0,84	0,86
Пологівський р-н	3 391,4	1,67	1,72	Бердянський р-н	1 686,2	0,83	0,85
Гуляйпільський р-н	3 213,0	1,59	1,63	Кирилівська	1 677,1	0,83	0,85
Василівський р-н	3 089,5	1,52	1,57	Чкаловська	1 674,0	0,83	0,85
Долинська ОТГ	2 670,5	1,32	1,35	Остриківська ОТГ	1 641,1	0,81	0,83
Осипенківська ОТГ	2 656,8	1,31	1,35	Петро-Михайлівська	1 627,1	0,80	0,82
Великобілозерська	2 606,5	1,29	1,32	Якимівська	1 619,8	0,80	0,82
Воскресенська ОТГ	2 495,4	1,23	1,26	Берестівська ОТГ	1 570,0	0,77	0,80
Широківська	2 456,6	1,21	1,25	м.Токмак	1 511,6	0,75	0,77
Смирновська ОТГ	2 410,0	1,19	1,22	Біленьківська ОТГ	1 493,1	0,74	0,76
Новомиколаївський р-н	2 350,2	1,16	1,19	Приазовський р-н	1 477,1	0,73	0,75
Розівський р-н	2 210,5	1,09	1,12	Мелітопольський р-н	1 443,5	0,71	0,73
Приморська ОТГ	2 208,2	1,09	1,12	Приморський р-н	1 431,3	0,71	0,73
Вільнянський р-н	2 142,2	1,06	1,09	Таврійська ОТГ	1 428,2	0,70	0,72
Приазовська	2 138,3	1,06	1,08	Новобогданівська	1 413,9	0,70	0,72
Більмацький р-н	2 083,7	1,03	1,06	Михайлівський р-н	1 407,2	0,69	0,71
Ботіївська ОТГ	2 078,5	1,03	1,05	Кам'янсько-Дніпровська	1 355,1	0,67	0,69
Малотокмачанська ОТГ	2 065,9	1,02	1,05	Новоуспенівська	1 220,5	0,60	0,62
Чернігівська	1 988,5	0,98	1,01	Якимівський р-н	900,7	0,44	0,46
м.Мелітополь	1 987,9	0,98	1,01	Комишуваська ОТГ	850,8	0,42	0,43
Преображенська ОТГ	1 982,2	0,98	1,00	Запорізький р-н	813,7	0,40	0,41
Гуляйпільська	1 974,1	0,97	1,00	Благовіщенська	679,0	0,34	0,34
м.Бердянськ	1 935,5	0,96	0,98	Водянська	580,7	0,29	0,29
Оріхівська	1 914,5	0,94	0,97	Веселівська ОТГ	577,7	0,29	0,29
Токмацький р-н	1 909,4	0,94	0,97	<i>середнє по області</i>	2063,2		
Веселівський р-н	1 807,5	0,89	0,92	<i>середнє по Україні</i>	1973,4		
Гривська ОТГ	1 775,5	0,88	0,90				

* податок та збір з доходів фізичних осіб на одну особу

Особливістю розвитку Запорізької області в умовах реформи адміністративно-фінансової децентралізації є позитивна тенденція формування

ОТГ з високим рівнем податкоспроможності та високим фінансово-економічним потенціалом розвитку.

Важливе значення для розвитку області відіграє обсяг доходів бюджету розвитку місцевих бюджетів. Через бюджет розвитку адміністративно-територіальні одиниці реалізують проекти соціально-економічного розвитку, що іноді мають інвестиційне та інноваційне спрямування. Надходження до бюджету розвитку (з урахуванням коштів, одержаних від загального фонду бюджету) Запорізької області у 2018 році склали 2168,8 млн грн., що на 2,1 % менше попереднього року та більше як у 3 рази показника 2015 року. Відповідно зросла частка доходів бюджету розвитку у загальній структурі доходів (без урахування міжбюджетних трансфертів) з 12,6 % у 2015 році до 17,3 % у 2018 році (рис. 53).

Рис. 53 Динаміка доходів бюджету розвитку місцевих бюджетів Запорізької області 2015-2018 рр.

Однак у 2018 році доходи бюджету розвитку місцевих бюджетів Запорізької області на одну особу склали 1276,6 грн., що на 441,5 грн. менше середнього по країні (1718,1 грн.). Впродовж останніх років спостерігалася негативна тенденція зниження темпів зростання доходів бюджету розвитку місцевих бюджетів Запорізької області (табл.37).

Таблиця 37

Динаміка доходів бюджету розвитку місцевих бюджетів 2015-2018 рр.

	бюджет розвитку, млн.грн				бюджет розвитку на одну особу				темпи зростання бюджету розвитку		
	2015р.	2016р.	2017р.	2018р.	2015р.	2016р.	2017р.	2018р.	2016р	2017р	2018р
Україна	23384,5	46077,9	58619,8	72006,8	544,7	1082,0	1383,0	1718,1	197,0	127,2	122,8
Дніпропетровська	2210,2	5299,1	6254,4	7939,1	674,6	1640,4	1935,7	2484,8	239,8	118,0	126,9
Донецька	1313,7	1893,9	2320,8	3867,6	305,7	446,2	552,5	933,2	144,2	122,5	166,6
Запорізька	708,9	1801,6	2215,2	2168,8	401,5	1036,7	1286,7	1276,6	254,4	123,0	97,9
Харківська	1846,7	3401,0	4649,9	5610,4	676,1	1259,1	1726,0	2111,9	184,2	136,7	120,7
Херсонська	267,3	665,7	710,1	1139,5	250,3	630,6	678,2	1102,6	249,0	106,7	160,5

Основним джерелом наповнення бюджету розвитку області у 2018 р. стали кошти, одержані із загального фонду бюджету – 97,3 % загального обсягу надходжень бюджету розвитку. Іншими джерелами доходів були надходження

від продажу землі (1,3 %), кошти отримані від відчуження майна, що знаходиться у комунальній власності (0,64 %), інші надходження 0,7% (рис.56).

Існує значна відмінність між можливостями формування бюджету розвитку обласним центром та іншими адміністративно-територіальними одиницями області. Частка доходів бюджету розвитку в доходах бюджету (без трансфертів) м. Запоріжжя у 2018 р. становила 31,91 % , що майже у 2 рази більше відповідного показника обласного бюджету розвитку, зумовлено зосередженням основного економічного потенціалу розвитку в обласному центрі та вищими можливостями акумулювання ним податкових надходжень.

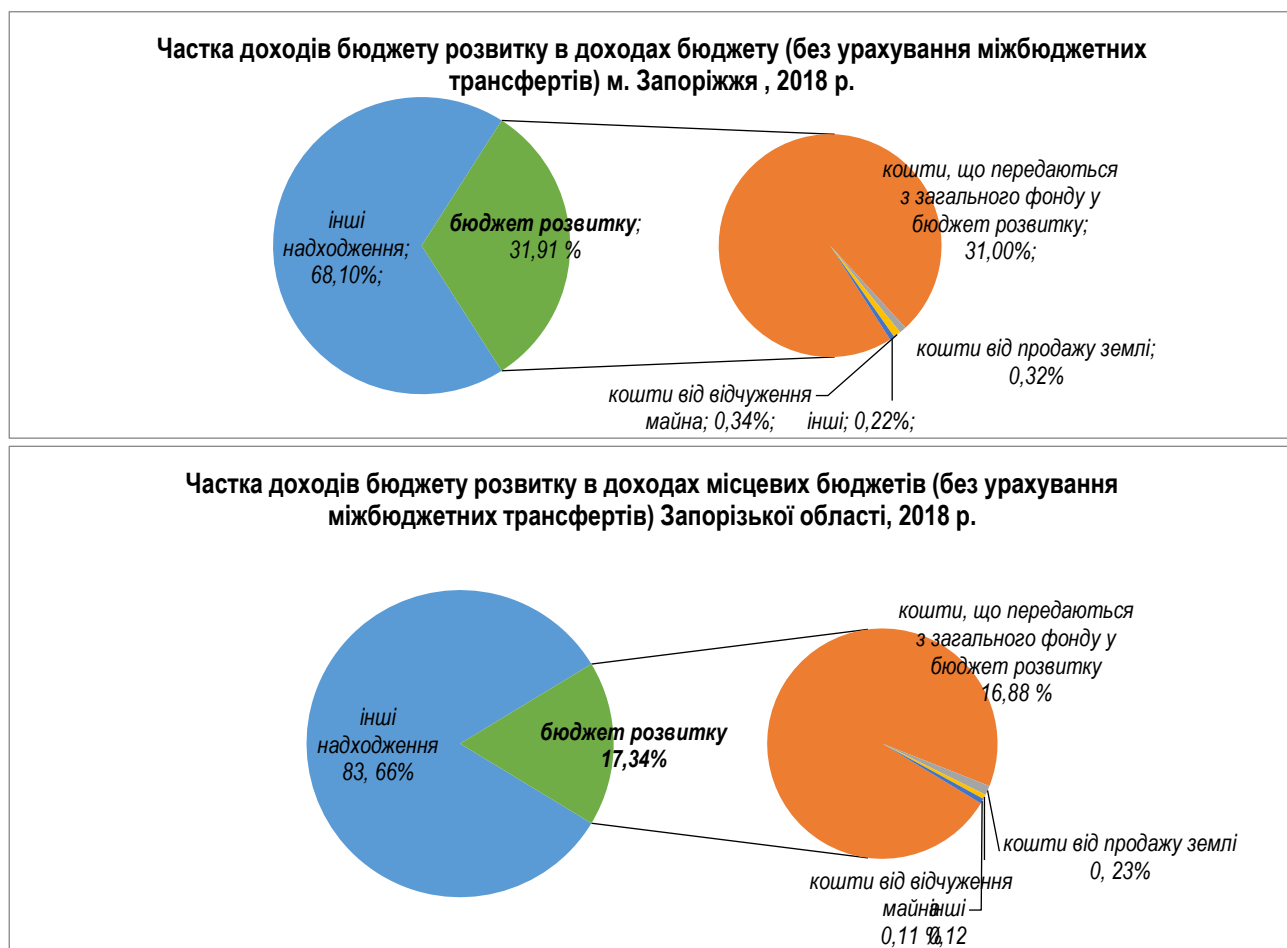

Рис.56 Частка доходів бюджету розвитку в доходах місцевих бюджетів (без трансфертів) Запорізької області та м. Запоріжжя, 2018 р.

Негативною тенденцією є посилення впродовж останніх років асиметричності за доходами бюджету розвитку області та обласного центру: адже починаючи з 2016 р. частка бюджету розвитку у доходах бюджету м. Запоріжжя зростає, а у місцевих бюджетах області знижується.

В період 2014-2018 рр. видатки місцевих бюджетів Запорізької області зросли з 8966,4 млн грн до 25942,3 млн грн., або у 2,9 рази (для порівняння по Україні 2,5 рази). За обсягом видатків на одну особу, що у 2018 р. становив 15256,2 грн. Запорізька область поступається лише Дніпропетровській області.

Важливим показником ефективного розвитку області є частка видатків місцевих бюджетів у ВРП, що свідчить про фінансову самодостатність області. Частка видатків місцевих бюджетів у ВРП Запорізької області у 2017 р. становила – 17,0 % та зроста порівняно з 2014 роком на 3,4 % (для порівняння цей показники для депресивних регіонів сягає 30 і більше відсотків) (рис.57).

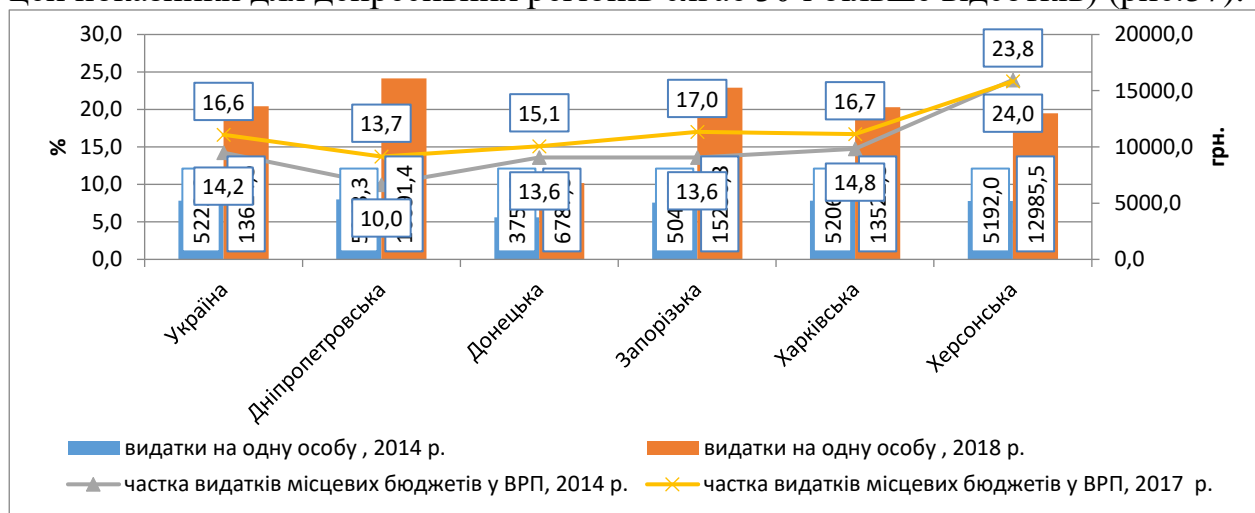

Рис.57 Частка видатків місцевих бюджетів у ВРП, 2014,2017рр.

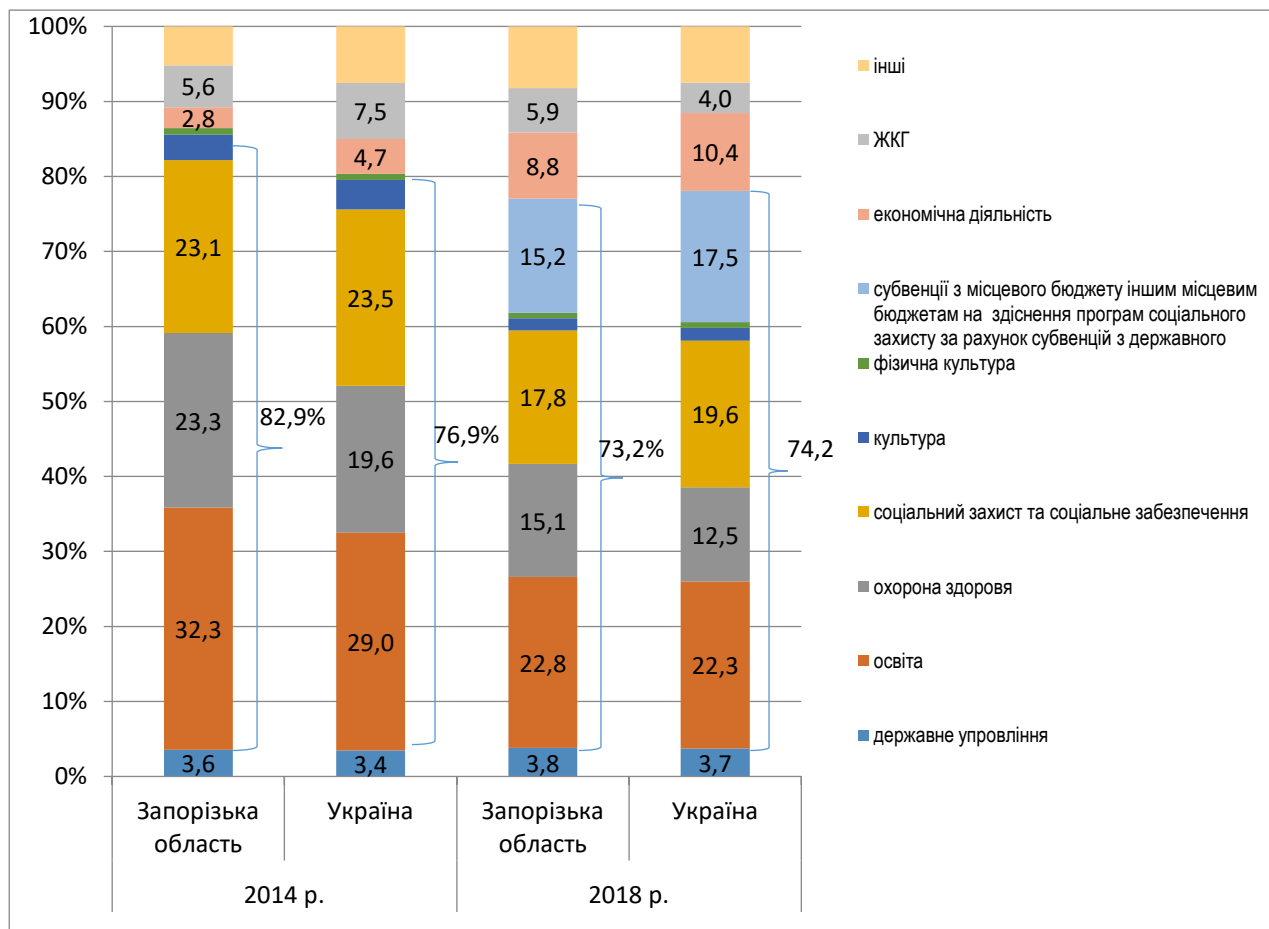

Рис.58. Структура видатків місцевих бюджетів (з урахуванням трансфертів) за функціональною класифікацією, 2014-2018 рр.

Більшість видатків місцевих бюджетів традиційно спрямовується на соціально-культурну сферу (освіту, охорону здоров'я, соціальний захист і соціальне забезпечення, культуру та мистецтво, фізичну культуру і спорт). У 2018р. сукупна частка цих видатків у структурі видатків місцевих бюджетів Запорізької області становила 73,2%, що на 9,7% менше рівня 2014 року (див. рис. 58). Для порівняння в структурі видатків України у 2018 р. частка видатків на соціальну сферу склала – 74,2 %, Гомельської області – 64,8%.

У структурі видатків місцевих бюджетів Запорізької області за функціональною класифікацією найбільше зростання відбулося за видатками на соціальний захист та соціальне забезпечення. Основною статтею, за якою відбулось зростання, стала субвенції з державного бюджету місцевим на здійснення програм соціального захисту (виплату пільг та житлових субсидій). Натомість у 2018 році значно скоротилась частка видатків на охорону здоров'я з 23,3% у 2014 році до 15,1 %, та освіту з 32,3% до 22,8 %.

Майже незмінною є частка видатків держуправління Запорізької області – 3,8 % (для прикладу Гомельська обл. – 6,9 %). Важливо, щоб видатки органів місцевого самоврядування на їх утримання були забезпечені їх фінансовою спроможністю. Проблемою розвитку новостворених об'єднаних територіальних громад та інших територіальних громад базового рівня в Україні є значна частка бюджетних ресурсів, що використовуються на утримання органів місцевого самоврядування. У 2018 році середня частка видатків на утримання органів місцевого самоврядування у власних доходах ОТГ Запорізької області становила – 30,1 %, (у районах 27,7 %), що свідчить про фінансову спроможність більшості ОТГ області та ефективність управління видатками бюджету. Найнижчою вона була у Приморській ОТГ – 13,8%, а найвищою у Благовіщенській ОТГ – 59,6 %.

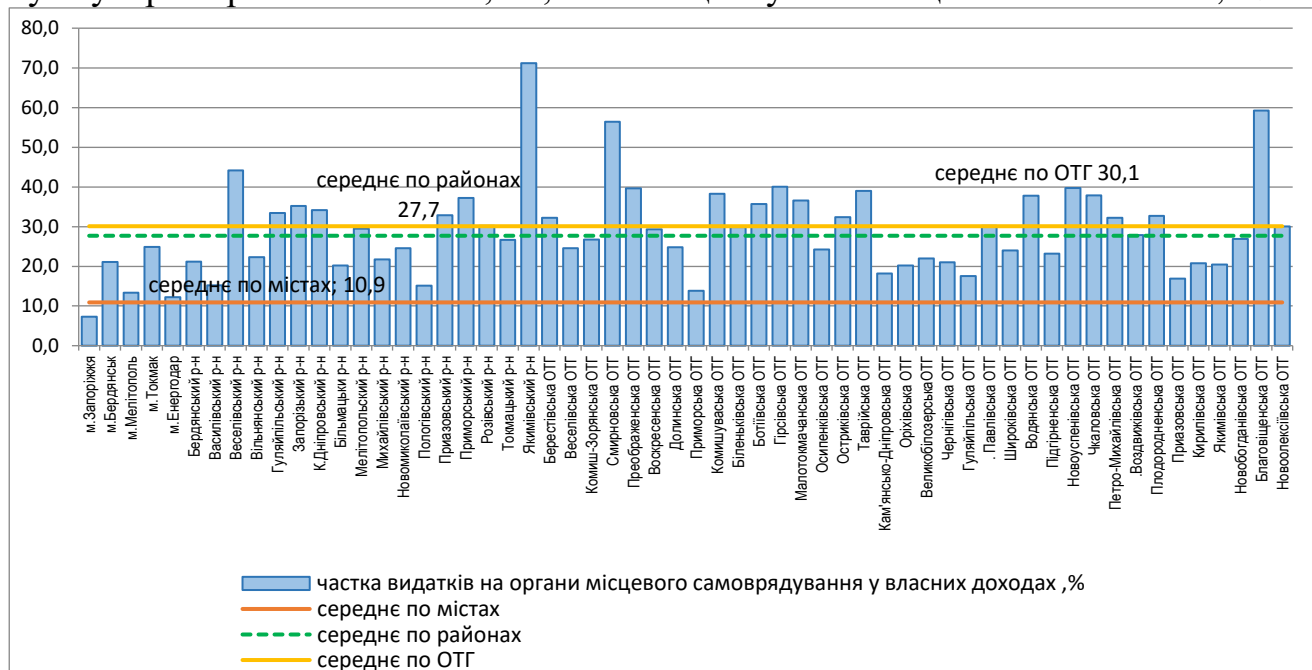

Рис. 59. Частка видатків на місцеве самоврядування у власних доходах міст, районів, ОТГ Запорізької області у 2018 р.

У розрізі економічної класифікації видатків місцевих бюджетів 61,7 % усіх видатків припадало на захищені статті, що менше за відповідний показник 2014 року на 22,8 %.

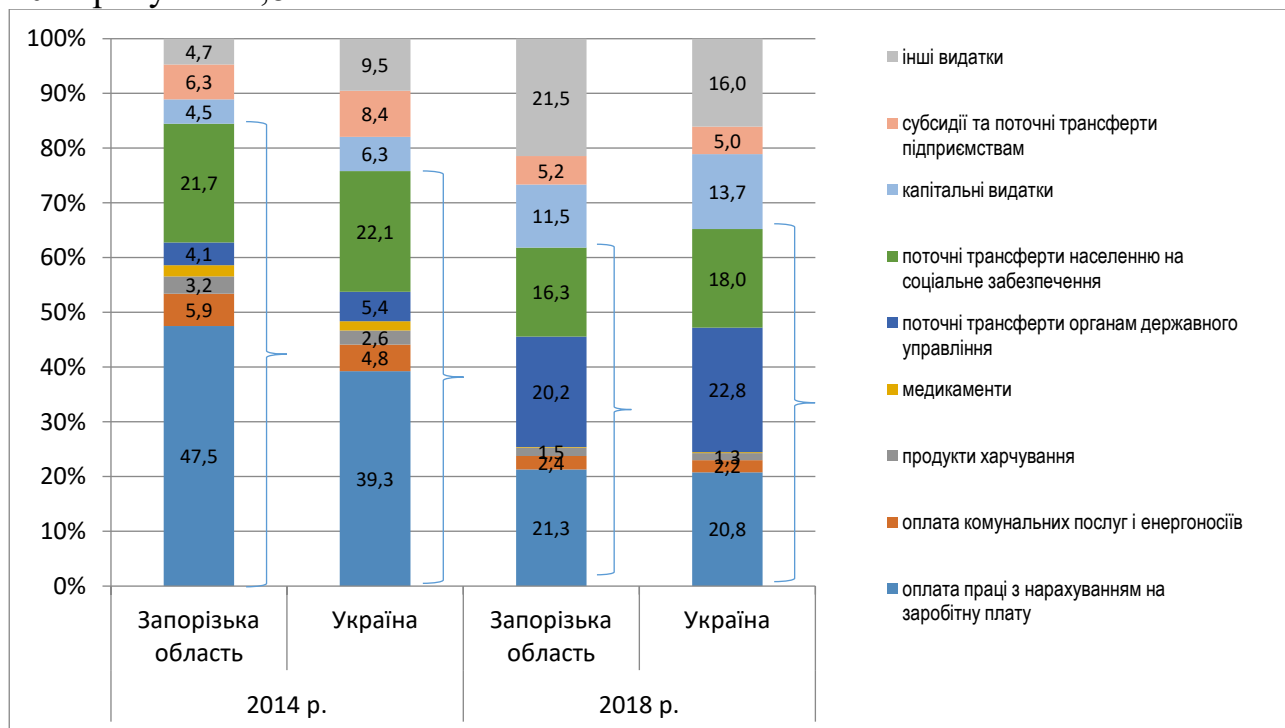

Рис. 60. Структура видатків місцевих бюджетів (з урахуванням трансфертів) за економічною класифікацією, 2014-2018 рр.

Найбільшою була частка поточних трансфертів органам державного управління у видатках місцевих бюджетів (20,2 %) та частка на оплату праці з нарахуваннями на заробітну плату (21,3 %). Порівняно з 2014 роком частка на оплату праці з нарахуваннями на заробітну плату зменшилась більше як у двічі (у 2014 році – 47,5%). При цьому обсяги цих видатків зростали з року в рік. Позитивною тенденцією стало зростання частки капітальних видатків місцевих бюджетів Запорізької області з 4,5 % у 2014 році до 11,5 % у 2018 році, однак цей показник є нижчим середнього по Україні – 13,7%.

Отже, Запорізька область має достатній фінансово-економічний потенціал розвитку, що проявляється у стабільному зростанні доходів місцевих бюджетів та зниженні частки трансфертів з державного бюджету. В області активно формуються об'єднані територіальні громад, більшість з яких з високою фінансовою спроможністю. Однак, не зважаючи на скорочення частки видатків соціальної сфери, в області знижуються темпи зростання частки доходів бюджету розвитку у доходах місцевих доходах, та порівняно низькою є частка капітальних видатків.

Фінансово-економічне становище об'єднаних територіальних громад

Станом на 1 січня 2019 року в Запорізькій області функціонує 44 ОТГ, що становить 5,46 % об'єднаних громад в Україні, з них: у 2015 році сформовано 6 ОТГ, з 2016 на території області функціонує ще 10 ОТГ, з 2017 – 20 ОТГ та з

2018 році – 8 громад. Відтак 54,4% площі області та 25,2% населення охоплено об'єднаними громадами, сформованими в результаті реформування адміністративно-територіального устрою. Причиною низької частки населення в об'єднаних громадах в порівнянні з часткою охопленої території в області є незалучення міст у процес об'єднання. Сьогодні лише 5 ОТГ в області є міськими (11,4%), тобто з 14 міст до складу ОТГ входять п'ять. А особливістю розміщення населення в Запорізькій області є високий рівень його урбанізації: 77,3% жителів області проживають у містах і лише 22,7% – у селах та селищах¹¹.

Таблиця 39

ОТГ Запорізької області, створені у 2015-2018 рр.

Район	Частка площі району, зайнятої ОТГ	Рік створення	ОТГ	Чисельність населення	Площа	Кількість рад, що об'єдналися	Створена навколо міста/села/селища
Бердянський	65,9	2015	Берестівська	4657	498,2	3	селищна
		2016	Осипенківська	7676	419,6	3	сільська
		2018	Бердянська	116714	253,5	3	міська
Більмацький	70,7	2015	Комиш-Зорянська	6264	371,1	5	селищна
		2015	Смирновська	3334	317,6	3	сільська
		2018	Новоукраїнська	2041	230,3	2	сільська
Василівський	11,8	2017	Підгірненська	2188	190,5	2	сільська
Великобілозерський	100,0	2017	Великобілозерська	7879	469,3	5	сільська
Веселівський	88,7	2015	Веселівська	12657	438,3	3	селищна
		2017	Новоуспенівська	3683	296,2	4	сільська
		2017	Чкаловська	3329	265,8	5	сільська
Вільнянський	35,6	2017	Павлівська	3589	144,4	2	сільська
		2017	Петро-Михайлівська	2889	148,8	2	сільська
		2018	Михайлівська	6618	161,9	2	сільська
Гуляйпільський	63,9	2017	Воздвижівська	2320	176,9	3	сільська
		2017	Гуляйпільська	18820	653,3	10	міська
Запорізький	62,4	2016	Біленьківська	9915	363,0	3	сільська
		2016	Долинська	5777	170,0	2	сільська
		2017	Широківська	11027	378,3	6	сільська
Кам'янсько-Дніпровський	83,4	2017	Благовіщенська	4640	232,4	2	сільська
		2017	Водянська	12268	365,2	3	сільська
		2017	Кам'янсько-Дніпровська	20824	436,9	2	міська
Мелітопольський	16,1	2017	Новобогданівська	5147	198,4	2	сільська
		2018	Мирненська	4071	87,3	2	селищна
Михайлівський	96,3	2017	Плодородненська	3524	216,3	2	сільська
		2018	Михайлівська	16513	573,1	3	селищна
		2018	Роздольська	4242	238,3	3	сільська
Новомиколаївський	0,0	-	-	-	-	-	-
Оріхівський	100,0	2015	Преображенська	5587	367,1	5	сільська
		2016	Комишуваська	12930	530,6	8	селищна
		2016	Малотокмачанська	3128	172,0	2	сільська
		2016	Таврійська	4355	184,3	2	сільська
		2017	Оріхівська	19214	345,1	7	міська
Пологівський	16,6	2015	Воскресенська	5588	264,7	2	сільська
Приазовський	51,9	2016	Ботіївська	2146	138,6	2	сільська
		2016	Гірсівська	2043	271,6	3	сільська
		2017	Приазовська	7769	232,6	3	селищна
		2018	Олександрівська	1387	189,8	2	сільська
		2018	Степанівська Перша	2996	178,2	4	сільська
Приморський	31,5	2016	Приморська	14412	234,0	2	міська
		2017	Новоолексіївська	2268	206,9	2	сільська
Розівський	0,0	-	-	-	-	-	-
Токмацький	18,6	2016	Остриківська	2858	267,6	2	сільська
Чернігівський	100,0	2017	Чернігівська	16822	1200,0	11	селищна
Якимівський	92,8	2017	Кирилівська	6748	661,6	3	селищна
		2017	Якимівська	23991	1055,4	10	селищна

¹¹ Головне управління статистики у Запорізькій області. Офіційний сайт. URL: <http://zp.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 21.06.2019 р.).

На сьогодні три райони області повністю покриті об'єднаними громадами – Великобілозерський, Оріхівський та Чернігівський. При цьому, Великобілозерська та Чернігівська ОТГ повністю охоплюють площу двох районів. Дев'ять районів охоплені ОТГ більше ніж на 50,0 %. І лише у двох районах – Новомиколаївському та Розівському – не утворено жодної об'єднаної громади.

Аналіз фінансової спроможності ОТГ Запорізької області здійснено за період 2018 року при врахуванні фінансових результатів функціонування 36-ти ОТГ області, сформованих у 2015-2017 рр.

Таблиця 40

Порівняння середніх показників формування та розвитку ОТГ Запорізької області та України в цілому

Показник	Одиниця вимірювання	Україна	Запорізька область
Площа	км ²	246,9	351,4
Чисельність населення	тис. осіб	8,4	7,6
Власні доходи на одну особу	грн.	3878,4	4235,5
Рівень дотаційності бюджетів	%	11,3	10,4
Питома вага видатків на утримання апарату управління у власних ресурсах (без трансфертів)	%	28,9	28,6

Центральним офісом реформ при Міністерстві регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства визначено основні критерії, які сприяють формуванню спроможних ОТГ: чисельність населення не менше 5-7 тис. осіб, питома вага базової дотації не більше 30% суми власних доходів, витрати на утримання управлінського апарату не більше 20% власних ресурсів громади¹². Аналіз цих критеріїв в розрізі ОТГ Запорізької області та середнього по Україні значення дозволив дійти таких висновків:

- середня площа ОТГ області становить 351,4 кв. км., а кількість жителів дорівнює 7,6 тис. осіб, що відповідає критерію формування спроможних територіальних громад, але дещо нижче середнього показника по Україні в середньому на 0,8 тис. осіб (при врахуванні ОТГ, створених у 2015-2017 рр.). Проте важливо акцентувати і на особливостях формування ОТГ у 2018 році. Так, якщо врахувати ОТГ, які були створені у 2018 році (багато з них сформувались шляхом приєднання територіальних громад до міст обласного значення), можна зауважити значно нижчу чисельність жителів ОТГ Запоріжжя (9,9 тис. осіб) від середнього показника по Україні (15,8 тис. осіб), що пов'язане з 1) незначною кількістю міст в області, 2) низьким рівнем їх залучення до формування ОТГ та 3) високою питоною вагою міського населення в регіоні;

- ОТГ області характеризуються нижчим рівнем залежності від трансфертів з державного бюджету – рівень дотаційності в середньому становить 10,4%, що більше середнього по країні показника; аналіз рівня власних доходів

¹² Оцінка фінансової спроможності 366 ОТГ за 2017 рік (у розрізі областей). Група фінансового моніторингу. Центральний офіс реформ при Мінрегіоні. Лютий, 2018 р. 48 с.

на одну особу в ОТГ області також дозволив констатувати вищі показники (у 1,1 разу), ніж в середньому по Україні;

- питома вага видатків на утримання апарату управління у власних ресурсах ОТГ Запорізької області становить 28,6%, що дорівнює середньому по Україні значенню та перевищує визначений Мінрегіоном критерій.

Таким чином, аналіз показників формування та розвитку ОТГ Запорізької області за обраними критеріями дозволив констатувати вищий середнього рівень фінансової спроможності останніх. Здійснене ранжування 36 ОТГ області за рівнем власних доходів на одну особу у 2018 році також засвідчило вищу дохідність бюджетів аналізованих ОТГ, а також обумовило відсутність залежності показника чисельності жителів громади та рівня її фінансової спроможності, натомість акцентувавши на прямому впливі рівня економічного розвитку громади на показник її спроможності (рис. 61).

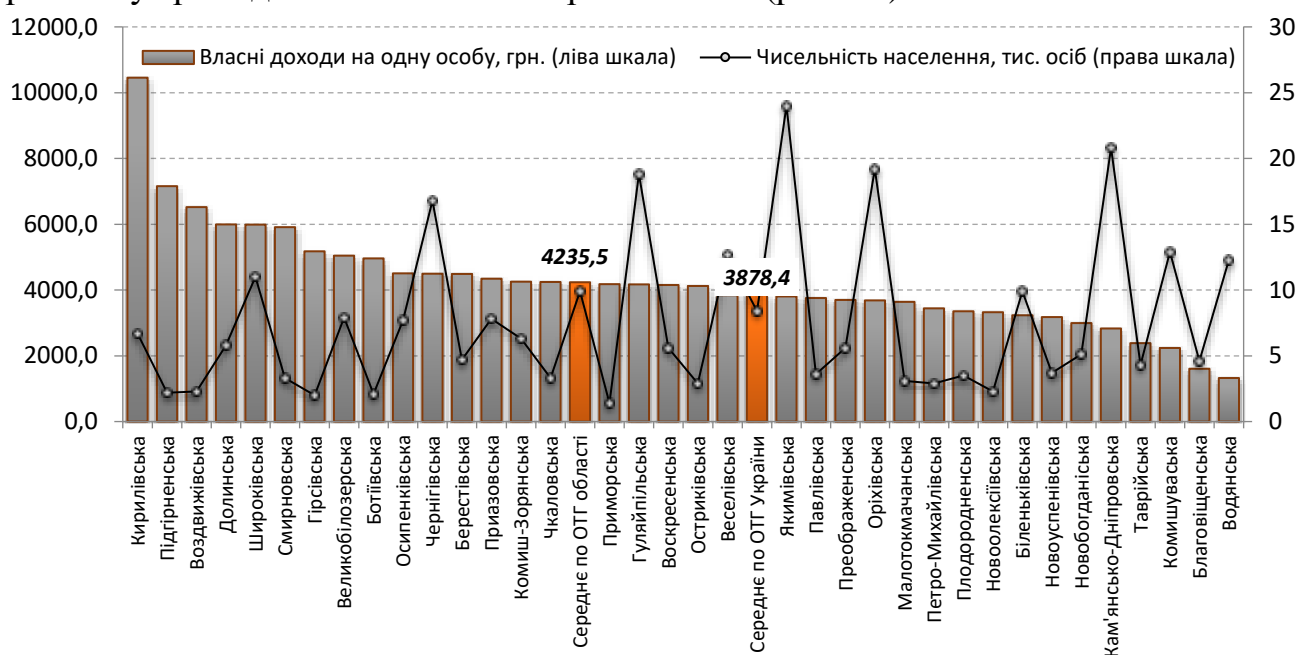

Рис. 61. Ранжування ОТГ Запорізької області за рівнем власних доходів на одну особу, 2018 р.

Вищими середнього по Україні обсягами власних доходів на одну особу в регіоні характеризується більша половина ОТГ Запорізької області (20 ОТГ).

Найвищий показник власних доходів на одну особу у Кирилівській ОТГ (10455,5 грн.), яка розташована на узбережжі Азовського моря. Громада характеризується значним туристичним потенціалом, оскільки є одним з найвідвідуваніших курортів на березі Азовського моря. Більше 30,9 % населення громади зайняті у сфері тимчасового розміщення та організації харчування, тобто у туристичній сфері, а основним джерелом доходів місцевого бюджету виступає плата за землю (59,0%). Окрім того, тут стрімко розвивається сільськогосподарське виробництво та рибне господарство, функціонує більше десяти підприємств.

Високі показники власних доходів і у Підгірненській та Воздвижівській ОТГ, громадах з розвиненою сферою сільськогосподарського виробництва. На

території першої функціонує 52 сільськогосподарські підприємства, основним напрямом спеціалізації яких виступає вирощування зернових культур та соняшнику. У користуванні цих агроформувань на даний час знаходиться 17,13 тис. га сільськогосподарських угідь, в т.ч. 15,14 тис. га ріллі. На території другої – розвинені тваринницькі підприємства – ТзОВ «Агро-Континент», ТзОВ «Агронива».

Розвитку Долинської та Широківської ОТГ також сприяв географічний фактор: по-перше, це розташування поблизу м. Запоріжжя, по-друге, територією громад протікає річка Дніпро. В результаті вигідного географічного розташування та наближеності до міста на території Долинської ОТГ зареєстровано 135 суб'єктів малого і середнього бізнесу, зокрема промислових ТзОВ «УДК» та ТзОВ «Компанія Система», а також численних сільськогосподарських підприємств. В Широківській ОТГ функціонує п'ять сільськогосподарських підприємств, у користуванні яких перебуває 45,9% загальної площі землі громади. Промисловий сектор в громаді представлений підприємствами машинобудування, харчової та переробної галузей, виробництва будматеріалів, виробництва та розподілу електроенергії.

Проведений аналіз дозволив дійти висновку, що надходження до бюджетів ОТГ повністю залежить від двох чинників: 1) вигідного географічного розташування, 2) рівня економічного розвитку громади та, першочергово, розташування на її території підприємницьких структур. Разом з тим, не прослідковується залежність між обсягом власних доходів на одну особу в ОТГ та чисельністю її жителів.

Аналіз формування та розвитку ОТГ України вказує на існування відмінностей у рівні фінансової спроможності міських та сільських територіальних громад. Міські територіальні громади здебільшого характеризуються значно вищими показниками економічного розвитку. Дослідження особливостей розвитку таких громад в Запорізькій області (рис. 62) на існування таких тенденцій не вказує.

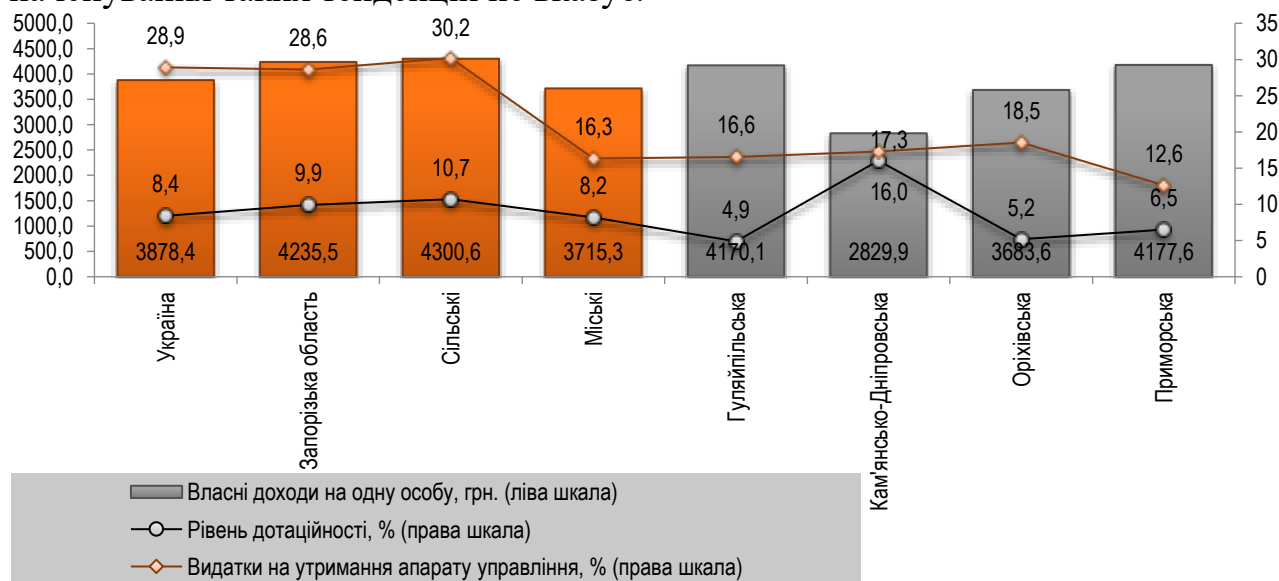

Рис. 62. Динаміка окремих показників розвитку ОТГ Запорізької області в розрізі міських та сільських громад, 2018 р.

По-перше, в Запорізькій області станом на 1 січня 2019 року функціонувало лише чотири міські ОТГ. По-друге, окремі селищні громади в області характеризуються наявністю розвинених селищ – районних центрів. А враховуючи те, що, в результаті аналізу, визначено існування суттєвої залежності рівня економічного розвитку та фінансової спроможності громад від вигідного географічного розташування, можна акцентувати на відсутності в регіоні тенденцій вищих показників розвитку міських ОТГ у порівнянні з сільськими. Так, міські ОТГ Запоріжжя мають нижчі середні доходи на особу (3715,3 грн.), ніж сільські (4300,6 грн.), проте і нижчі рівень дотаційності (на 2,5 в.п.) та питому вагу видатків на утримання апарату управління (на 13,2 в.п.), що є позитивним аспектом.

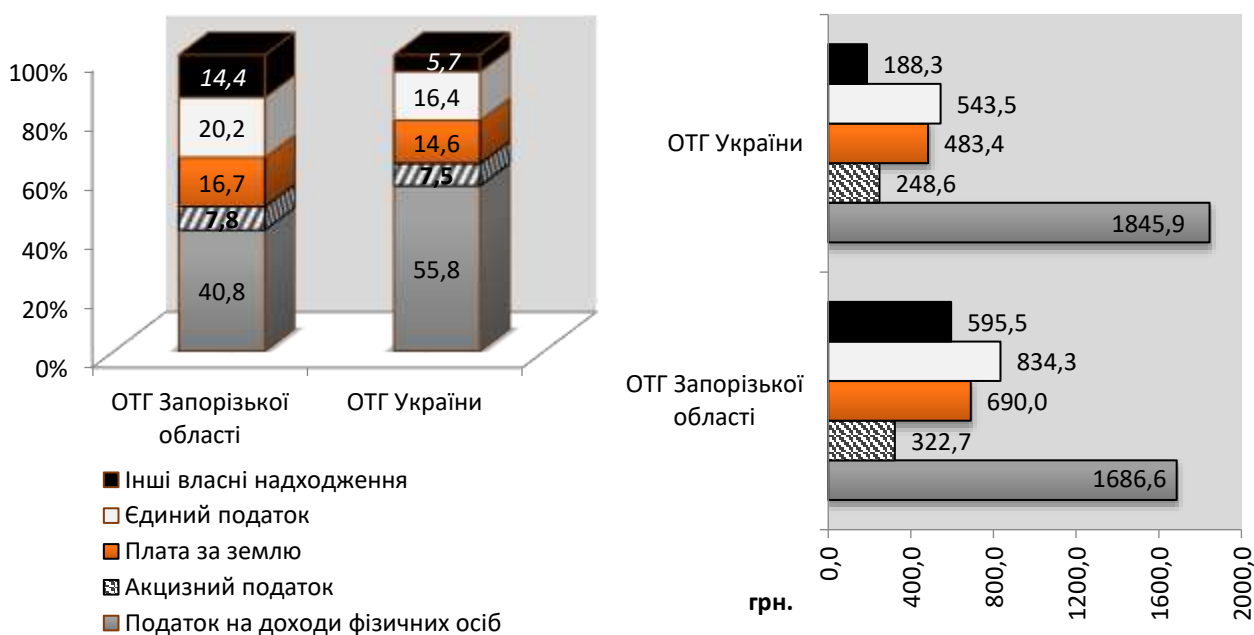

Рис. 63. Порівняння структури власних доходів бюджетів ОТГ Запорізької області та України загалом, 2018 р.

Структура власних доходів бюджетів ОТГ Запорізької області суттєво відрізняється від структури доходів ОТГ України. Передовсім помітною є нижча питома вага ПДФО в складі власних доходів бюджетів ОТГ Запоріжжя – 40,8%, що на 15,0 в.п. менше, ніж у середньому по ОТГ України. Натомість в бюджетах цих громад вищі надходження від справляння плати за землю (на 2,1 в.п.), єдиного податку (на 3,8 в.п.), інших надходжень (на 8,7 в.п.), що пов'язано зі специфікою розвитку та географічного розташування аналізованих громад.

Таким чином, провівши аналіз особливостей розвитку ОТГ Запорізької області можна дійти таких висновків:

- ОТГ регіону більші за площею, ніж в середньому по Україні, проте характеризуються меншою чисельністю населення в громаді, причиною чого є висока питома вага міського населення в області та незалученість міст до процесу формування ОТГ;

- соціально-економічне становище ОТГ Запорізької області визначається, в першу чергу, їх географічним розташуванням, адже, по-перше, регіон

розташовано на березі Азовського моря і через його територію протікає річка Дніпро, а відтак окремі ОТГ характеризуються туристичною привабливістю, по-друге, території регіону визначені як розвинута сільськогосподарська зона, що обумовлює значну кількість сільськогосподарських підприємств в ОТГ;

- тенденції вищого рівня фінансової спроможності міських ОТГ в Запорізькій області не спостерігаються, причиною чого є незначна кількість таких громад та існування потужних сільських ОТГ в регіоні, що визначено такими аспектами: 1) центрами деяких сільських ОТГ є селища міського типу, які є районними центрами, а відтак характеризуються порівняно вищим рівнем економічного розвитку; 2) суттєвий фінансово-економічний потенціал сільських ОТГ зумовлений також агропромисловою спеціалізацією підприємств, оскільки специфіка сільськогосподарського сектору впливає на обрання для розміщення таких підприємств сільських територій;

- у структурі власних доходів бюджетів ОТГ найбільшу питому вагу складають надходження від ПДФО (при цьому, такий показник суттєво нижчий, ніж в середньому по ОТГ України), хоча при аналізі надходжень податку на одну особу виявлено незначну різницю між показником по Запорізькій області та середньому по Україні; натомість вищими є надходження від плати за землю, єдиного податку та інших надходжень, що зумовлене специфікою розвитку регіону.

Екологічна ситуація

Атмосферне повітря

Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами по Запорізькій області, як і в цілому по Україні, мають загальну тенденцію до зменшення. В структурі викидів забруднюючих речовин основну частину складають діоксид та інші сполуки сірки, оксиди азоту, оксид вуглецю та речовини у вигляді суспендованих твердих частинок, недиференційованих за складом. Однак, Запорізька область і надалі входить до п'ятірки найбільш забруднених областей України.

Таблиця 41

Викиди забруднюючих речовин у атмосферу від стаціонарних джерел забруднення за окремими регіонами

тис. т

	Роки				
	2014	2015	2016	2017	2018
Україна	3350,0	2857,4	3078,1	2584,9	2508,3
Дніпропетровська	855,8	723,9	833,0	657,3	614,3
Донецька	1043,0	917,6	981,4	784,8	790,2
Запорізька	206,7	193,7	167,0	180,9	174,7
Івано-Франківська	228,8	223,9	196,7	198,3	221,4
Львівська	100,2	102,4	103,1	109,1	106,7
Харківська	150,5	53,4	100,2	45,0	44,7

У 2018 році кількість суб'єктів підприємницької діяльності, що здійснюють викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря склало 504, що на 108 менше, ніж у 2017 році та на 46 менше, ніж у 2016 році.

У 2018 році обсяги викидів забруднюючих речовин від стаціонарних джерел у розрахунку на душу населення зменшились на 2,6 кг і склали 101,9 кг, у порівнянні з 2017 роком (104,5 кг.) та збільшились на 6,3 кг, у порівнянні з 2016 роком (95,6 кг).

З року в рік основна частина забруднень потрапляє в атмосферу від підприємств міста Запоріжжя та міста Енергодар. У 2018 році викиди від стаціонарних джерел підприємств м. Запоріжжя та м. Енергодар склали 71,3 тис. т (проти 69,9 у 2017 році) та 98,2 тис. т (проти 105,3 у 2017 році), що відповідно склало 97% від загальної кількості викидів по області.

Аналіз динаміки викидів забруднюючих речовин в розрізі по населених пунктах показує тенденцію до зменшення викидів забруднюючих речовин від стаціонарних джерел викидів у порівнянні з попереднім роком.

Основну частку у забруднення атмосферного повітря м. Запоріжжя вносять промислові підприємства – найбільші забруднювачі, викиди яких становлять 60 - 70% від загального валового обсягу викиду забруднюючих речовин. Найбільшими забруднювачами атмосферного повітря в регіоні залишаються підприємства чорної та кольорової металургії, теплоенергетики, хімії, машинобудування, харчової промисловості, на які припадає приблизно 90,0 % викидів всіх забруднюючих речовин.

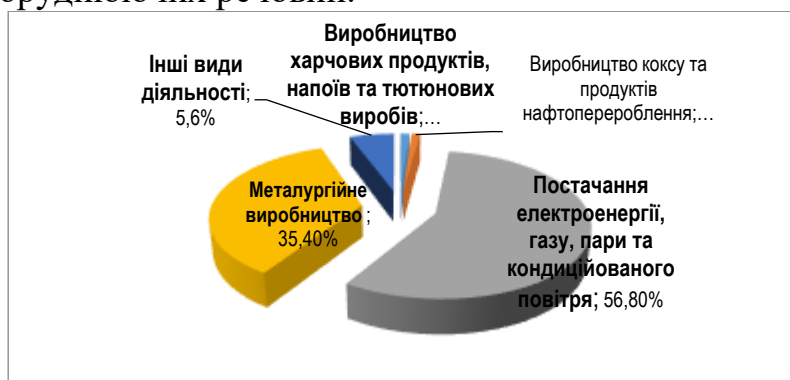

Рис. 64. Структура викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря за основними видами економічної діяльності

Це такі підприємства, як:

ВП Запорізька ТЕС ПАТ «ДТЕК ДНІПРОЕНЕРГО» – 98,059 тис. т (проти 105,238 тис. т у 2017 р. та 91,303 тис. т у 2016 р.);

ПАТ «Запоріжсталь» – 52,294 тис. т (проти 50,834 тис. т у 2017 р. та 50,719 тис. т у 2016 р.);

АТ «Запорізький завод феросплавів» – 7,512 тис. т (проти 7,656 тис. т у 2017 р. та 8,588 тис. т у 2016 р.);

ПАТ «Запорізький абразивний комбінат» – 2,488 тис. т. (проти 1,974 тис. т у 2017 р. та 1,766 тис. т у 2016 р.);

ПрАТ «Запоріжжкокс» – 1,803 тис. т (проти 1,946 тис. т у 2017 р. та 1,98 тис. т у 2016 р.);

ПАТ «Український графіт» – 1,426 тис. т (проти 1,254 тис. т у 2017 р. та 1,082 тис. т у 2016 р.);

ТОВ «Запорізький титано – магнієвий комбінат» – 0,816 тис. т. (проти 0,92 тис. т у 2017 р. та 0,971 тис. т у 2016 р.);

АТ «Мотор Січ» – 0,575 тис. т (проти 0,707 тис. т у 2017 р. та 0,86 тис. т у 2016 р.).

Водні ресурси

Водний фонд Запорізької області складають ріка Дніпро, розташовані на ній Каховське та Дніпровське водосховища з об'ємами води в них відповідно 18,2 і 3,3 км³, 3 середніх, 62 малих річки (довжиною більше 10 км), на яких створено 28 водосховищ та 1205 ставків.

За рахунок стоку р. Дніпро водозабезпеченість області досить висока і в перерахунку на 1 особу становить 30,5 тис. м³ на рік, водозабезпеченість місцевим поверхневим стоком – 0,195 тис. м³ на рік, підземними водами – 0,063 тис. м³ на рік. Незважаючи на достатні запаси поверхневих та підземних вод, водні ресурси розподілені в межах території області вкрай нерівномірно.

Найбільш забезпечені потребою у воді міста та райони області, що знаходяться в межах двох надзаплавних терас Дніпра. Річка Дніпро є основним джерелом питного та технічного водопостачання міст Запоріжжя, Бердянськ, Вільнянськ, населених пунктів Вільнянського, Запорізького та Новомиколаївського районів та ряду населених пунктів південних районів області. Крім того, з р. Дніпро здійснюється забір води для забезпечення виробничих потреб великих промислових підприємств, зокрема ПАТ «Запоріжсталь», ВП «Запорізька ТЕС» ПАТ «ДТЕК Дніпроенерго», ВП «Запорізька АЕС» ДП НАЕК «Енергоатом», АТ «Мотор Січ», а також для потреб зрошення.

Запорізька область розташована у степовій зоні і її територія дуже бідна водними ресурсами. Територіально запаси придатних для питного водопостачання підземних прісних вод розподілені нерівномірно. Дев'ять районів області з двадцяти не мають експлуатаційних запасів прісної питної води. При цьому в області відсутні технічні можливості для транспортування води з поверхневих джерел у райони, які використовують підземні джерела водопостачання, або є безводними.

Запорізька область входить у трійку найбільших водокористувачів країни.

Динаміка загального обсягу забору, використання та скиду зворотних вод по області передовсім залежить від найбільшого користувача водних ресурсів ВП «Запорізька ТЕС» ПАТ «ДТЕК Дніпроенерго», який працює на прямотоці.

За останні роки спостерігається стійка тенденція збільшення обсягів забору та використання води на потреби зрошення, що пов'язано з погодними умовами, інтенсивністю зрошення, збільшенням площі зрошення, збільшенням кількості абонентів зрошувальних систем. Так, у 2017 році, в порівнянні з 2016 роком, збільшилось використання води на потреби зрошення на 26,92 млн м³.

Таблиця 42

Загальні показники використання води за окремими регіонами за 2017 рік

млн. куб. м

	Дніпропетровська	Донецька	Запорізька	Одеська	Херсонська	Україна
Забрано:						
із природних водних об'єктів всього	1033	1458	1218	666,4	1727	9224
у т.ч. із підземних водних об'єктів	142,2	103,4	46,51	27,96	58,76	1178
Використано:						
свіжої води всього	802	912,4	1226	248,8	1276	6853
<i>у тому числі на потреби:</i>						
питні і санітарно-гігієнічні	158,2	100	65,53	77,44	39,49	1174
виробничі	612,2	796,4	1043	56,03	31,02	4015
зрошення	22,99	4,739	112,9	107,4	1203	1549
інші	8,641	11,19	4,758	7,925	2,226	114,8
Загальне водовідведення	680,5	801,6	980,1	166,1	72,66	4921
Скинута в поверхневі водні об'єкти зворотних (стічних) вод						
Всього	616,7	801	956,1	158,7	69,35	4715
Забруднених	230,3	199,4	64,17	32,65	0,912	997,3
Нормативно-чистих без очистки	288,5	444,9	847,1	42,03	38,16	2550
Нормативно-очищених на спорудах	97,98	95,18	44,81	83,99	21,81	1023
Скинута транзитної води	3,019	64,49	3,815	333,9	26,75	731,5
Оборотне, повторне та послідовне використання	4789	2353	8906	128,2	18,65	38716

Основними забруднювачами водних ресурсів є підприємства металургійної промисловості та житлово-комунального господарства.

Збільшення або зменшення обсягів скиду забруднених зворотних вод залежить від обсягів виробництва основними підприємствами-забруднювачами водних об'єктів, і, в першу чергу, від ПАТ «Запорізький металургійний комбінат «Запоріжсталь». Доля комбінату в загальному обсязі скидання забруднених зворотних вод в цілому по області складає 80,8 %.

Таблиця 43

Основні показники використання і відведення води, млн м³

Показники	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.
Забрано води з природних водних об'єктів – всього	1244,0	1149,0	1181,0	1094,0	1218,0
Спожито свіжої води (включаючи морську), з неї на	1237,0	1146,0	1150,0	1081,0	1226,0
виробничі потреби	997,1	900,5	986,9	924,4	1043,0
побутово-питні потреби	93,17	87,56	71,35	69,52	65,53
зрошення	63,00	65,72	67,72	85,98	112,9
сільськогосподарські потреби	3,066	2,790	1,95	0,60	0,539
ставково-рибне господарство	80,24	88,77	71,36	68,28*	69,47*
Втрати води при транспортуванні	66,66	64,97	65,79	68,17	67,93
Загальне водовідведення, з нього	926,3	831,0	954,7	873,3	980,1
у поверхневі водні об'єкти	902,7	806,98	930,4	849,36	956,1
у тому числі					
забруднених зворотних вод	77,25	73,32	70,04	64,3	64,17
з них без очищення	1,383	2,027	2,06	1,46	0,384
нормативно очищених	53,47	53,53	50,82	48,06	44,81
нормативно чистих без очистки	772,0	680,1	809,6	737,0	847,1
Обсяг оборотної та послідовно використаної води	9893,0	9739,0	9722,0	8100,2	8906,1
Частка оборотної та послідовно використаної води %	94,72	94,71	94,53	94,01	94,27
Потужність очисних споруд перед скиданням до водного об'єкта	403,2	403,7	393,2	393,3	392,2

Сучасний екологічний стан поверхневих водних об'єктів області формується під антропогенним впливом суб'єктів господарювання.

Найбільш суттєвими чинниками, що визначають екологічний стан водних об'єктів, є:

скидання забруднених та недостатньо очищених зворотних вод через неефективну роботу очисних споруд або взагалі їх відсутність, особливо в житлово-комунальному господарстві (м. Оріхів, смт Якимівка, м. Дніпрорудне та інші);

змив забруднюючих речовин з урбанізованих територій. Ця проблема особливо актуальна для великих населених пунктів (м. Запоріжжя, м. Мелітополь, м. Бердянськ, м. Пологи, м. Оріхів, м. Токмак і т.д.);

малі річки приймають дренажні води при захисті зрошуваних сільськогосподарських угідь, населених пунктів від підтоплення, з котрими до водних об'єктів вимиваються мінеральні солі, фосфати, органічні речовини, мінеральні добрива, пестициди і гербіциди;

відсутність водоохоронних зон та прибережних смуг водних об'єктів;

порушення режиму господарської діяльності в межах прибережних захисних смуг і водоохоронних зон;

надмірна зарегульованість річок ставками і водосховищами;

порушення правил експлуатації водозаборів та штучних водойм, в результаті чого не гарантується збереження санітарного мінімуму витрат води на нижче розташованих ділянках річок.

На підприємствах області використовують типові методи очистки стічних вод, що базуються на принципах механічної, біологічної або фізико - хімічної очистки.

Найбільшими забруднювачами водних об'єктів області, як і в попередні роки, залишаються промислові об'єкти чорної і кольорової металургії та житлово-комунального господарства.

Екологічний стан Азовського моря

Азовське море є унікальним водним об'єктом і являє собою мілководне водоймище з максимальною глибиною до 13,5 м. Для Азовського моря характерний специфічний гідрологічний режим, що обумовлено його ізольованістю, мілководністю, великим припливом річкових вод, обміном води з Чорним морем, солоність води якого значно більше солоності води Азовського моря. Для морської води характерно відносно швидке нагрівання і охолодження по всій глибині, а також її перемішування, що зумовлює вирівнювання температури і солоності.

Період 2009-2012 років став початком чергового циклу підвищення солоності моря, в 2017 році солоність північної частини Азовського моря досягла своїх максимальних значень – в середньому 13,8‰.

З ростом солоності вод Азовського моря було відзначено зниження видового різноманіття прісноводно-солонуватих видів і збільшення кількості морських видів.

У 2017 році у зв'язку з підвищенням солоності моря видове різноманіття пелагічних безхребетних було представлено невеликою кількістю солоно ватоводних видів.

Збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, формування національної екологічної мережі

Запорізька область відноситься до найбільш антропогенно змінених регіонів. Не зважаючи на постійне збільшення площі природно-заповідного фонду (далі – ПЗФ), його частина в загальній площі території області не в повній мірі відповідає міжнародним стандартам та стратегії планування території.

Внаслідок надмірної розораності ґрунтів (понад 86 % території області), в області значно ускладнилися умови забезпечення територіальної єдності ділянок з природними ландшафтами, що ускладнює просторові процеси біологічного обміну на ценотичному та генетичному рівнях, притаманні живій природі. Потужний промисловий і сільськогосподарський потенціал, з одного боку, сприяв розвитку господарської діяльності в області, а з іншого – запустив процеси регресу і навіть деградації природних екосистем.

В зазначених умовах невідкладним завданням є відновлення екологічного балансу регіону. Відновити екологічний баланс регіону можливо шляхом збереження цінних і типових компонентів ландшафтного та біологічного різноманіття, земель з малозміненими природними ландшафтами, головним чином, природних для нашого регіону степових екосистем, забезпечення необхідних умов для відновлення їх ключових компонентів, а також достатнім простором природних середовищ.

Збереження місць оселення та зростання видів тваринного і рослинного світу, шляхів міграції тварин і рослин має забезпечити поєднання територій та об'єктів природно-заповідного фонду у єдину територіальну схему – регіональну екологічну мережу (фрагмент національної екологічної мережі), яка інтегруватиметься в загальнодержавну та всеєвропейську Смарагдову мережу.

Ключовим підходом до збереження біологічного різноманіття на всіх його рівнях (видовому, популяційному, ценотичному, генетичному) – є збереження різноманіття місць мешкання і життєздатних популяцій, що, в свою чергу, покладено в основу концепції екологічної мережі.

Таблиця 44

Динаміка збільшення площі природно-заповідного фонду

Показники	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.
Кількість територій та об'єктів природно-заповідного фонду	337	342	345	347	347
Площа природно-заповідного фонду, тис. га	124,242	124,657	124,970	125,056	125,068
Площа природно-заповідного фонду, у % від загальної площі області	4,57	4,58	4,6	4,6	4,6

Основною метою створення екомережі є визначення складових територій, які поєднуються між собою в екологічні коридори та утворюють формування територіально єдиної системи природних територій, яка побудована для забезпечення можливості природних шляхів міграції та поширення видів рослин і тварин. При цьому, національна екологічна мережа має відповідати вимогам її

функціонування у Всеєвропейській екологічній мережі та виконувати провідні функції щодо збереження біологічного різноманіття.

Земельні ресурси і ґрунти

За останні роки в області відбулися незначні зміни в складі земельних угідь.

Таблиця 45

*Динаміка структури земельного фонду області**

Основні види земель та угідь	2015 рік	
	Всього, га	% до загальної площі території
Загальна територія, у тому числі	2718290,0824	100
1. Сільськогосподарські угіддя, з них:	2241615,8459	82,5
- рілля	1903576,8601	70,0
- перелоги	-	-
- багаторічні насадження	38679,7785	1,4
- сіножаті і пасовища	299359,2073	11,0
2. Ліси і інші лісовкриті площі, з них:	119294,5314	4,4
вкритих лісовою рослинністю	110280,1181	4,1
3. Забудовані землі	95683,3974	3,5
4. Відкриті заболочені землі	7228,4431	0,3
5. Відкриті землі без рослинного покриву або з незначним рослинним покривом (піски, яри, землі, зайняті зсувами, щебенем, галькою, голими скелями)	23196,4469	0,9
6. Інші землі	231271,4177	8,5
Усього земель (суша)	2543350,0369	93,6
Води (території, що покриті поверхневими водами)	174940,0455	6,4

* - дані наведені за станом на 01.01.2016, які надано Головним управлінням Держгеокадастру у Запорізькій області. У зв'язку з відсутністю фінансування робіт по виконанню спеціальних зйомок і обстежень земель на території Запорізької області з Державного бюджету України оновлення даних щодо структури земельного фонду області не здійснювалося.

Земельному фонду області притаманна певна двоїстість: з одного боку, в її ґрунтовому покриві переважають родючі чорноземні ґрунти, з другого – процеси деградації ґрунтів охоплюють практично всю її територію. В цьому важливу роль відіграють фактори, що пов'язані з використанням земель.

Використання деградованих та малородючих ґрунтів, безпідставно включених до складу орних земель, завдають щорічно збитків, оскільки виробничі витрати на них не компенсуються отриманими врожайми. Крім того, наносяться невинуваті збитки екологічного характеру за рахунок змиву родючого шару ґрунту. Втрати від ерозії вимірюються десятками мільйонів гривень на рік, знищуються найродючіші шари ґрунту та його найважливіша складова – гумус.

В Запорізькій області по даних земельного обліку налічується 76,5141 тис. га земель сільськогосподарського призначення, що потребують консервації.

Надмірна розораність території погіршує екологічні умови та можливості саморегулювання агроландшафту, знижує активність ґрунтоутворюючих процесів та природної родючості ґрунтів, посилює їх ерозію.

За останні 35 років площа еродованих земель збільшилась на 25,2 %. На теперішній час водною ерозією охоплено 35,5 %, а вітровою - більш ніж 90 % площі сільськогосподарських угідь (в роки з пиловими бурями практично вся територія області піддається дії вітрової ерозії).

Найбільш піддані водній ерозії Гуляйпільський, Запорізький, Новомиколаївський, Більмацький, Кам'янсько-Дніпровський райони; вітровій – Веселівський та Михайлівський райони. Одночасно водній та вітровій ерозії найбільш піддані Приморський та Бердянський райони.

Основними чинниками антропогенного впливу на земельні ресурси області є сільське господарство, промисловість, енергетика, транспорт, гірничодобувна промисловість.

Природнокліматичні умови, а також нераціональне використання сільськогосподарських земель збільшує площу деградованих ґрунтів. Ерозія, засолення, осолонцювання, ущільнення, підтоплення, порушення, зсуви – всі ці види деградації земель характерні для області.

З метою попередження небезпечного підняття рівнів ґрунтових вод, своєчасного виявлення та усунення причин розвитку процесів підтоплення та визначення ділянок, що потребують першочергового виконання робіт по захисту від підтоплення, вкрай необхідним є організація та постійне функціонування системи моніторингу рівня ґрунтових вод на урбанізованих територіях міст і селищ, що сприятиме ефективному використанню обмежених фінансових ресурсів. Через відсутність фінансування моніторинг не ведеться. Мережа режимно - спостережувальних свердловин на урбанізованих територіях практично відсутня.

Екзогенні геологічні процеси

В основному, екзогенні геологічні процеси (ЕГП) розвинені на узбережжях Азовського моря, Каховського та Дніпровського водосховищ. Поширення екзогенних геологічних процесів на території області не спостерігаються, але спостерігається їх періодична активізація на узбережжі Азовського моря.

Активні зсувні процеси на узбережжі Дніпровського водосховища поширені на ділянці берегового схилу між селами Круглик і Грушівка, також на цій ділянці спостерігаються активні процеси абразії, про що свідчать свіжі осипи ґрунту біля підніжжя схилу, а також повалені дерева. На узбережжі Каховського водосховища зсувні процеси активно розвивались в районах сіл Балки і Маячка, а також на ділянці спостереження Мамаєва гора. Швидкість протікання зсувних процесів у порівнянні з минулими роками знизилась, що, зокрема, зумовлено берегозахисними роботами, проведеними на різних ділянках узбережжя водосховища.

На ділянці I категорії – узбережжя Азовського моря, найбільш інтенсивно корінний береговий схил розмився в Обитічній затоці на ділянці довжиною 31 км під дією активних процесів морської абразії. Ділянка починається від західної околиці села Степнівка-I і закінчується на західній межі Ботієвської зсувної ділянки II категорії. Корінний береговий схил активно розмивається, за виключенням долини річки Домузла. На багатьох ділянках затоки проводяться берегозахисні та берегоукріплювальні роботи.

Відходи

Запорізька область відноситься до регіонів, де зосереджена значна кількість підприємств важкої промисловості: 45 % від загальної кількості виробленої продукції в області займає продукція металургії та оброблення металу, 20 % – виробництво та розподілення електроенергії, газу, тепла, води.

Виробнича діяльність підприємств пов'язана з утворенням відходів I–IV класів небезпеки. Так, Запорізька область замикає п'ятірку регіонів з найбільшим показником утворення відходів.

Масштабність ресурсного використання і енергетично-сировинної спеціалізації економіки регіону в цілому сприяють значному утворенню і накопиченню відходів виробництва і споживання.

Найбільшу частку утворення відходів I–IV класів небезпеки за категоріями матеріалів у 2017 році складають:

осад промислових стоків – 606,8 тис. т;

відходи чорних металів – 44,2 тис. т;

відходи тваринного походження та змішані харчові відходи – 47,4 тис. т;

відходи рослинного походження – 92,3 тис. т;

побутові та побідні відходи – 303,0 тис. т;

мінеральні відходи будівництва та знесення об'єктів, у т.ч. змішані будівельні відходи – 264,3 тис. т;

інші мінеральні відходи – 643,3 тис. т;

відходи згорання – 2963,4 тис. т.

Утилізовано 2705,5 тис. т відходів та видалено у спеціально відведені місця чи об'єкти - 1946,6 тис. т відходів.

Таблиця 46

Основні показники поводження з відходами I–IV класів небезпеки

тис. т.

Показники	Роки				
	2013	2014	2015	2016	2017
Утворилося	4594,9	5155,6	5463,3	5040,8	5129,8
у тому числі: відходи I-III класів небезпеки	19,8	16,6	19,0	16,0	17,5
Спалено	79,2	91,6	116,1	79,2	57,2
Утилізовано	1338,6	1623,0	2623,1	2887,8	2705,5
Видалено у спеціально відведені місця чи об'єкти	2137,9	2035,0	1941,9	1790,9	1946,6
Загальний обсяг відходів, накопичених протягом експлуатації, у спеціально відведених місцях чи об'єктах (місця видалення відходів) на кінець звітного року	157910,2	156351,9	160034,8	162288,7	165347,9

З року в рік спостерігається стійка тенденція до збільшення питомої ваги використаних, знешкоджених та утилізованих відходів від загального обсягу утворених, так у 2015 році цей показник склав 50 %, у 2016 р. – 58,86 %, а у 2017 р. – 59,4 %. Це обумовлено збільшенням відсотку відходів, які використовуються як вторинні матеріали.

На сьогодні в області особливо гостро постає проблема поводження з твердими побутовими відходами, виникнення і ліквідації несанкціонованих звалищ відходів.

Роботу з підтримання санітарного стану території, організації збору побутових відходів, виявлення та ліквідації стихійних звалищ проводять комунальні та приватні підприємства, сільські та селищні ради із залученням суб'єктів підприємницької діяльності, що провадять господарську діяльність на підпорядкованій території.

Отже, основною екологічною проблемою регіону залишається забруднення поверхневих **водних об'єктів** неочищеними і недостатньо очищеними зворотними водами підприємств металургійного комплексу та житлово-комунальної галузі.

Розгалужена структура промислових виробництв, що потребує значних затрат енергії та природних ресурсів, в комплексі з застарілим обладнанням, яке, в більшості випадків, не підлягає модернізації, є основною причиною значних обсягів викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря для Запорізької області. **Повітроохоронні** заходи, що проводяться підприємствами-забруднювачами, мають локальний характер і не дозволяють досягти прийняттого екологічного ефекту, достатнього для поліпшення якості повітря області.

Враховуючи наявність в області великих обсягів **накопичених відходів**, відсутність потужностей для їх знешкодження чи утилізації, а також місць для їх видалення, основними пріоритетами в сфері поводження з відходами в області є скорочення обсягів розміщених відходів, забезпечення екологічно безпечного поводження з ними та своєчасне виявлення негативних наслідків накопичення відходів.

Збереження цінних і типових компонентів **ландшафтного та біологічного** різноманіття шляхом їх заповідання дає змогу відновити екологічний баланс регіону, а саме природні ландшафти, головним чином, природних для нашого регіону степових екосистем, забезпечення необхідних умов для відновлення їх ключових компонентів, а також достатнім простором природних середовищ.

Збереження місць оселення та зростання видів тваринного і рослинного світу, шляхів міграції тварин і рослин має забезпечити поєднання територій та об'єктів природно - заповідного фонду у єдину територіальну схему – регіональну екологічну мережу (фрагмент національної екологічної мережі), яка інтегруватиметься в загальнодержавну та всеєвропейську Смарагдову мережу.

Урахування гендерного компонента в програмах економічного та соціального розвитку регіону

Згідно з Глобальним індексом гендерного розриву у 2016 р. Україна зайняла доволі низьке 69-е місце у рейтингу, при цьому найбільші гендерні розриви мали місце в економічних можливостях та рівні політичної участі жінок. Поряд з цим Україна досягла певних успіхів у формуванні законодавства та інституційного середовища, які визначають головні принципи гендерної рівності та недопущення дискримінації. Країна ратифікувала основні міжнародні документи, що стосуються гендерної рівності.

Вагомим індикатором гендерної рівності є політична участь. Запровадження гендерних квот у виборчому процесі (мінімум 30% жінок у списках кандидатів у депутати) розширило можливості участі жінок у прийнятті управлінських рішень. Однак станом на 2016 р. жінки становлять лише 12% депутатів Верховної Ради України. Дещо вищою є частка жінок серед депутатів обласних рад в Україні – 14,9%. У Запорізькій області ситуація із представленістю жінок в обласній раді є дещо кращою. Представленість депутаток у складі обласних рад 7 скликання складає 17%.

Представленість жінок у складі міських рад міст обласного значення 7 скликання – 21%, у складі районних рад 28%, чоловіки – 72%. Щодо і сільських та селищних рад, то частка жінок у них сягає 60%, а серед їх голів – 39%.

Регіональний вимір гендерних розривів у зарплаті вказує на промислові Донецьку (розмір заробітної плати у жінок становить лише 60,2% від зарплати чоловіків), Запорізьку (70,0%), Дніпропетровську (71,4%) області. Саме тут цей розрив є найвищим. Це пояснюється специфікою структури економіки в цих регіонах.

Таблиця 47

Показники гендерної рівності в розрізі регіонів України

	Україна	Дніпропетровська	Донецька	Запорізька	Харківська	Херсонська
Співвідношення середньої заробітної плати чоловіків та жінок, %						
2 015р.	74,9	67,3	58,9	68,7	77,6	87
2 016р.	74,6	71,4	60,2	70,0	76,5	81,1
відхилення від середньо-українського значення, 2016 р.	-	-3,2	-14,4	-4,6	1,9	6,5
Кількість звернень щодо насильства в сім'ї, тис.						
2 011р.	126495*	7455	8657	3748	6877	4011
2 015р.	102561	7219	4379	5019	5615	3616
2 016р.	96143	5289	2927	4998	5726	3670
частка від усіх звернень по країні, %, 2016 р.	-	5,5	3	5,2	6	3,8
Частка жінок серед депутатів обласних рад, %						
з 2015 р.	14,6	19,2	9,5	16,7	19,3	15,6
відхилення від середньо-українського значення, 2016 р.	-	4,5	-5,2	2,0	4,7	1

Водночас в області знижуються обсяги планового фінансування заходів гендерної політики.

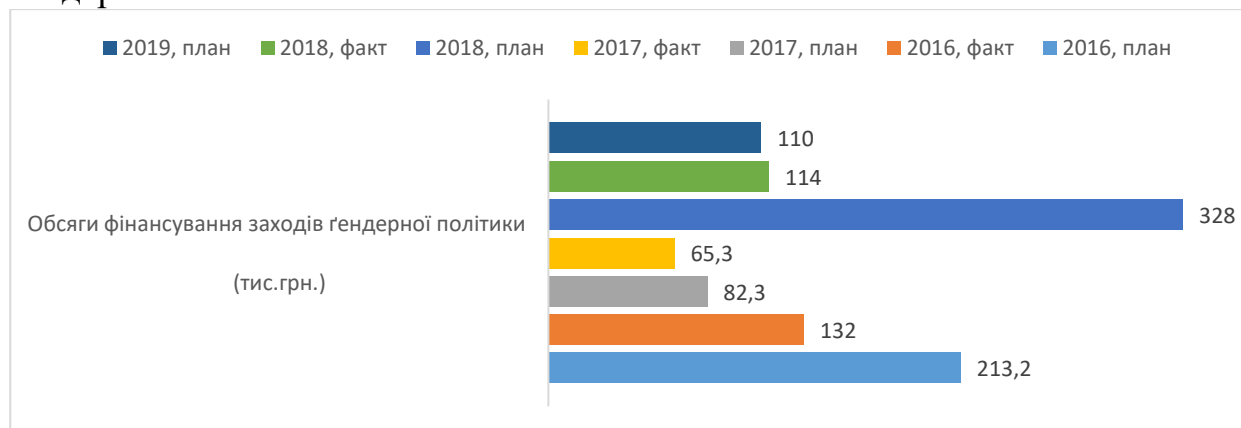

Рис. 65. Динаміка обсягів фінансування заходів гендерної політики в Запорізькій області, 2016-2019 рр.

Сьогодні у Запорізькій облдержадміністрації відповідальними за реалізацію гендерної політики є: головний спеціаліст, начальник відділу, директор Департаменту соціального захисту населення облдержадміністрації. Аби вплинути на ситуацію гендерної рівності в Запорізькій області, у 2018 році було призначено радника з гендерних питань при голові обласної ради. Крім цього, по області затверджено 14 уповноважених осіб з питань забезпечення рівних прав і можливостей чоловіків і жінок у місцевих радах - від обласної до сільських, селищних рад, ОТГ.

В рамках співпраці з Урядом Королівства Швеція у сфері фінансового та технічного співробітництва та відповідно до угоди між Міністерством фінансів України та Шведським агентством міжнародного розвитку (SIDA) у 2018 р. продовжувалась реалізація проекту “Гендерне бюджетування в Україні”, який спрямований на популяризацію та демонстрацію можливих підходів до запровадження гендерно-орієнтованого бюджетування.

В області діє Координаційна рада з питань сім’ї, жінок, охорони материнства і дитинства при голові облдержадміністрації, затверджена розпорядженням голови облдержадміністрації від 02.02.2017 р. № 31. В складі Координаційної ради 28 осіб, з них чоловіки – 8; жінки – 20.

Результати досягнення прогнозованих індикаторів діючої Стратегії

Перелік індикаторів, на досягнення прогнозованих значень яких спрямована Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року для Запорізької області та рівень їх досягнення

Показник	2014 рік	Прогнозовані індикатори на 2020 рік	2017 рік	Стан досягнення індикатора
Валовий регіональний продукт (у фактичних цінах) у розрахунку на одну особу, грн.	30526	56666	59729 (2016)	Досягнуто за абсолютним значенням. Зважаючи на те, що індекс інфляції 2017 до 2014 р. складає 205% досягнення прогнозованих показників з його врахуванням є мало ймовірним
Наявний дохід у розрахунку на одну особу, грн.	31106,2	39515	43461,6 (2016)	
Середньомісячна заробітна плата (номінальна), грн.	3432	5581	6863	
Обсяг прямих іноземних інвестицій у розрахунку на одну особу, дол. США	497,4	963	531	Зростання за 2014-2017 рр становить лише 6,7%
Експорт товарів у розрахунку на одну особу, дол. США	2112,4	2531	1729,8	Показник 2017 р. складає лише 81,8% до 2014 р.
Кількість малих підприємств у розрахунку на 10 тис. наявного населення, од.	78	91	81	Прослідковується тенденція до зростання показника

Кількість середніх підприємств у розрахунку на 10 тис. наявного населення, од.	3	8	3	Показник залишається на рівні 2014 р.
Обсяг реалізованої інноваційної продукції, % загального обсягу реалізованої промислової продукції	1,7	6	2,4	Відбулось зростання на 33%
Щільність автомобільних доріг загального користування з твердим покриттям державного та місцевого значення вищої категорії (I та II категорій), км доріг на 1 тис. км ² території	35,6	38,9	36	Зростання дуже низькими темпами
Загальний коефіцієнт вибуття сільського населення (на 1 тис. наявного сільського населення), проміле	13,1	12,1	Не надається	
Забезпеченість населення лікарями всіх спеціальностей (на 10 тис. наявного населення на кінець року), лікарів	47,5	49,5	49,1	З високим рівнем ймовірності буде досягнуто
Рівень обладнання загальної площі житлового фонду водопроводом у міській місцевості, %	80,4	83,9	80,2	Відбулось незначне зменшення
Рівень обладнання загальної площі житлового фонду водопроводом у сільській місцевості, %	33,2	32,6	33,7	
Рівень смертності на 1 тис. населення, проміле	15,7	14,1	16,3	Має місце протилежна до задекларованої тенденція
Демографічне навантаження на 1 тис. осіб постійного населення віком 16 - 59 років (міська місцевість), проміле	600	514,7	449	Досягнуто
Демографічне навантаження на 1 тис. осіб постійного населення віком 16 - 59 років (сільська місцевість), проміле	671	559,9	501	Досягнуто
Охоплення дітей дошкільними навчальними закладами (міська місцевість), %	70	74	76,4	Досягнуто
Охоплення дітей дошкільними навчальними закладами (сільська місцевість), %	39	46	39,2	Відбулось незначне зростання
Питома вага утилізованих відходів, % від загальної кількості утворених відходів	31,5	33,9	52,7	Досягнуто
Рівень безробіття за методологією Міжнародної організації праці, %	8,4	6,4	10,7	Має місце протилежна до задекларованої тенденція
Площа земель природно-заповідного фонду, тис. га	124,2	326,2	125,056	Змін практично не відбулось. Досягнення показника дуже сумнівне
Питома вага площі природно-заповідного фонду до площі області, %	4,6	12	4,6	

SWOT-аналіз соціально-економічного становища Запорізької області

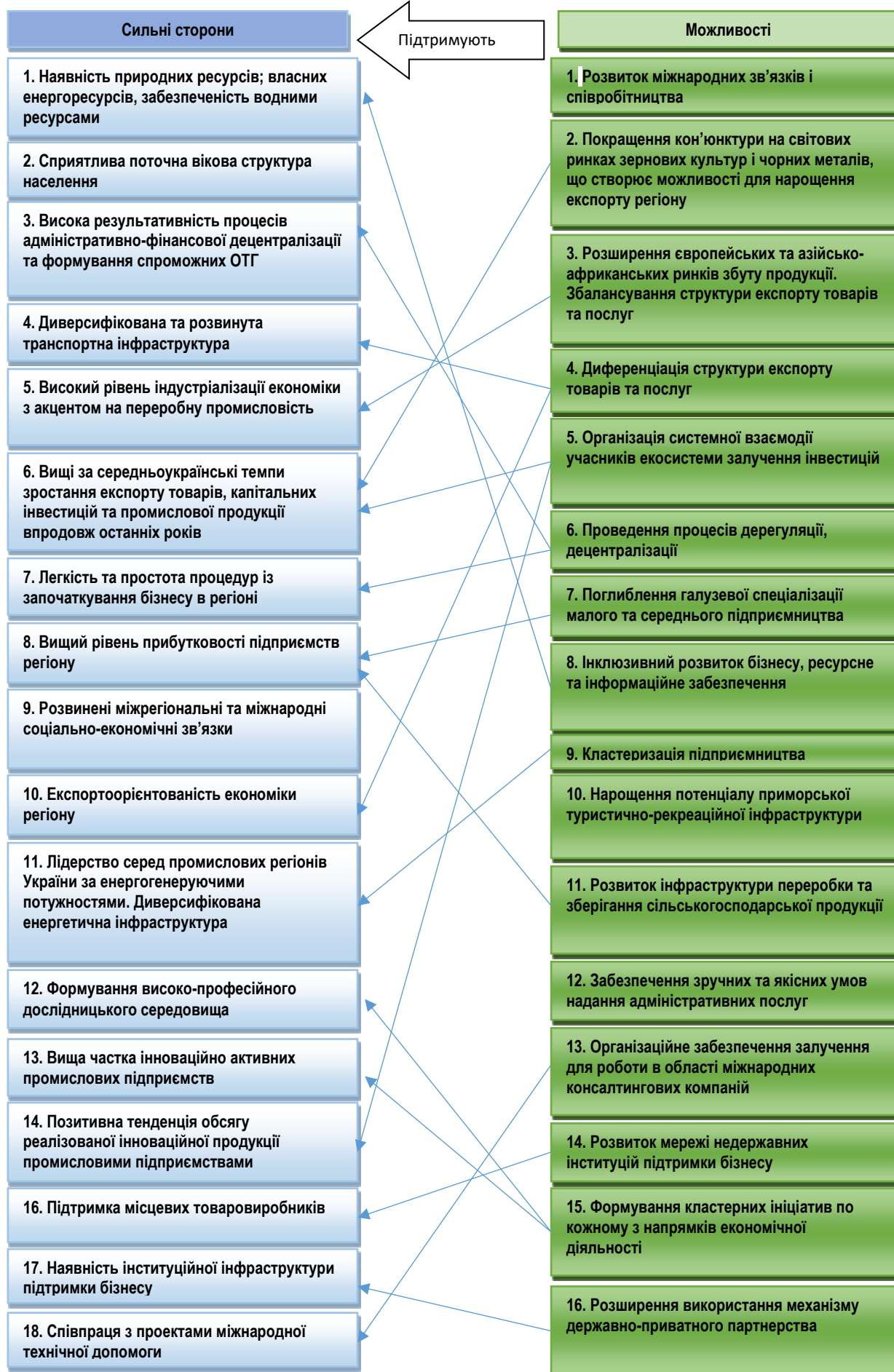
Сильні сторони	Слабкі сторони
<ol style="list-style-type: none"> 1. Наявність природних ресурсів; власних енергоресурсів, забезпеченість водними ресурсами. 2. Наявність виходу до моря та територіальна близькість до транспортного коридору Європа – Азія. 3. Сприятлива поточна вікова структура населення: 2/3 населення області перебувають у працездатному віці, з них 66,9% зайняті в економіці області. Високий професійно-освітній та кваліфікаційний рівень економічно активного населення (52,4% мають повну, базову або неповну вищу освіту) 4. Висока результативність процесів адміністративно-фінансової децентралізації та формування спроможних ОТГ, більшість з яких характеризуються вищим за середньоукраїнський рівень власних доходів та потужним фінансово-економічним потенціалом 5. Диверсифікована та розвинута транспортна інфраструктура. Нарощення потенціалу міжнародного аеропорту «Запоріжжя», Бердянського морського порту, Запорізького річкового порту. 6. Високий рівень індустріалізації економіки з акцентом на переробну промисловість (а не традиційну для України добувну). Структура промисловості Запорізької області є висококонцентрованою – майже 38% у ній припадає на металургію та 29% на виробництво повітряних і космічних літальних апаратів, супутнього устаткування. Останнє слід вважати суттєвою конкурентною перевагою регіону. 7. Вищі за середньоукраїнські темпи зростання експорту товарів, капітальних інвестицій та промислової продукції впродовж останніх років 8. Легкість та простота процедур із започаткування бізнесу в регіоні (за вказаним показником у рейтингу ведення бізнесу область отримала 80 балів із 100 можливих). 9. Вищий рівень прибутковості підприємств регіону, ніж в середньому по Україні. 10. Розвинені міжрегіональні та міжнародні соціально-економічні зв'язки. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Суттєві втрати транзитного потенціалу через окупацію частини Донбасу та анексію Криму. 2. Географічне розміщення області та її обласного центру створює певні обмеження щодо рівномірного розвитку територій області, територіальної наближеності до європейських та азійських ринків. 3. Дуже низький рівень природного приросту населення, зокрема за рахунок суттєво вищого за середньоукраїнське значення рівня смертності та нижчого рівня народжуваності 4. Високий рівень депопуляції сільського населення у північно-східних районах. 5. Територіальна концентрація економічного та інвестиційного потенціалу регіону у м.Запоріжжя, Василівському, Пологівському районах. Левова частка суб'єктів господарювання регіону та інституційної інфраструктури підтримки бізнесу сконцентрована в обласному центрі – м. Запоріжжя). Суттєві просторові диспропорції у забезпеченості соціальною інфраструктурою 6. Недостатній рівень підключенням бізнесу до електронних сервісів (електронного документообігу). 7. Складність доступу до земельних ресурсів. 8. Наявність на багатьох підприємствах застарілого обладнання та технологій (у 2012р. ступінь зносу основних фондів в області склав 70 %) внаслідок чого лише невелика частка продукції виробляється з великою доданою вартістю. 9. Зменшення кількості впроваджених прогресивних та ресурсозберігаючих технологічних процесів, що не дає змоги підвищувати конкурентоспроможність та розширювати асортимент продукції у відповідності до сучасних потреб ринку. Переважання в структурі реалізованої інноваційної продукції новою лише для підприємства, а не для ринку. 10. Високий рівень енерго-, ресурсо- та водоємності виробництва. 11. Загострення екологічних проблем, зумовлених концентрацією в регіоні еколого-небезпечних видів економічної діяльності.

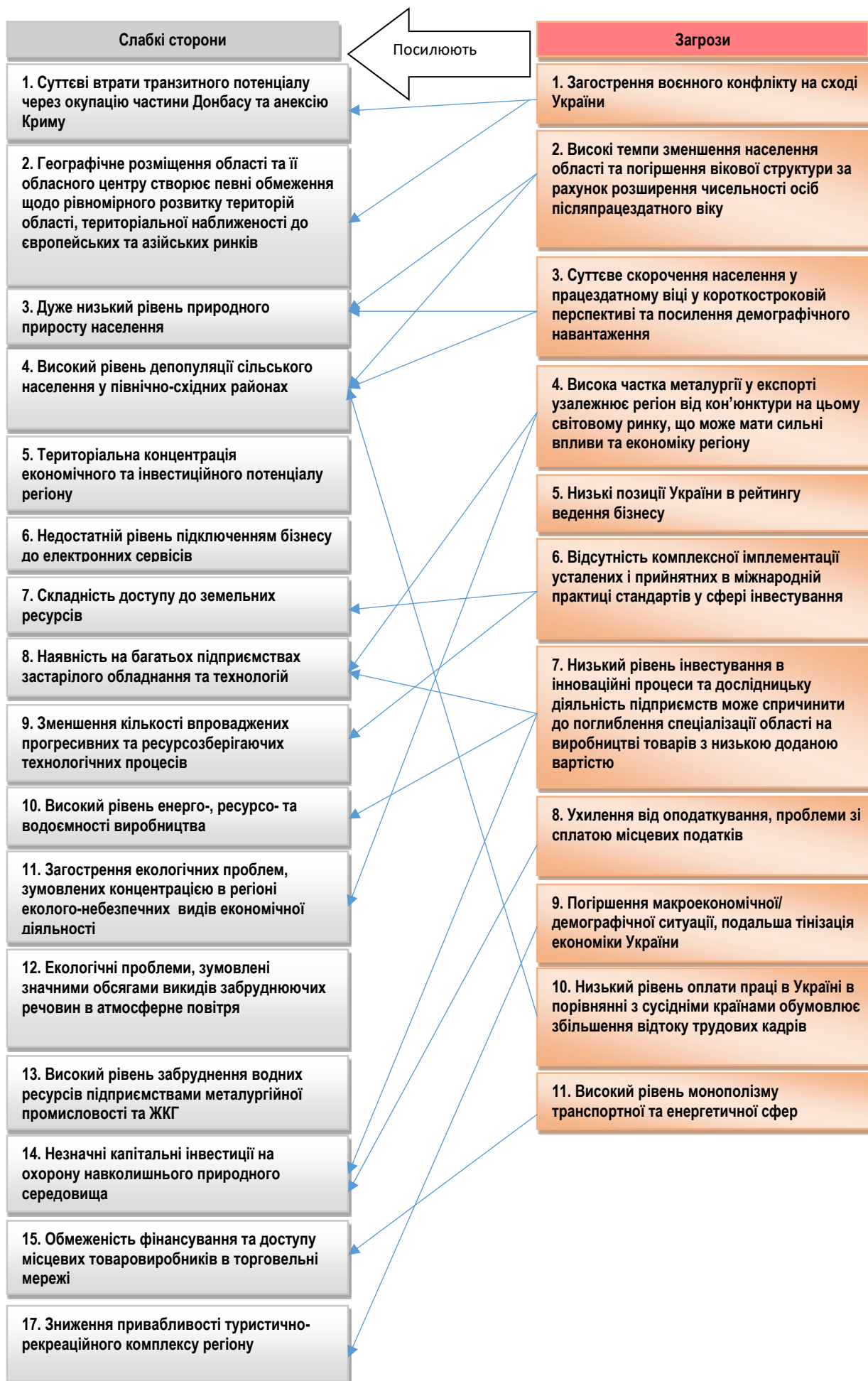
<p>11. Експортоорієнтованість економіки регіону, що свідчить про конкурентоздатність місцевої продукції на міжнародних ринках.</p> <p>12. Лідерство серед промислових регіонів України за енергогенеруючими потужностями. Диверсифікована енергетична інфраструктура. В області виробляється 30% гідроелектроенергії та 60% вітроелектроенергії від загальних обсягів в Україні</p> <p>13. Формування високо-професійного дослідницького середовища у сфері металургії, машинобудування, агропромислового комплексу. Реалізація науково-дослідних програм та створення новітніх розробок на потужних машинобудівних підприємствах</p> <p>14. Вища частка інноваційно активних промислових підприємств, порівняно із регіонами-сусідами (окрім Харківської області) – 19,1% від загальної кількості промислових підприємств. При цьому, відповідний показник по Україні – 16,2%.</p> <p>15. Позитивна тенденція обсягу реалізованої інноваційної продукції промисловими підприємствами. Зокрема, у 2017 р. зазначений показник склав 4041,2 млн. грн. (найвищий показник серед регіонів-сусідів), зрісши, порівняно із 2015 р., на 878,9 млн. грн.</p> <p>16. Підтримка місцевих товаровиробників (місцеві програми розвитку бізнесу, проведення бізнес-місій, виставкових заходів, презентацій економічного та інвестиційного потенціалу регіону серед потенційних бізнес-партнерів тощо).</p> <p>17. Наявність інституційної інфраструктури підтримки бізнесу</p> <p>18. Зростання рівня громадської активності, посилення інклюзії розвитку регіону за рахунок налагодження взаємодії влада – бізнес – громадські об'єднання</p> <p>19. Співпраця з проектами міжнародної технічної допомоги</p>	<p>12. Екологічні проблеми, зумовлені значними обсягами викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря, зокрема, у 2017 р. 180,9 тис. тон, а у 2016 р. – 167 тис. тон.</p> <p>13. Високий рівень забруднення водних ресурсів підприємствами металургійної промисловості та ЖКГ.</p> <p>14. Незначні капітальні інвестиції на охорону навколишнього природного середовища – у 2017 р., порівняно із 2016 р., вказаний показник знизився на 245,7 тис. грн. тоді як, наприклад, у Дніпропетровській області зріс на 966,4 тис. грн.</p> <p>15. Обмеженість фінансування та доступу місцевих товаровиробників в торговельні мережі та наявність нетарифних бар'єрів при експорті продукції місцевих товаровиробників на європейські ринки.</p> <p>16. Зниження привабливості туристично-рекреаційного комплексу регіону для іноземних туристів через територіальну близькість до зони воєнних дій. Низька якість туристично-рекреаційних послуг та нижчий рівень розвитку готельно-ресторанного бізнесу в порівнянні із західними областями України</p>
Можливості	Загрози
<p>1. Розвиток міжнародних зв'язків і співробітництва в контексті інтеграції до світового і європейського середовища.</p> <p>2. Покращення кон'юнктури на світових ринках зернових культур і чорних металів, що створює можливості для нарощення експорту регіону</p> <p>3. Розширення європейських та азійсько-африканських ринків збуту продукції. Збалансування структури експорту товарів та послуг у розрізі країн-торгових партнерів регіону.</p>	<p>1. Загострення воєнного конфлікту на сході України, розширення його території. Порушення міжнародно-правових норм судноплавства у Азовському та Чорному морях.</p> <p>2. Високі темпи зменшення населення області та погіршення вікової структури за рахунок розширення чисельності осіб післяпрацевдатного віку.</p> <p>3. Суттєве скорочення населення у працевдатному віці у короткостроковій</p>

<ol style="list-style-type: none"> 4. Диференціація структури експорту товарів (за рахунок зростання частки високотехнологічних товарів) та послуг шляхом збільшення у ній кількості видів послуг. 5. Організація системної взаємодії учасників екосистеми залучення інвестицій. 6. Проведення процесів дерегуляції, децентралізації, реформа територіальної організації влади в Україні 7. Поглиблення галузевої спеціалізації малого та середнього підприємництва, чому сприятиме наявність значних внутрішніх резервів розвитку підприємництва (вигідне економіко-географічне розташування, сприятливий клімат, багаті природні ресурси, розвиток туризму та агробізнесу тощо). 8. Інклюзивний розвиток бізнесу, ресурсне та інформаційне забезпечення, як чинники стимулювання розвитку малого і середнього підприємництва. 9. Кластеризація підприємництва. 10. Нарощення потенціалу приморської туристично-рекреаційної інфраструктури, зростання ролі азовського морського узбережжя у структурі внутрішнього туристичного ринку (що обумовлено анексією Криму). Розвиток агротуризму і створення зелених садиб. 11. Розвиток інфраструктури переробки та зберігання сільськогосподарської продукції 12. Забезпечення зручних та якісних умов надання адміністративних послуг фізичним та юридичним особам. 13. Організаційне забезпечення залучення для роботи в області міжнародних консалтингових компаній, які займаються залученням інвестицій 14. Розвиток мережі недержавних інституцій підтримки бізнесу. 15. Формування кластерних ініціатив по кожному з напрямків економічної діяльності на території області, що забезпечують понад 5% від ВВП регіону або відповідають світовим тенденціям інноваційного розвитку і мають необхідне кадрове забезпечення. 16. Розширення використання механізму державно-приватного партнерства для реалізації масштабних інфраструктурних проектів 	<p>перспективі та посилення демографічного навантаження.</p> <ol style="list-style-type: none"> 4. Висока частка металургії у експорті узалежнює регіон від кон'юнктури на цьому світовому ринку, що може мати сильні впливи та економіку регіону. 5. Низькі позиції України в рейтингу ведення бізнесу (Doing Business-2019) – 71 місце з-поміж 190 країн світу. 6. Відсутність комплексної імплементації усталених і прийнятних в міжнародній практиці стандартів у сфері інвестування (організаційних, інституційних, маркетингових тощо). 7. Низький рівень інвестування в інноваційні процеси та дослідницьку діяльність підприємств може спричинити до поглиблення спеціалізації області на виробництві товарів з низькою доданою вартістю. Потужні капітальні інвестиції (в т. ч. за рахунок бюджетного ресурсу) особливо актуальні для розвитку високо технологічного машинобудування, яке виробляє 20% продукції регіону 8. Ухилення від оподаткування, проблеми зі сплатою місцевих податків. 9. Погіршення макроекономічної/ демографічної ситуації, подальша тінізація економіки України неодмінно відіб'ється на результатах функціонування регіону. 10. Низький рівень оплати праці в Україні в порівнянні з сусідніми країнами обумовлює збільшення відтоку трудових кадрів (включно з робочими спеціальностями) за кордон. 11. Високий рівень монополізму транспортної та енергетичної сфер.
--	--

SWOT-матриця

Додатки
Додаток А

Вихідні дані для побудови кластерної карти підприємництва
Запорізької області в розрізі видів економічної діяльності, 2017 р.

Вид економічної діяльності	Інтегральний показник концентрації ВЕД в регіоні	Середньорічний темп приросту за 2013-2017 рр.	Частка експорту ВЕД в загальному обсязі експорту, %
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	10,76	1,25	4,90
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	1,49	1,18	8,30
Переробна промисловість	29,89	1,27	52,40
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	7,83	1,24	0,10
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	1,05	1,09	0,20
Будівництво	2,69	1,20	
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	16,81	1,18	27,00
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	3,86	1,15	4,30
Тимчасове розміщування й організація харчування	1,03	1,15	0,01
Інформація та телекомунікації	1,44	1,31	0,10
Фінансова та страхова діяльність	1,63	1,34	0,30
Операції з нерухомим майном	4,47	1,18	0,30
Професійна, наукова та технічна діяльність	2,73	1,13	1,10
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	1,48	1,18	0,10
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	5,25	1,25	0,01
Освіта	5,08	1,21	0,00
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	4,28	1,16	0,00
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	0,68	1,13	0,01
Надання інших видів послуг	0,52	1,13	0,01

Додаток Б

Таблиця 1

Диференціація окремих компонентів рівня життя мешканців міст та районів Запорізької області в 2010-2017 рр.

	Показники					
	Середньомісячна номінальна заробітна плата, грн		Роздрібний товарооборот підприємств на 1 особу, грн.		Прийняття в експлуатацію житла, м ² загальної площі/1000 ос.	
	2010	2017	2010	2017	2010	2017
м.Запоріжжя	2316,0	7207,0	8716,7	22417,1	65,3	65,4
м.Бердянськ	1750,0	5362,0	6168,7	17222,9	97,3	54,5
м.Енергодар	4101,0	11579,0	5636,7	18769,5	30,3	5,4
м.Мелітополь	1659,0	5439,0	6096,1	16484,4	156,7	115,9
м.Токмак	1686,0	5361,0	3670,7	10057,3	66,8	30,7
Бердянський	1516,0	5014,0	3183,5	2951,8	96,6	21,7
Більмацький	1535,0	4935,0	2828,5	4330,3	34,6	10,5
Василівський	2516,0	7730,0	4066,4	9215,3	70,8	20,7
Великобілозерський	1698,0	5212,0	3084,3	-	-	-
Веселівський	1388,0	4779,0	1618,8	2727,7	3,5	7,6
Вільнянський	1819,0	5873,0	2016,6	3549,1	81,4	66,5
Гуляйпільський	1637,0	5201,0	2397,2	6220,5	5,3	53,0
Запорізький	1714,0	6048,0	2680,6	8486,8	416,9	168,7
К-Дніпровський	1493,0	5038,0	1909,1	4378,8	30,5	27,1
Мелітопольський	1500,0	5056,0	1925,3	2604,1	80,1	42,7
Михайлівський	1575,0	4800,0	1406,7	3336,8	0,0	15,4
Новомиколаївський	1696,0	5666,0	1228,1	2783,4	7,5	58,3
Оріхівський	1532,0	4800,0	3398,7	5856,2	26,0	20,5
Пологівський	1901,0	6083,0	2367,1	6032,7	40,9	5,1
Приазовський	1460,0	4681,0	1397,9	2866,7	91,5	81,9
Приморський	1604,0	4766,0	2085,7	4780,4	37,8	22,3
Розівський	1519,0	5786,0	1864,6	0,0	0,0	0,0
Токмацький	1714,0	5359,0	610,0	823,5	12,0	7,7
Чернігівський	1555,0	4817,0	1309,8	1101,2	24,7	9,8
Якимівський	1477,0	4877,0	2822,86	5534,53	111,8	128,9

Додаток В

Інтегральний індекс соціально-економічного розвитку Запорізької області в 2017 р.

Назва АТО	Ключові параметри													
	Чисельність наявного населення на 1 січня 2018, тис.	Територія, тис. км ²	Середньооблікова кількість штатних працівників на 1000 осіб, осіб	Середньомісячна номінальна заробітня плата, грн	Кількість зареєстрованих безробітних на 1000 осіб, осіб	Кількість ДНЗ, од.	Кількість ДНЗ, од./км ²	Загальноосвітні навчальні заклади на початок 2017/18 навчального року, од.	Загальноосвітні навчальні заклади на початок 2017/18 навчального року, од.	Професійно-технічні навчальні заклади, од.	Підготовка (випуск) кваліфікованих робітників професійно-	Підготовка (випуск) кваліфікованих робітників професійно-	Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення в	
м.Запоріжжя	745,4	0,28	294	7207	6	143	0,511	124	0,443	17	2547	150	93,4	
м.Мелітополь	154	0,04	163	5439	4	27	0,675	23	0,575	2	862	431	3,1	
м.Бердянськ	114,8	0,21	164	5362	12	16	0,076	18	0,086	3	810	270	1,9	
Василівський	62,7	1,62	188	7730	12	20	0,012	26	0,016	2	248	124	11,5	
Запорізький	56,9	1,44	62	6048	6	23	0,016	24	0,017	1	146	146	4,6	
м.Енергодар	53,8	0,06	361	11579	7	13	0,217	10	0,167	0	0	0	1948,5	
Мелітопольський	49	1,79	88	5056	10	17	0,009	35	0,020	1	116	116	3,7	
Вільнянський	46,8	1,27	128	5873	11	24	0,019	26	0,020	3	518	173	10,8	
Оріхівський	45,2	1,6	126	4800	15	15	0,009	17	0,011	2	257	129	4,8	
Пологівський	39,7	1,34	204	6083	24	17	0,013	22	0,016	2	250	125	25,4	
К-Дніпровський	39,6	1,18	96	5038	16	12	0,010	16	0,014	0	0	0	3,3	
Якимівський	33,3	1,86	111	4877	29	16	0,009	20	0,011	1	82	82	0,7	
м.Токмак	31,4	0,03	127	5361	67	10	0,333	7	0,233	0	0	0	2,2	
Приморський	29,6	1,4	118	4766	54	18	0,013	22	0,016	1	14	14	2,4	
Михайлівський	28,5	1,07	91	4800	21	11	0,010	13	0,012	1	198	198	0,3	
Приазовський	27	1,94	111	4681	28	23	0,012	18	0,009	0	0	0	4,1	
Гуляйпільський	26,3	1,3	167	5201	31	16	0,012	19	0,015	0	0	0	4,7	
Бердянський	24,9	1,65	104	5014	21	15	0,009	17	0,010	1	77	77	7,3	
Токмацький	22,1	1,44	118	5359	1	16	0,011	17	0,012	1	218	218	10,2	
Більмацький	21,8	1,33	147	4935	34	12	0,009	11	0,008	0	0	0	16,7	
Веселівський	21,3	1,13	136	4779	23	16	0,014	16	0,014	1	53	53	7,1	
Чернігівський	16,8	1,2	149	4817	30	15	0,013	13	0,011	0	0	0	16,8	
Новомиколаївський	15,7	0,92	134	5666	46	7	0,008	10	0,011	0	0	0	10,3	
Розівський	8,7	0,61	115	5786	37	6	0,010	7	0,011	0	0	0	12,9	
Великобілозерський	7,9	0,47	139	5212	47	4	0,009	7	0,015	1	103	103	7,3	

Додаток В (продовження)

Назва АТО	Ключові параметри													
	Кількість суб'єктів ЄДРПОУ в розрахунку на 10 тис. ос., од.	Прійняття в експлуатацію житла, м ² загальної площі	Прійняття в експлуатацію житла, м ² загальної площі/1000 ос.	Капітальні інвестиції на одну особу, грн.	Вантажооборот автомобільного транспорту, млн. ткм.	Обсяги експорту товарів на 1 особу, дол. США	Обсяги експорту послуг на 1 особу, дол. США	Оптовий товарооборот на 1 особу, грн.	Роздрібний товарооборот підприємств на 1 особу, грн.	Забезпеченість населення мережею роздрібної торгівлі на 10 тис. осіб, од.	Кількість підприємств на 10 тис. осіб, од.	Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) на 1 особу, грн.	Підприємства, які отримали прибуток, %	Обсяг реалізованої промислової продукції на 1 особу, грн.
м.Запоріжжя	3,88	48748	65,398	13684,2	917,5	3352,99	230,43	34654,55	22417,09	11	117,01	296754,13	73,90	186244,95
м.Мелітополь	1,83	17854	115,935	2802,5	100,1	509,17	0,00	7374,03	16484,42	10	54,22	45496,40	77,20	26053,52
м.Бердянськ	2,59	6087	53,023	4685,3	101,9	513,52	1454,30	18132,40	16757,84	11	63,07	79248,94	76,20	40552,50
Василівський	1,65	1295	20,654	12778,4	13,4	1211,68	0,00	3068,58	9215,31	9	44,18	86757,05	85,10	0,00
Запорізький	2,31	9598	168,682	3340,2	23	75,25	0,00	1583,48	8486,82	15	62,04	28985,73	82,00	32327,56
м.Енергодар	1,31	288	5,353	1051,3	6,2	16,34	87,26	659,85	18769,52	9	32,53	11947,10	69,30	459002,78
Мелітопольський	1,40	2094	42,735	4578,3	12,6	268,25	0,00	675,51	2604,08	3	50,41	36901,57	81,20	7267,68
Вільнянський	1,96	3113	66,517	4258,7	19,5	855,86	0,00	1517,09	3549,15	7	73,72	72101,71	90,90	38720,64
Оріхівський	1,88	927	20,509	6759,1	23,4	78,66	0,00	1738,94	5856,19	4	72,35	52557,25	81,10	8868,35
Пологівський	1,49	201	5,063	9064,1	43,1	4196,48	0,00	232984,89	6032,75	10	63,98	371194,57	89,60	0,00
К-Дніпровський	1,05	1073	27,096	5179,7	9,8	0,00	0,00	0,00	4378,79	8	32,83	20297,73	87,10	0,00
Якимівський	1,96	4292	128,889	5777,60	6,00	0,00	0,00	2300,30	5534,53	10,00	75,08	27069,44	77,40	717,10
м.Токмак	2,10	963	30,669	11446,8	16,1	680,57	0,00	1735,67	10057,32	9	34,71	37617,20	69,20	8768,78
Приморський	1,96	660	22,297	3552,8	17,2	0,00	0,00	13503,38	4780,41	3	45,95	41717,47	89,30	880,30
Михайлівський	1,28	438	15,368	7642,3	23,9	20,99	0,00	5277,19	3336,84	4	51,93	32577,58	87,20	0,00
Приазовський	2,43	2210	81,852	8147,9	100,8	253,35	0,00	0,00	2866,67	6	101,85	52341,63	96,80	0,00
Гуляйпільський	1,61	1394	53,004	7946,9	16,9	0,00	0,00	4273,76	6220,53	8	46,01	47792,69	84,30	702,68
Бердянський	1,95	541	21,727	9804,7	10,5	103,03	0,00	3180,72	2951,81	8	73,49	45079,39	85,40	0,00
Токмацький	1,73	170	7,692	4747,3	8,9	57,67	0,00	0,00	823,53	2	78,73	39221,14	81,50	9230,67
Більмацький	1,87	229	10,505	8505,1	15	58,54	0,00	0,00	4330,28	11	73,39	61328,87	88,50	0,00
Веселівський	2,83	162	7,606	3780,3	8,4	0,00	0,00	0,00	2727,70	12	108,92	32831,79	88,10	0,00
Чернігівський	2,23	165	9,821	9010,20	19,40	157,70	0,00	0,00	1101,19	8	88,10	44631,39	94,60	0,00
Новомиколаївський	2,06	915	58,280	8084,6	4,9	128,08	0,00	0,00	2783,44	4	73,89	44652,97	89,50	0,00
Розівський	2,66	0	0,000	6148,9	3,2	0,00	0,00	0,00	0,00	2	82,76	33086,23	97,20	0,00
Великобілозерський	2,10	0	0,000	9727,6	1,1	0,00	0,00	0,00	0,00	5	79,75	48918,97	90,00	0,00

Додаток В (продовження)

Назва АТО	Стандартизовані величини									
	Середньооблікова кількість штатних працівників на 1000 осіб, осіб	Середньомісячна номінальна заробітна плата, грн.	Кількість ДНЗ, од./км ²	Загальноосвітні навчальні заклади на початок 2017/18 навчального року, од./км ²	Підготовка (випуск) кваліфікованих робітників професійно-технічними навчальними закладами, ос./ПТНЗ	Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення в розрахунку на одну особу	Кількість суб'єктів ЄДРПОУ в розрахунку на 10 тис. ос., од.	Прийняття в експлуатацію житла, м ² загальної площі/1000 ос.	Капітальні інвестиції на одну особу, грн.	Вантажооборот автомобільного транспорту, млн. ткм.
м.Запоріжжя	0,186	0,378	0,243	0,230	0,652	0,997	0,000	0,612	0,000	0,000
м.Мелітополь	0,548	0,530	0,000	0,000	0,000	0,903	0,529	0,313	0,795	0,891
м.Бердянськ	0,546	0,537	0,887	0,851	0,374	0,842	0,332	0,686	0,658	0,889
Василівський	0,478	0,332	0,982	0,972	0,712	0,974	0,576	0,878	0,066	0,985
Запорізький	0,829	0,478	0,976	0,971	0,661	0,935	0,405	0,000	0,756	0,975
м.Енергодар	0,000	0,000	0,679	0,710	1,000	1,000	0,662	0,968	0,923	0,993
Мелітопольський	0,757	0,563	0,986	0,966	0,731	0,919	0,639	0,747	0,665	0,986
Вільнянський	0,644	0,493	0,972	0,964	0,599	0,972	0,494	0,606	0,689	0,979
Оріхівський	0,650	0,585	0,986	0,982	0,702	0,938	0,516	0,878	0,506	0,974
Пологівський	0,434	0,475	0,981	0,971	0,710	0,988	0,617	0,970	0,338	0,953
К-Дніпровський	0,734	0,565	0,985	0,976	1,000	0,909	0,731	0,839	0,621	0,989
Якимівський	0,692	0,579	0,987	0,981	0,810	0,571	0,495	0,236	0,578	0,993
м.Токмак	0,647	0,537	0,506	0,594	1,000	0,864	0,460	0,818	0,164	0,982
Приморський	0,672	0,588	0,981	0,973	0,968	0,875	0,495	0,868	0,740	0,981
Михайлівський	0,747	0,585	0,985	0,979	0,541	0,000	0,671	0,909	0,442	0,974
Приазовський	0,692	0,596	0,982	0,984	1,000	0,927	0,375	0,515	0,405	0,890
Гуляйпільський	0,536	0,551	0,982	0,975	1,000	0,936	0,585	0,686	0,419	0,982
Бердянський	0,710	0,567	0,987	0,982	0,821	0,959	0,499	0,871	0,284	0,989
Токмацький	0,674	0,537	0,984	0,979	0,494	0,971	0,554	0,954	0,653	0,990
Більмацький	0,593	0,574	0,987	0,986	1,000	0,982	0,518	0,938	0,378	0,984
Веселівський	0,622	0,587	0,979	0,975	0,877	0,958	0,272	0,955	0,724	0,991
Чернігівський	0,587	0,584	0,981	0,981	1,000	0,982	0,425	0,942	0,342	0,979
Новомиkolaївський	0,629	0,511	0,989	0,981	1,000	0,971	0,469	0,654	0,409	0,995
Розівський	0,681	0,500	0,985	0,980	1,000	0,977	0,316	1,000	0,551	0,997
Великобілозерський	0,614	0,550	0,987	0,974	0,761	0,959	0,459	1,000	0,289	0,999

Додаток В (продовження)

Назва АТО	Стандартизовані величини										Разом:		Значення інтегрального індексу соц.-економ. розвитку ЗО
	Обсяги експорту товарів на 1 особу, дол. США	Обсяги експорту послуг на 1 особу, дол. США	Оптовий товарооборот на 1 особу, грн.	Роздрібний товарооборот підприємств на 1 особу, грн.	Забезпеченість населення мережею роздрібноі торгівлі на 10 тис. осіб, од.	Кількість підприємств на 10 тис. осіб, од.	Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) на 1 особу, грн.	Підприємства, які отримали прибуток, %	Обсяг реалізованої промислової продукції (товарів, послуг) на 1 особу, грн.	Кількість зареєстрованих безробітних на 1000 осіб, осіб			
м.Запоріжжя	0,201	0,842	0,851	0,000	0,267	0,000	0,201	0,240	0,594	0,828	7,32	0,366066	0,6339
м.Мелітополь	0,879	1,000	0,968	0,265	0,333	0,537	0,877	0,206	0,943	0,752	11,27	0,563442	0,4366
м.Бердянськ	0,878	0,000	0,922	0,252	0,267	0,461	0,787	0,216	0,912	0,919	12,21	0,610711	0,3893
Василівський	0,711	1,000	0,987	0,589	0,400	0,622	0,766	0,124	1,000	0,919	14,07	0,703733	0,2963
Запорізький	0,982	1,000	0,993	0,621	0,000	0,470	0,922	0,156	0,930	0,842	13,90	0,695174	0,3048
м.Енергодар	0,996	0,940	0,997	0,163	0,400	0,722	0,968	0,287	0,000	0,863	13,27	0,663582	0,3364
Мелітопольський	0,936	1,000	0,997	0,884	0,800	0,569	0,901	0,165	0,984	0,902	16,10	0,804812	0,1952
Вільнянський	0,796	1,000	0,993	0,842	0,533	0,370	0,806	0,065	0,916	0,909	14,64	0,732155	0,2678
Оріхівський	0,981	1,000	0,993	0,739	0,733	0,382	0,858	0,166	0,981	0,932	15,48	0,774095	0,2259
Пологівський	0,000	1,000	0,000	0,731	0,333	0,453	0,000	0,078	1,000	0,958	11,99	0,59957	0,4004
К-Дніпровський	1,000	1,000	1,000	0,805	0,467	0,719	0,945	0,104	1,000	0,938	16,33	0,816413	0,1836
Якимівський	1,000	1,000	0,990	0,753	0,333	0,358	0,927	0,204	0,998	0,966	14,45	0,722621	0,2774
м.Токмак	0,838	1,000	0,993	0,551	0,400	0,703	0,899	0,288	0,981	0,985	14,21	0,710463	0,2895
Приморський	1,000	1,000	0,942	0,787	0,800	0,607	0,888	0,081	0,998	0,982	16,23	0,811271	0,1887
Михайлівський	0,995	1,000	0,977	0,851	0,733	0,556	0,912	0,103	1,000	0,953	14,91	0,745679	0,2543
Приазовський	0,940	1,000	1,000	0,872	0,600	0,130	0,859	0,004	1,000	0,965	14,73	0,736745	0,2633
Гуляйпільський	1,000	1,000	0,982	0,723	0,467	0,607	0,871	0,133	0,998	0,968	15,40	0,76996	0,2300
Бердянський	0,975	1,000	0,986	0,868	0,467	0,372	0,879	0,121	1,000	0,953	15,29	0,764476	0,2355
Токмацький	0,986	1,000	1,000	0,963	0,867	0,327	0,894	0,162	0,980	0,000	14,97	0,748468	0,2515
Більмацький	0,986	1,000	1,000	0,807	0,267	0,373	0,835	0,090	1,000	0,971	15,27	0,763328	0,2367
Веселівський	1,000	1,000	1,000	0,878	0,200	0,069	0,912	0,094	1,000	0,956	15,05	0,752471	0,2475
Чернігівський	0,962	1,000	1,000	0,951	0,467	0,247	0,880	0,027	1,000	0,967	15,30	0,765212	0,2348
Новомиколаївський	0,969	1,000	1,000	0,876	0,733	0,369	0,880	0,079	1,000	0,978	15,49	0,774603	0,2254
Розівський	1,000	1,000	1,000	1,000	0,867	0,293	0,911	0,000	1,000	0,973	16,03	0,801527	0,1985
Великобілозерський	1,000	1,000	1,000	1,000	0,667	0,318	0,868	0,074	1,000	0,979	15,50	0,774904	0,2251

